دەنگی پیرەمێرد لە بزووتنەوەی شیعری نوێی کوردیدا

PDF4Kurd

دەنگی پیرەمێرد لە بزووتنەوەی شیعری نوێی کوردیدا

د. محەمەد فازل مستەفا

هەولێر - ٢٠١١

دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی

- **دەنگی پیرەمێرد لە بزووتنەوەی شیعری نوێی کوردیدا**
- **نووسینی:** د. محەمەد فازل مستەفا
- **نەخشەسازی ناوەوە:** رەوان
- **بەرگ:** وریا بوداغی
- **ژمارەی سپاردن:** (٤٥٦) لەساڵی ٢٠١١
- **نرخ:** (٣٠٠٠) دینار
- **چاپی یەکەم:** ٢٠١١
- **تیراژ:** ٥٠٠ دانە
- **چاپخانە:** چاپخانەی رۆژهەڵات (هەولێر)

زنجیرەی کتێب (٥٦٣)

هەموو مافێکی بۆ دەزگای موکریانی پارێزراوە

ماڵپەڕ: www.mukiryani.com
ئیمەیل: info@mukiryani.com

به :

ـ گیانی باوکم و دایکم

ـ براکانم

ـ ژیان

ـ سنور

ئالان

سارا

پێشکەش بێت

ناوەرۆک

سوپاسنامە ٧

پێشـەکـی ٩

بـەشـی یەکەم: پیرەمێرد لە بازنەی بزووتنەوە ی شیعری نوێی کوردیدا..................... ١١

أ ــ شیعری نوێی کوردی ــــ چەمك و تیروانین ١٣

١ــ نوێخوازی لە ئەدەبی تورکیدا ١٤

٢ ــ نوێخوازی لە ئەدەبی عەرەبیدا ١٦

٣ــ نوێخوازی لە ئەدەبی فارسیدا ١٨

٤ــ نوێخوازی لە ئەدەبی کوردیدا ٢١

ب ــــ دیدی نوێخوازیانەی پیرەمێرد ٢٥

١ــ پیرەمێرد لەبواری سیاسەتدا ٢٦

٢ــ پیرەمێرد لەبواری کۆمەڵایەتیدا ٣٠

٣ــ پیرەمێرد لە بواری رۆشنبیریدا ٣٢

ج ــ دەنگی نوێخوازیانەی پیرەمێرد لەبواری ئەدەبیدا ٣٥

بەشی دووەم: دەقە شیعریەکانی پیرەمێرد لە بازنەی هونەریدا..................... ٣٩

١ــ زمان لە دەقە شیعریەکانی پیرەمێرد لە بازنەی هونەریدا..................... ٤١

٢ ــ وێنەی شیعری لە دەقە شیعرییەکانی پیرەمێرد دا ٥٣

٣ ــ ئاوازی شیعری لەدەقە شیعرییەکانی پیرەمێرد دا ٦٦

بەشی سێیەم: دەقە شیعرییەکانی پیرەمێرد لە بازنەی مەبەستدا..................... ٨٧

١- شیعری سیاسی ٨٩

٢- شیعری نیشتمانی و نەتەوایەتی ١١٨

٣- شیعری کۆمەڵایەتی ١٣٥

٤- شیعری جوانکاری ١٥٠

٥- شیعری بۆنەیی (مناسبات) ١٥٥

ئـەنجـامـەکـان..................... ١٦١

سـەرچاوەکـان..................... ١٦٣

سوپاسنامە

- سوپاس و رێزو خۆشەویستیم بۆ مامۆستام (د. دلشاد عەلی) کە بەگیانێکی لەخۆبووردوانەو دڵسۆزانەو زانستیانەوە سەرپەرشتی ئەم نامەیەی کرد، بەردەوام هاندەرم بووە و بەوپەری دڵسۆزییەوە مەبەستی بە ئەنجام گەیاندنی نامەکەبوو، هیوادارم تەمەن درێژو سەرکەوتوو بێت.
- سوپاس بۆ هەردوو راگرایەتی و بەشی زمانی کوردی زانکۆی سلێمانی و زانکۆی سەلاحەددین کە ئەم دەرفەتەیان بۆ رەخساندم.
- سوپاس بۆ هەموو ئەو مامۆستا و هاورێ ئازیزانەم کە یارمەتیان داوم و دڵسۆزانە مەبەستیان بوو نامەکە بگاتە ئەنجام.
- سوپاس بۆ هاوکاری سەنتەری (زین) بە تایبەتی کاك (ئەنوەر عبدالقادر) کە بەرنامەیەکی (Access) بە دیوانی پیرەمێرد بۆ دارشتم. هەروەها سوپاسی مامۆستا (هەڤاڵ ئەبوبکر) دەکەم کە ژمارەکانی رۆژنامەی (ژیان) و (ژین) ی خستە بەردەستم.

پێشەکی

وەك ئاشکرایە پیرەمێرد دەنگێکی ئەدەبی و شیعریی و رۆشنبیری گەورەو مەزنی گەلی کوردە، لەگەڵ ئەوەشدا کەم لێکۆڵینەوە دەبینرێن کە روویان تێ کردبێ، جا ئەگەر هۆکارێکی ئەم بایەخ نەدانە بە پیرەمێرد پەردە پۆشکردنێکی سیاسیانە بووبێ چ لەسەردەمی خۆیاو چ لە دوای خۆشی ئەوا هۆکارێکی تر فراوانی و دەولەمەندی جیهانە ئەدەبیەکەی بووە بە تایبەتی جیهانە شیعرییەکەی کە ئەگەر لێکۆلەر وریایانە و زانستانە رووی تێ نەکات تیایدا ون دەبێت و بێ ئەنجام لێوەی دێتە دەرێ.

هەر لێرەوە تەرخانکردنی لێکۆڵینەوەکەمان بۆ بەرهەمە شیعرییەکانی پیرەمێرد بۆ خۆی هەوڵدانێکە لە پێناو هێنانە سەرەوەی پیرەمێرد بۆ ناو بواری لێکۆلینەوەی ئەدەبی و رەخنەی کوردیمان تا لەو پەراوێزکردنە دەربازی کەین و زانستانە لێکۆلەران بەرەو جیهانە شیعرییەکەی بەرین.

بەم پێیە و لە پێناو بەدیهێنانی ئەو ئامانجەدا لەلایەك و دەرخستنی دەنگی داهێنەرانە و نوێخوازیانەی پیرەمێرد لە جیهانی شیعری کوردی کرمانجی خواروودا ئەو ناونیشانەمان بۆ لێکۆڵینەوەکەمان دیاری کردووە.

بۆ گەیشتن بە کۆمەڵە ئەنجامێکیش کە ئامانجەکانمانی تیادا بەرجەستەکرێن پلانی لێکۆڵینەوەکەمان بەم شێوەیە کردووە بە سێ بەشەوە:

لە بەشی یەکەمدا کە بە ناونیشانی (پیرەمێرد لە بازنەی بزووتنەوەی شیعری نوێی کوردیدا) یە روومان لە سێ تەوەری سەرەکی کردووە کە یەکەمیان بە ناونیشانی (شیعری نوێی کوردی ـــ چەمك و تێروانین) ەو تیایدا رووما لە بزووتنەوەی نوێخوازی ئەدەبی تورکی و عەرەبی و فارسی و پاشان کوردی کردووە، بەو پێیەی هێڵێکی پێوەندی ئاشکرا لە نێوانیاندا بەدی دەکرێ بەتایبەتی هێڵی کاریگەر بوونی ئەدەبی کوردی بەگشتی و شیعری کوردی بەتایبەتی بە رێچکەی نوێخوازی لە ئەدەبی ئەو سێ میللەتە دراوسێەی کورد دا.

لە تەوەرەی دووەمیشدا کە ناونیشانی (دیدی نوێخوازیانەی پیرەمێرد) مان بۆ هەڵبژاردووە رووما لە سێ بواری چالاکیەکانی پیرەمێرد کردووە کە بواری سیاسی و کۆمەڵایەتی و رۆشنبیرین،

بەو پێیەی تێروانینی نوێخوازیانەی پیرەمێرد لەم بوارانە دا راستەوخۆ پێوەندیان بەتاقیکردنەوە ئەدەبییەکانیەوە هەیە بە تایبەتی تاقیکردنەوە شیعرییەکانی، هەر بۆیە تەوەری سێیەممان لەم بەشەدا بۆ ئەو باسە تەرخان کردووەو ناونیشانی (دەنگی نوێخوازیانەی پیرەمێرد لە بواری ئەدەبدا) بۆ دیاری کردووە.

بەشی دووەمی لێکۆڵینەوەکەشمان کە بە ناونیشانی (دەقە شیعرییەکانی پیرەمێرد لە بازنەی هونەریدا) یە بۆ سێ باس تەرخان کردووە کە بریتین لە (زمان و وێنەی شیعری و ئاوازی شیعری) لەبەرهەمە شیعرییەکانی پیرەمێرد دا، هەوڵمان داوە لە هەریەکێ لەو باسانەشدا زانستانە توانای داهێنانی شیعریی پیرەمێرد دەرخەین و هەنگاوی نوێخوازیانەی لە ولایەنە هونەریانەدا دەست نیشان بکەین.

هەرچی بەشی سێیەمی لێکۆڵینەوەکەمانە کە بەناونیشانی (دەقە شیعرییەکانی پیرەمێرد لە بازنەی مەبەستدا) یە بۆ ئەو بابەت و مەبەستە شیعریانە تەرخان کردووە کە پیرەمێرد هۆشمەندانە و وشیارانە روی تێکردون کە بریتین لە شیعری سیاسی و شیعری نیشتمانی و نەتەوایەتی و شیعری کۆمەڵایەتی و شیعری جوانکاری و شیعری بۆنەیی کە بۆ خۆیان و لە زۆر لایەنەوە بەرجەستە کەری تێروانینی نوێخوازیانەی پیرەمێرد بوون وەك دەنگێکی گەورە و مەزنی نیوەی یەکەمی سەدەی بیستەم لە ئەدەبی کرمانجی خواروودا.

لە کۆتایی لێکۆڵینەوەکەشدا هەوڵمان داوە ئەو ئەنجامە دیارو گرنگانە بخەینە بەردەست کە لێکۆڵینەوەکەمان پێیان گەیشتووە کە هیوادارین ئەنجامی نوێی زانستانە بن و لێکۆڵینەوەی تر بە دوای خۆیاندا بهێنن.

بــەشــی یەکەم

پیرەمێرد لە بازنەی بزووتنەوە ی شیعری نوێی کوردیدا

وەك ئاشكرایە دەنگە شیعرییەكەی پیرەمێرد لە قۆناغێكی ئەدەبی كوردیدا دەركەوت كە سیمای نوێكردنەوەو تازەكردنەوەی پۆشیبوو كە دیارە مەبەستمان لە بیستەكانی سەدەی رابردووە، هەر بۆیە یەكێ لەو باسانەی كە دەربارەی پیرەمێرد روو بە رووماندەبێتەوە باسكردنە لە پێگە و شوێنی پیرەمێرد لە بازنەی ئەو رەوتە نوێیەی شیعری كوردی، بۆ چوونە ناو ئەم باسەش بە پێویستی دەزانین سەرەتا باس لەو رێرەوە نوێیەی شیعری كوردی بكەین و پاشان ئاور لە دەنگە شیعرییەكەی پیرەمێرد لەناو ئەو رێرەوە شیعرییەدا بدەینەوە.

أ ـــ شیعری نوێی كوردی ـــ چەمك و تیروانین

گومانی تیانییە كە خواستی گۆرین لەرەوتی شیعریی و رووكردنە داهێنانی نوێ لە هەموو سەردەمێكی ئەدەبیدا لەلای تاكە تاكەی شاعیران بەدی دەكرێ، بەلاّم دیارە ئەوەی ئێمە لێرەدا مەبەستمانە ئەو بزووتنەوە یەیە كە وشیارانە بناغەكەی رەنگ رێژ كراوەو كۆمەلّە شاعیرێكیش روویان تێ كردووە بەو مەبەستەی رەوتی شیعری بگۆرن و بەرەو شەقلێكی نوێی سەردەمیانەی ئاراستەكەن، كە دیارە ئەم دیاردەیەش لە رەوتی شیعری كوردی سەرەتای بیستەكانی سەدەی رابردوو لە كرمانجی خوارووودا بە ئاشكرا بەدی دەكرێ و هەر كاتێكیش باس لەو رەوتە كرابێ باس لە (شێخ نوری شێخ سالّح و گۆران و رەشید نەجیب و پیرەمێرد) كراوە.

هەر لێرەوە كاتێ بمانەوێ باس لە شیعری نوێی كوردی بیستەكانی سەدەی رابردوو بكەین ئەوا ناچار دەبین كە سەرەتا ئاورێك لە بزووتنەوەی شیعری ئەو میللەتانەی دراوسێی گەلی كورد بدەینەوە كە هەر لەو سەردەمانەدا یا كەمێ پێشتر رووەو نوێكردنەوە هەنگاویان هەلّناوە و كەم و زۆریش كاریگەرییان لەسەر رێرەوە نوێیەكەی شیعری كوردی بەجێ هێشتووە بەتایبەتیش شیعری توركی و عەرەبی و فارسی.

١ـــ نوێخوازی لە ئەدەبی توركیدا

وەك ئاشكرایە پێش كۆتایی هاتنی سەدەی نۆزدەیەم و لەسەردەمی دەسەلاّتی سولّتان (عبدالحمید) دا كۆمەلّە رۆشنبیرو كاربەدەستێكی ئەوسەردەمە كە كاریگەر بوون بەگیانی رۆشنبیرێتی ئەوروپایی و بیریان زاخاو درابوو بە بیری پێشكەوتووخوازانە، لە ناویاندا(رەشید پاشا) رۆلێكی دیاریان هەبوو بەوەی كە(سلطان عبدالحمید)لە (٣) ی تشرینی دووەمی سالّی (١٨٣٩ز) دا فەرمانێكی دەركرد لەژێر ناوی (كلخانة خط همایونی) [*] كە بە (فەرمانی تنقیمات) ناو دەبرێ و دواتر ئەدەبی تنقیماتی لێ دروست بوو [١].

ئەوە بوو لەژێر كاریگەری ئەو گۆرانكارییەدا نووسەرێكی وەك(ابراهیم شناسی) رۆژنامەی (ترجمان الاحوال) ی دەركرد كە بۆخۆی سیمای رێچكەیەكی نوێی ئەدەبی توركی وەرگرتبوو [٢]، دەربارەی ئەم رێچكە ئەدەبی یە (گان بینار) ی نووسەری تورك دەلّێ: ((ئەدەبی تنظیمات لە ئەنجامی ئەو بیرۆكانە دروست بوو كە لە كۆمەلّگای توركیدا بلاّو بوو وە پێویستی بە گۆرانكاری بوو، ئەمەش لەپێناو خزمەت كردنی بوو بە مرۆڤ و بیركردنەوەیەكی نوێی و پەیرەوكردنی زمانێكی سادەو ئاسان بوو)) [٣].

بێگومان ئەدەبی تنقیماتیش بۆ خۆی كە لەژێر كاریگەری ئەدەبی فەرەنسی دا بوو، رێگای خۆش كرد بۆ سەرهەلّدانی رێگەی تری رێچكەی ئەدەبی بەتایبەتی ئەو رێچكەیەی كە بە (ثروة الفنون) ناسران و رابەرەكانیشی بریتی بوون لە (رجائی زادە أكرم ـــ توفیق فكرت ـــ خالد چیا ـــ جناب شهاب الدین ـــ جلال ساهر.... هتد) بانگەشە كەری ئەوە بون كە ((سەرجەمی ئەدەبی رۆژهەلاّتی

(*)(كلخانە خطی) بە یەكەم رێكخستنی دەستوری نوێ دادەنرێ لە دەولەتی عوسمانی، كەرێكخستنی وەرگرتنی باج و دادگایی كردنەكان بوو بەپێی بنەمایەكی نوێ، هەروەها پاراستنی سەروماڵی خەلّكی بوو بەپێی دەستور: بروانە: عبداللطیف بندر اوغلو، قصائد مختارة من اشعر الترکی المعاصر، بغداد، دار الشؤون الثقافیة، ١٩٨٦، ص٢٤

١ـ اكمال الدین احسان، من الادب الترکی الحدیث، الهیئة العامة للتألیف والنشر، ١٩٧٠، ص٢٦

٢ـ اتیلا اوز قرملی، التیارات الادبیة فی الادب الترکی، مجلة الاداب الاجنبیة، العدد (١١٨)، ٢٠٠٤، ص٥

٣ـ عبدالطیف بندر اوغلو، قصائد مختارة من الشعر الترکی المعاصر: ص٢٤

دەبێ ڕەتکرێتەوە بەو هۆیەی ئەدەبی تورکی لەژێر کاریگەری ئەدەبی فارسیدا نوقم بووە، بۆیە دەبێ هەوڵ بدرێ ڕەوانی زمانی فەرەنسی تێکەڵ بە زمانی تورکی بکرێ و هەروەها کۆمەڵ و ڕێکخراوە ئەدەبییەکانی پێشوو دەقاو دەق بابەتی شانۆگەری و چیرۆك و ڕۆمان و ڕۆژنامەگەرییان لە ئەدەبی ئەوروپایی وە هێناوەتە ناو ئەدەبی تورکییەوە، دەبێ کۆمەڵەی ئێستاش لەسەر ئەو ڕێبازە بەردەوام بن تا بەباشی ئەم بارە ئەدەبیانە جیگیر دەبن))[1].

دوا بەدوای نووسەرانی (پروە الفنون) یش دەستە نووسەرێکی تری نوێخواز کە بە کۆمەڵەی (فەجری ئاتی) ناو دەبرێن دەرکەوتن کە دیارترینیان (جەلال ساهر و ئەحمەد هاشم و تەحسین ناهید.... هتد) بوون، ئەم دەستەیەش هەر لەسەرەتاوە ڕەوتی ئەدەبی خۆیان بەوە دیاری کرد کە پەیرەوی ((ڕێچکەی ئەدەبی ڕۆژئاوایی دەکەن و بڕواشیان بە هونەر بۆ هونەر هەیە)) [2].

وەك دەریش دەکەوێ زۆربەی نووسەرانی (فەجری ئاتی) لەدوای دامەزراندنی کۆماری تورکیا لە چوار چێوەی ڕێبازی هونەر بۆ هونەر هاتنە دەرەوەو ڕوەو ڕێچکەی ئەدەبی نەتەوەیی هەنگاویان هەڵنا، کە نووسەرانی وەك (محمد عاکف، یحیی کمال بیاتی، چیاو گوك ألب، فؤاد کوپرلو)[3] بوونە ڕابەری ئەو ڕێچکەنەتەوەییەو ئامانجی هەرە دیاریشان بریتی بوو لە گرنگی دان بە زمانی تورکی و بژار کردنی لەوشەی بێگانە و گەڕانەوە بۆ کەلتورو سەرچاوەو بنەما نەتەوەییەکان بە مەستی سوود لێ وەرگرتنیان و پارێزگاری کردنیان و گەڕانەوە بۆ سەر کێشی هیجای تورکی و خۆدورخستنەوە لە کێشی عەروز [4]. گومانی تیا نییە کە پیرەمێرد پێش شاعیرانی وەك (شێخ نوری و گۆران و ڕەشید نەجیب) ئاشنای هەموو ئەو بزوتنەوەو ڕێچکە ئەدەبیانەی تورکی بووە و چێژی ئەدەبی خۆی پێ زاخاو داونەتەوە و لە نزیکەوە زوربەی هەرە زۆری ڕابەرانی ئەو ڕێچکانەی ئەدەبی تورکی ناسیوە، ئەوەتا خۆی دەڵێ: ((لەبیرمە لەدەورەی خولیای شەبابدا کەوتمە ئەستەموڵ، یەکەمجار لە (أگە) دروا سێی ڕجائی زادە (ئەکرەم بەگ) و (عوشاقی زادە) و (خالد چیا) و (حسێن ڕەحمی) بووم، (ڕەزا توفیق)

١ـ ئەحمەد سەلام (وەرگێر)، بەشێك لەئەدەبی هاوچەرخ و نوێی تورکی، گۆڤاری بەیان، ژ(٧٩) ی مایسی ١٩٨٢، ل٥٩

٢ـ اکمال الدین احسان، من الادب الترکی الحدیث: ص٤٢.

٣ـ بروانة: عبداللطیف بندر اوغلو، اشارت اولیة فی الشعر الترکی، الموسوعة الصغیرة (١٢٧)، بغداد، منشورات دار الجاحظ، ١٩٨٣، ص٥١.

٤ـ بروانە: اکمال الدین احسان، من الادب الترکی الحدیث: ص٤٤.

یشیان پێ ناسیم، کەوتمە بەهەشتی (سەروەتی فنون) ەوە............... لەم دواییەدا لە ئەستەموڵ دەورەی ئەدەبیاتی تورکی کە شاعیری وەك (عەبدولحەق حامد، توفیق فیکرت، فائق عالی، ئیسماعیل سەفا، ئەکرەم سلێمان نەزیف، خالید چیا و ئیسماعیل حەقی بابان، نەعیم بەگ، حسین جاهد) و هەزاران ئەدیب کە (سەروەتی فنون) یان لە ئەدەبیاتدا کردبووە خاوەن سەروەت و ڕۆحێکیان پێ دابوو منیش لەدوایانەوە گوڵەچن بووم))[1].

هەر لێرەوە گومان لەوەناکرێ ئەم پێوەندیەی پیرەمێرد بە ئەدەبی تورکییەوە بۆتە زەمینەیەکی هونەری و ئەدەبی بۆی، تا هەنگاوی ئەدەبی و شیعری لەسەر هەڵنێ و بەرەو جیهانی ئەدەبی ڕابکێشێ تەنانەت وەك خۆشی دەڵێ: گولەچنی شیعری تیادا بکا، بەتایبەتی لەو شیعرانەیدا کە بەتورکی بڵاوی کردونەتەوە [2].

٢ ــ نوێخوازی لە ئەدەبی عەرەبیدا

سەرجەمی لێکۆڵەرانی ئەدەبی عەرەبی میسر بەزەمینەی چەکەرەکردنی نوێخوازی ئەدەبی عەرەبی لە نیوەی دووەمی سەدەی نۆزدە دا دەزانن و (محمود سامی البارودی ١٨٣٨ــ١٩٠٤م) یش بە دەنگێکی نوێخوازی ئەو سەردەمە دادەنێن و بەرابەرێکی ئەو قوتابخانەیەی دادەنێین کە بە قوتابخانەی بوژانەوە دەناسرێ و نووسەرانی وەك (احمد شوقی و حافظ ابراهیم) یش دەخەنە چوارچێوەیەوە و بەگشتیش ڕێرەوی ئەدەبی و شیعری ئەو قوتابخانەیە ڕووەو ناوەرۆکی سیاسی و کۆمەڵایەتی بۆوە، ئەگەر چی شێوازی شیعرییان زیاتر شێوازە کلاسیکییەکە بووە [3].

دوا بەدوای ئەو قوتابخانەیەو ئەو نەوەیە لە شاعیرانی نوێکەرەوە لە ئەدەبی عەرەبیدا لە میسر، نەوەیەکی نوێی تری ئەدەبی هەر لە دەیەی یەکەمی سەدەمی بیستەمەوە لە میسر سەریان هەڵدا و وشیارانە و بە مەبەست ڕوویان لە نوێگەری شیعریی و ئەدەبی کرد بەورادەیەی کە لە ساڵی (١٩٢١ز) دا

١ـ ڕۆژنامەی ژین، ژ(٩٦٧) ی ١٩٤٩/٦/٢

٢ـ بروانە: سلیمانیەلی توفیق، کاروان غم، گۆڤاری ژین (ئەستەمول) ژ(٥) ی کانوونی دووەمی ١٣٣٤، ل٧

٣ـ بروانە: د. محمد عبدالعزیز الکفراوی، تأریخ الشعر العربی، القاهرة، دارالنهضة للطباعة والنشر، ١٩٧١، ص١٦٩.
هەروەها بروانە: د. عبدالعزیز الدسوقی، جماعة ابولو واثرها فی الشعر الحدیث، ج١، القاهرة، شرکة الامل للطباعة والنشر، ٢٠٠٠، ص٥.

وەك قوتابخانەیەكی ئەدەبی بەناوی (الديوان) خۆیان ناساند كە رابەرە دیارەكانی بریتی بـوون لـە (عبـاس محمود العقاد، ابراهيم عبدالقادر المازني، عبدالرحمن شكري) [١]. بەلای(عباس محمود العقـاد) ەوە شـیعر دەبێ هەڵگری گیانی سەردەمەكەی بێت و رەنگ پێدەرەوەی گۆرانكارییەكانی سەردەم بن، هەر بۆیە یەكێتی دەقی شیعری بە بنەمایەكی گرنگی دەق دادەناو بەلایەوە هەركاتێك پاش وپێش بە بەیتی دەقێك بكرێ ئەوا ئەو دەقە یەكێتی لە دەست دەدات، بەگورینی زمانی شیعریش لەلایان وێنە ی شیعریش گـۆرانی بەسـەردا هاتوو لەژێر چەمكێكی رۆمانسیانەدا وێنەكان بنیات نراون، لە روی بەكار هێنانی قافیەشەوە چەند جـۆرە قافیەیەكی نوێیان بەكار هێنا وەك جوت قافیەو قافیەی رەهاو قافیەی بەرامبەر[٢].

وەك ئاشكرایە لایەنێكی دەنگی نوێخوازیانەی قوتابخانەی دیـوان بانگەشـە كردنیـان بـوو بـۆ شیعری هاوچەرخ بەو شێوەیەش لە هاوچەرخێتیان دەروانی كە (عبـاس محمود العقـاد) سـەرنجی بـۆ راكێشاوەو رای وابووە كە ((مەرج نییە شاعیرێك كە باس لە فرۆكە بكا ئیتر بە شاعیرێكی هاوچـەرخ دابنرێ و ئەو شاعیرەیش كە وەسفی حوشتر بكا بە شاعیرێكی كۆن دابنرێ چونكە نوێخوازی لە شیعرا بریتییە لە چونیەتی وەسف و دیدی نوێی شاعیربۆ ژیان))[٣]، هەر ئەم تێروانینـەی قوتابخانـەی دیـوان گوێزرایەوە بۆ لای شاعیرانی وەك (رەسافی و زەهاوی) ش لەعیراقدا، بەتایبەتی زەهاوی[٤].

دیارە لەپاڵ ئەو رێچكە نوێگەریەی ئەدەبی عەرەبی لەمیسر نابێ ئەوەمان لەیاد بچێ كە لە عیراقـیش خواستی نوێگەری لە دەیەی یەكەمی سەدەی رابردوووەوە لای شاعیرانی وەك (جميل صدقي زەهاوی و معروف رصافي) سەری هەڵدابوو بە تایبەتی لای (زەهاوی) بـۆ ماوەیـەك رووەو تاقیكردنـەوەی شـیعری بـێ قافیـە هەنگاوی هەڵناو بەو هەنگاوەشی گۆمێكی مەنگی ئەدەبی لەو سەردەمەدا شڵەقاند [٥].

هەر لێرەوە بۆ ئەوە دەچین كە بایەخ دانی پیرەمێرد و بانگەشـەكردنی بـۆ شـیعری (عـصری) ئاكامی كاریگەر بوونی بووە بە شیعری عەرەبی ئەوسەردەمە بەگشتی و تێروانینـەكانی زەهـاوی بـە تایبەتی، ئەوەتا لەم روو وەوە پیرەمێرد دەربارەی شیعری (عصری) دەڵێ: ((ئـەم بەینـە كـە هاتـەوە

١ـ بروانە: عبدالقادر القط، حركة الديوان واثرها في النقد الادبي والشعر، بغداد، دار الحرية للطباعة، ١٩٨٩، ص٣.

٢ـ سەرچاوەی پێشوو: ص١٦ــ٢٦.

٣ـ د. كريم الوائيلي، تدفق الينبوع قراءة نقدية في مدرسة الديوان، سايت (مينشاوى) (انترنيت).

٤ـ بروانە: عباس توفيق، نقد الشعر العربي الحديث في العراق من ١٩٢٠ ـ ١٩٥٨: بغداد، دار الرسالة للطباعة، ١٩٧٨، ص١٥٥.

٥ـ سەرچاوەی پێشوو: ص١١.

ئاورم دایەوە چوارلام پربوو لە شاعیر، ئەم كورە خۆی منداڵە و شیعری پیرە، بەڵام لە كەمەندی قافیـە دا ئەسیرە، ئەمەوێ شیعری سەربەست و عەسری بنووسن)) [١].

دیارە گومان لەوە ناكرێ كە پیرەمێرد نەك هەر ئاگاداری بەرهەمەكانی (زەهاوی و رەسافی) یش بووە، بەڵكو پێوەندی راستەوخۆی بە (زەهاوی) ویشەوە هەبووە، هەربۆیە شیوەنێكی شیعریی بۆ كۆچی دوایی (زەهاوی) دەگێڕێ:

سەد سالی تر بپرسی: جەمیل سدقی وا لە كوێ ؟
دەنگی بڵندی خۆی، لەهەموو شیعرێ دێتە گوێ
نالێم كە هەیكەلێكی ببێ، وێنە ، مردووە
دیوانی شیعری چاكترە، ناودارە، زیندووە
پێرار بەشیعری ئەوبو، كە فیردوسی ناسرا
فیردەوس بووە هەوای دوو فیردەوسی وەك برا
كاكە جەمیل بە یادی جەمیلت بوو شیعرم هات
راوەستە زۆری ناوێ وەختە منیش بێمەلات [٢]

٣ــ نوێخوازی لە ئەدەبی فارسیدا

وەك ئاشكرایە شۆرشی مەشروتەی ئێران لەساڵی (١٩٠٥ز) دا زەمینەیـەكی لـەباری بـۆ گۆرانكـاری سیاسی و ئابوری و كۆمەڵایەتی و رۆشنبیری رەخساندو بوارێكی لەباری بۆ گۆرانكاری و نوێكردنەوە لە ئەدەبی فارسیدا رەخسان بەتایبەتی لای شاعیرانی وەك (عارفي قەزوینی و بەهارو عیشقی و لاهوتی) كە لە پاڵ خـۆ دوور خستنەوە لە بابەتی دڵداری و ستایش بەرەو بابەتی نیـشتمانیو كۆمەڵایـەتی هـەنگاویان هـەڵنا [٣]، ((نیشتمان بۆ خۆی بووە ئەو تەوەرەی كە شاعیرانی كۆدەكردەوەو غەزەلەكان بوون بە غـەزەلی نیـشتمانی و لـە

١ـ رۆژنامەی ژین، ژ(٥٦٠) ی ١٩٣٩/٣/١٦.

٢ـ دیوانی پیرەمێرد بەرگی یەكەم، فایەق هوشیار و هاورێكانی، بەغدا وەزارەتی رۆشنبیری، ١٩٩٠، ل٢٩٢. هەر ئەم دیوانەی پیرەمێردمان كردووە بە سەرچاوەیەكی سەرەكی لێكۆڵینەوەكەمان لەگەڵ سوود وەرگرتن لە دیوانەكانی تری پیرەمێرد و شیعرە بلاوكراوەكانی لە رۆژنامەو گۆڤارەكاندا.

٣ـ محمد رچا شفيع كدكني، ادوار شعر فارسي، انتشارات توس، ١٣٥٩، ل٣٦.

بازنەی ئافرەت و خۆشەویستی ئافرەت چوونە دەرەوە، دیارە ئەم هەنگاوەش بۆ خۆی هەنگاوێکی ناسیونالیزمانەی شاعیران بوو کە پێشتر بەم شێوازە نەدەبینرا، بەواتایەکی تر لەم قۆناغەدا ڕێرەوێکی نوێ لەبەردەم شیعری فارسیدا کرایەوە کە ئەویش ڕێرەوی ناسیونالیزمی بوو))[1]، هەر لەچوار چێوەی ئەورێرەوە شیعرییەشدا بوو کە بایەتێکی دیاری تری شیعریی کە بابەتی سروشت و وەسفی سروشت بوو گۆرانی بە سەردا هات و ڕاستەوخۆ برایە ناوبازنەی شیعری سیاسی و شیعری نیشتمانییەوە [2]، ئەم هەنگاونانەشیان دیارە بۆ خۆی کەم و زۆر لە ژێر کاریگەری ئەدەبی ئەوروپیدا بووە کە لەوسالأنەدا دەرگای هاتنە ناوەوەی ئەدەبی ئەوروپی بۆ ناو ئەدەبی فارسی تارا دەیەك والأ کرابوو [3].

هەر بەکردنەوەی ئەودەرگایەش دەنگە نوێخوازەکانی سەردەمی جەنگی یەکەمی جیهانی لەوەلأمی ئەو نووسەرانەی کە پارێز گاریکەری ڕێچکە کلاسیکیەکەبوون دەیان وت:((قوتابی مامۆستا پەرست هەرکاتێ تیروانینی بەرەو ئەوە بچێ کە سەعدی بۆ سەردەمی خۆی بەرز و بێ وێنە بووە، ئەوا دروستەو لێی قوبوڵ دەکرێ، بەڵام هەرکاتێ بیەوێ بڵێ ئەمرۆش دەتوانین ئەو بیروڕایانەی سەعدی بکەینە فریاد ڕەس بۆمان، ئەوا لێی قوبوڵ ناکرێت وەڵام دەدرێتەوە)) [4].

ئەوەی ئاشکرایە ئەوەیە کە ئەم ڕێچکە نوێیەی شیعری فارسی لەچارەکی یەکەمی سەدەی بیستەمدا بە دەسەڵات گرتنە دەستی(ڕەزا شا) کۆتایی پێ هات هەر بۆیە ئەو سەردەمە بە قۆناغی مت بوون و سربوونی شیعر و هەوڵەکانی نوێخوازی شیعریی دادەنرێ [5]. لەگەڵ ئەوەشدا دیاردەیەکی دیاری ئەم سەردەمە دەنگی شانازی کردنی شاعیران بوو بەرابردووی ئێرانەوە کە سیاسەتی (ڕەزا شا) ش لەم ڕوو وەوە پشتگیری لێ دەکردن کە بۆ خۆی بووە ڕێرەوێکی نەتەوەیی لە ئەدەبی فارسی ئەو قۆناغەدا [6] و((بەگشتی شیعری ئەم قۆناغە لەدەوری چەند بابەتێکی شیعریدا سوراونەتەوە کە بریتی

١ـ محەمەد ئەمین محەمەد نوری ئەمین، شەقلی نوێخوازی لە شیعری کوردی و فارسی سەدەی بیستەمدا، (نامەی ماجستێر)، زانکۆی سلێمانی ــ کولێجی زمان، ٢٠٠٤، ل١٣.

٢ـ سەرچاوەی پێشوو: ل١٧.

٣ـ سەرچاوەی پێشوو: ل١٨.

٤ـ یحی ارین پور، ازصباتا نیما، تأریخ (١٠٥) ساله ادب فارسی، جلد اول، انتشارات زوار، چاپ گلشن، چاپ هفتم، ١٣٧٩، ل٤٤٠.

٥ـ یحی ارین بور، از نیما تا روزگار ما، چاپ سوم، تهران، انتشارات زوار چاپ گلشن، ١٣٧٩، ل١٧٦.

٦ـ محمد رچا شفیع کەدکنی ادوار شعر فارسی ــــ ازمشروگیت تا سقوگ سلگنت: ل٥١.

بوون لە: وەسف، مێژوویی، نیشتمانی، سیاسی، ئەخلاقی، پەروەردەیی، پیشەسازی، سەردەم، سوشیالیستی یا کارگەری..... دیارە هەریەك لەم بابەتانەش بۆ خۆیان بارودۆخە سیاسیەکە شەقڵی جیاجیای پێ پۆشیوون بەتایبەتی شیعری نیشتمانی کە تا ڕادەیەك جیا بوو لەو شیعرە نیشتمانیانەی سەردەمی مەشروتە، چونکە نیشتمان پەروەری لەم قۆناغەدا بەرەو ڕێرەوێکی نەتەوەییانە برا..... هەر ئەم ڕێرەوەش بوو کە شاعیران و نووسەرانی بەرەو لێکۆڵینەوەی مێژوویی و شیعری مێژوویی بردو دەنگی شانازی کردن بە ڕابردووی ئێرانەوە بوە دەنگێکی دیاری شیعریی لەم سەردەمەدا کە سیاسەتی (ڕەزاشا) ش پشتگیری لێ دەکرد)) [1].

هەر لێرەوە کە بمانەوێ کاریگەری ئەدەبی فارسی بەگشتی و ئەم بزوتنەوە نوێیانەی ئەدەبی فارسی لەسەر پیرەمێرد دەرخەین ئەوا ڕاستەوخۆ ڕووبەڕوی ئەو ڕاستییە دەبینەوە کە پیرەمێردیش وەك هەر ڕۆشنبیرێکی قۆناغەکەی خۆی دابراو نەبووە لە ئەدەبی فارسی، هەروەك خۆی لە نووسینێکیدا دەڵێ: ((شاعیری مەشهوری تورك (عبدالحق حامد) کە شاعیرێکی ئاسمانی بوو، کە لە ئەستەموڵ لە دەوری ئەخیری پاش ئینقلاب هەموو ئێواران لە خزمەتیا ئەبووم، لە زۆر مصاحەبەدا بۆی مەعلووم بوو بوو کە من هەندێ لە ئەدەبیاتی فارسی شارەزام، ڕۆژێکیان غەزەلێکی فارسی خۆمم بۆ خوێندەوە، فەرمووی ئەهلی سلێمانی لە کوێوە فێری ئەم فارسییە ڕەوانە شیرازییە بوون ؟ وتم، لە قەدیمەوە تەحسیلی ئێمە فارسییە، زۆر تر بە شیعری حافڤ و سەعدی ڕاهاتووین و حەتتا ئیعتقادێکی وامان بە (حافظ) هەیە کە کارێکی عاقیب مەجهولمان ببێ کتێبی خواجە حافظ ئەگرینەوە))[2].

هەرچی دەربارەی ئاگادار بوونی پیرەمێرد و کاریگەر بوونیشیەتی بە بزوتنەوە ئەدەبییەکانی کۆتایی سەدەی نۆزدەو سەرەتاکانی سەدەی بیستەم و دواتری ئەو ئەدەبە ئەوا ئەو ڕاستیەمان لەبەر دەستدایە کە پیرەمێرد نەك هەر خوێنەری ڕۆژنامە و گۆڤارە فارسییەکانی ئەو سەردەمەبوون، بەڵکو شیعریشی تیا بڵاوکردونەتەوە، ئەوەتا خۆی دەڵێ: ((ئەو سەردەمە کە ڕۆژنامەی (شەفەقی سورخ)و مجەلەی (فەرهەنگ) لە تاران دەردەچوو هەمیشە من لە ئەستەمولەوە مەقالە و شیعرم بۆ ئەناردن))[3].

١ـ محەمەد ئەمین محەمەد ئەمین، شەقڵی نوێخوازی لە شیعری کوردی و فارسی سەدەی بیستەمدا (نامەی ماستەر): ل٤٥.

٢ـ ئومید ئاشنا، پیرەمێرد و پێداچوونەوەیەکی نوێ بە ژیان و بەرهەمەکانی، بەرگی یەکەم، هەولێر، دەزگای ئاراس، ٢٠٠١: ل٢١

٣ـ ڕۆژنامەی ژین، ژ (٨٥٥) ی ١١/کانوونی دووەمی / ١٩٤٧.

بەم پێیە دەکرێ هەوێنی ئەو کاریگەربوونەی پیرەمێرد بە ئەدەب و شیعری فارسی نوێوە نەك هەر لە بەرهەمە شیعرییەکانیدا بەدی بکەین بەڵکو لە بایەخدانیشدا بە رووکردنە مێژووی کورد و ئەو سەرگوزشتە و چیرۆکانەی کە سیما و شەقڵی نەتەوایەتیان پۆشیوە بەدی دەکرێن [1].

٤ـ نوێخوازی لە ئەدەبی کوردیدا

تێروانینێکی باو و گشتی دەربارەی ڕێرەوی نوێکردنەوە لە شیعری کوردیدا ئەو تێروانینەیە کە بەلایەوە سەرەتای نوێگەری لە شیعری کوردیدا لە دوای جەنگی یەکەمی جیهانییەوە دەست پێ دەکات کە بۆ خۆی بەسەردەمی پاشەکشێی ڕێبازی کلاسیکی و سەرهەڵدنی ڕێبازی ڕۆمانتیکی دادەنرێ و لەپاش جەنگی دووەمی جیهانیشەوە ڕێبازە ڕۆمانتیکییەکە بەرەو دواوە دەچێت و ریالیزمی جێگای دەگرێتەوە [2].

لە پاڵ ئەم تیروانینەدا ئەو بۆچوونەش بەدی دەکرێ کە (حاجی قادری کۆیی) بە سەرەتای نوێبوونەوەی شیعریی دەزانن، ئەوەتا لەم ڕووەوە (حمە صدیق عارف) ڕای وایە کە شیعری کوردی لە دوای قوتابخانەی بابانەوە پێی ناوەتە ناو قۆناغی نوێبوونەوەوە، ئەم قۆناغەش بەماوەی گواستنەوە ناو دەبات و (حاجی قادری کۆیی) بە یەکەم هەنگاوی ئەو گوێزانەوەیە دەزانێت، هەنگاوی دووەمیش بەلای (محمد صدیق عارف) ەوە لەلایەن شاعیرانی وەك (پیرەمێرد و ئەحمەد موختار جاف و بێکەس و زێوەر و وەلی دێوانە) وە نراوە و تا شەری دووەمی جیهانی خایاندووە، هەرچی هەنگاوی سێیەمیشە ئەوا بەلایەوە لە (گۆران) ەوە دەست پێ دەکات و (هەردی و دیلان و هەژار و ع. ح. ب. و کامل ژیر و دڵدار و بەختیار زێوەر) بە پەیرەوی کەری ئەو هەنگاوە دادەنێ [3].

وەك دیارە ئەم بۆ چوونەی (محمد صدیق عارف) تارادەیەك جیاوازە لەو بۆچوونە باوەی تری کێشەی نوێگەری لە ئەدەبی کوردیدا کە (شێخ نوری و گۆران و ڕەشید نەجیب و پیرەمێرد) بە ڕێچکەکەرەوەی نوێگەری لەشیعری کوردی دادەنێن بە تایبەتیش (شێخ نوری و گۆران) هەروەك (

١ـ بۆ نموونە بڕوانە: پیرەمێرد، دوانزە سوارەی مەریوان، سلێمانی، چاپخانەی ژین، ١٩٥٩.

٢ـ بڕوانە: د. عزالدین مصطفی رسول، الواقعیە فی الادب الکردی، صیدا ــ بیروت، منشورات دار المکتبە المصریە، ١٩٦٦، ص١٠٥.

٣ـ محمد صدیق عارف، کامەران و هۆنراوەی نوێ، بەغدا، چاپخانەی مەعاریف، ١٩٥٨، ل١٩.

ڕەفیق حیلمی) دەربارەی (شێخ نوری شێخ سالح) دەڵێ: ((ئەوانەی کە ئیمرۆ خۆیان بە دامەزرێنەری قوتابخانەی شیعری تازە ئەژمێرن ئەبێ بزانن کە یەکەم بەردی بناغەی قوتابخانەکەیان لەلایەن نووری شێخ صالحەوە دامەزرا)) [1]، دەربارەی (گۆران) یش دەڵێ: ((لە شیعری کوردیا ئینقلابێکی گێڕاوە بەم ئینقلابە قوتابخانەی شاعیرە کۆنەکانی بەتەواوی ڕووخاندووە وە دونیای شیعری کلاسیکی بەجارێ سەرەوژێر کردووە)) [2].

دەربارەی ئەم ڕۆڵەی (شێخ نوری و گۆران) یش لە کردنەوەی ڕێچکەی نوێگەری لە شیعری کوردیدا گۆران خۆی دەرگای ئەو باسەی کردۆتەوە کە سەرەتای ئەو نوێگەرییە بەلاسایی کردنەوەی ئەدەبی تورکی دەستی پێ کردووەو ئەوەتا خۆی دەربارەی ئەو ڕێچکەیە دەڵێ: ((نووسەر و شاعیرانی ئەوسا بە تایبەتی شێخ نووری و ڕەشید نەجیب و من کە پێکەوە بە ئەدەبی تورکی موتەئەسیر بووین و پێکەوە ئەمان نووسی، بەڵام تەنها شێخ نووری شیعرەکانی بڵاو ئەکردەوە و من بڵاوم نەئەکردەوەو ئەو لەم بارەیەوە نەشاتی دەرئەکەوت، وە ئەدەبی تورکی قوتابخانەی شیعری تازەی تیا پەیدا بوو بوو کە پێیان ئەوترا (ئودەبای فەجری ئاتی) لەوان (توفیق فکرەت) و (جەلال ساهر) بوون.... وە ئەدیبێکی تری تورك کە (عبدالحق حامد) ە ئەگەرچی لەم کۆمەڵەنەبوو، بەڵام دیسان هەرپێی موتەئەسیر بوین، کەوابێ هەموومان بەیەکەوە ئەمان ڕوانییە یەك کڵاو ڕۆژنە، بەڵام ئەتوانرێ بەشێخ نووری بووترێ سەرۆك بەهۆی: زۆری بەرهەمی، بڵاوکردنەوەی بەرهەمەکەی کە بێگومان تەئسیری ئەبەخشییە سەر ئەدەبی کوردی)) [3]. دەربارەی شیعرەکانی خۆشی گۆران دەڵێ: ((بەشی زۆری کۆنەکان بەوەزنی عەروزە کوردیەکی کۆنی تێکڵاو بە زمانی بێگانە نووسراون ئوسلوبیشیان کۆنە یان وەك هی سالم و نالی لەسەر پێ و شوێنی غەزەل هەڵبەستراون یان ئەو جۆرە ئسلوبەیان تێدا کراوە بەسەر مەشق کە مامۆستا (م. نووری) و هاورێکانی لە ئەدیبە تازەکانی تورکی عوسمانیان وەرگرتو لەسەر دەمێکی سنووردارا (١٩٢٠ ــ ١٩٣٠) شیعری کوردی ناوچەی سلێمانیان پێ تازە کردەوە، شیعرە تازەکان بە وەزنی پەنجە (هجا) هەڵبەستراون کە هەر چەند شیعر دۆستەکانی کۆن بە خوێندنەوەی ڕانەها توون، بەڵام لەبەر ئەوەی وەزنی تایبەتی نەتەوەیی مانە وە لەگەڵ خەسائیسی

١ـ ڕەفیق حیلمی، شیعرو ئەدەبیاتی کوردی، بەرگی دووەم، بەغدا، چاپخانەی الشباب، ١٩٥٦، ل٢٠٦.

٢ـ سەرچاوەی پێشوو: ٢/١٥٣.

٣ـ عبدالرزاق بیمار، دانیشتنێك لەگەڵ ــ گۆران ــ دا، گۆڤاری بەیان، ژ (٢) ی شوباتی ١٩٧٠، ل٣

زمانەکەمان چاکتر رێك ئەکەوێ بەپێویستم زانی لەماوەی تەقەلای ئەدەبی خۆمان رۆژ بەرۆژ بەرەولایەنی بەکارهێنانی ئەم وەزنە بچم)) [1].

(د. دلشاد عەلی) لەو وتەیەی گۆرانەوە ئەوتیروانینانەی هەڵێنجاوە و خستویەتیە بەردەست: ((تەمەنی شیعری (گۆران) تا ساڵی ١٩٥٠ بە دوو قۆناغی داهێناندا تێپەریوە کە خۆی بەرهەمەکانی ئەو دوو قۆناغەی بە (کۆن) و (تازە) لێك جیاکردۆتەوە. بەرهەمە کۆنەکان دوو چەشنن، یان وەك خۆی دەڵێ دوو شێوازیان تیا پەیرەوی کراوە: شێوازی کلاسیکییەکەو ئەو شێوازەی کە(شێخ نوری) بەکاریگەری ئەدەبی تورکی هێنایە ناو شیعری کوردییەوە، بە واتایەکی تر بەرهەمە (کۆن) ەکان دوو جۆرن: ئەوانەی لاسایی شیعری کلاسیکی کوردیان کردۆتەوە و ئەوانەشی کە لاسایی رێرەوەکەی شێخ نوریان کردۆتەوە. رێچکەشیعرییەکەی (شێخ نوری) و هاورێکانی تەنها دەساڵێك کراوە بووە کە ساڵانی نێوان (١٩٢٠-١٩٣٠) بووە. دوای رێچکەکەی(شێخ نوری) رێچکەیەکی شیعری نوێ کراوەتەوە کە گۆران بەتازە ناوی دەبات. شەقڵی هەرە دیاری رێچکە (تازە) کەش کە جیای دەکاتەوە لە(کۆن) ەکە بەکارهێنانی کێشی برگە یی بووە و(گۆران) خۆی رەنگی هێنانە ناوەوەی بۆ رشتووە، هەر بەو رەنگ رشتنەی کێشە برگەییەکەش لە رێچکەکەی (شێخ نووری) جیا کردۆتەوە))[2].

بەم پێیە (د. دلشاد عەلی) دوو رێچکەی نوێکردنەوە لە شیعری کوردیدا دیاری دەکات رێچکەی یەکەمیان: ئەو رێچکەیە بووە کە بەکاریگەر بوون بە ئەدەبی تورکییەوە لەلایەن (شێخ نوری شێخ سالح) ەوە لەماوەی ساڵانی (١٩٢٠ ــ ١٩٣٠) دا کرایەوەو (گۆران و رەشید نەجیب) یش لەو ماوەیەدا پەیرەویان کردووە، رێچکەی دووەمیش: ئەو رێچکە یە بووە کە (گۆران) لەدوای ساڵی (١٩٣٠) ز یەوە کردویەتیەوە کە بۆ خۆی رێچکەی خۆداماڵین بووە لە ئەدەبی تورکی و بەرەو رەسەنایەتی چوون بووە هەروەك (د. دلشاد عەلی) دەڵێ: ((رووکردنە کێشی برگەیی لەلایەن (گۆران) ەوە ئەنجامی گەران بووە بەدوای رەسەنایەتی داو ئەکامی هەوڵی (گۆران) خۆی بووە لە پێناو داماڵینی سیمای ئەدەبی تورکی لە شیعری کوردی بیستەکانی سەر بە رێچکەکەی (شێخ نوری)و

1ـ دیوانی گۆران، محمدی مەلا کەریم کۆی کردۆتەوەو ئامادەی کردووە و پێشەکی و پەراوێزی بۆ نووسیوە، بەغدا، چاپخانەی کۆری زانیاری عیراق، ١٩٨٠، ل٣.

2ـ د. دلشاد عەلی، گۆران داهێنان و نوێخوازی ــ لێکۆڵینەوەیەکی سایکولۆژی، گۆڤاری زانکۆی سلێمانی، ژ (٢٠) حوزەیرانی ٢٠٠٧، ل٤٦.

بەخشینی شەقڵی کوردانە بە شیعری کوردی لەکرمانجی خوارووداً، دیاریشە کە دەیزانی ئەو شەقڵە کوردانەیە تەنها بە رووکرنە کێشی برگەیی بەدی نایەت بۆیە رووی لە گورینی قافیە و زمانی شیعری‌و وێنەی شیعری و چێژی شیعریش کرد تا پەرییەکی شیعری کوردی پێ لە دایك بێت)) [1].

بێگومان چ ئەم رێچکانەی نوێخوازی لەشیعری کوردیدا بن کە لە بیستەکان و سییەکانی سەدەی رابردوو دا لە ژێر کاریگەری گۆرانکارییە سیاسی و کۆمەڵایەتی و رۆشنبیرییەکاندا کرایەوە، چ ئەدەبی نوێی تورکی و عەرەبی و فارسی ئەوسەردەمە بووبن، تارادەیەکی زۆر بوونە هۆی ئەوەی کە دەنگی ئەو شاعیرانەش بگۆرن کە پەیرەویکەری رێبازە کلاسیکییەکەی شیعری کوردی بوون وەك لەبەرهەمەکانی (زێوەر و ئەحمەد موختار جاف و حەمدی) دا بەدی دەکرێ [2].

بەم پێیە نوێگەری وەك رێچکەو وەك خواستی تاکە کەسیش ئاکامی ئەوکەشە رۆشنبیرییە نوێیە بووکە بەهۆی پێوەندی کردن بە ئەدەبی نوێی میللەتانی دراوسێوە رەخسابوو، هەر لەناو ئەو کەشە رۆشنبیرییەشدا بوو کە دەنگی رەخنەی کوردی بەبانگەشەکردن بۆ نوێگەری دەستی پێ کرد هەروەك لەو وتارەدا دەبینرێ کە بەناونشانی (شاعیرەکانمان) ەوە بەناوی (سیاپۆش) ەوە لە رۆژنامەی(ژیان)ی (١٩٣٢) دابلاوکراوەتەوە راشکاوانە داوای نوێکردنەوەو نوێگەری دەکا لە شیعری کوردیدا و دەڵێ:((خۆتان شیعری کوردی بخوێننەوەو بزانن چۆن لەگەڵ ئەو وەسفی شیعرەی کە بۆم کردن ئەگەر لە (وتنێکی وەزن داری قافیەدار) زیاتر تان دی بڵێن هەیەتی، ئەگینا ئێوەش لەگەڵ من بڵێن کورد شیعرێکی وای نییە کە لە ئەدەبیاتی عالەمدا شوێنێکی ببێ یا یا شایان بێت، ناڵێم هەر شیعرمان نییە بەڵێ هەندێکمان هەیە بەڵام وەك گوڵە ئەستێرە بەشەو پێی ئاوزی ئاگر یەعنی ناتوانین لەبەر چاوی دۆست و دوژمن خۆمانی پێوە هەڵکێشین)) [3].

1ـ د. دلشاد عەلی، گۆران داهێنان و نوێخوازی ــ لێکۆڵینەوەیەکی سایکولۆژی، گۆڤاری زانکۆی سلێمانی، ژ (٢٠) حوزەیرانی ٢٠٠٧، ل٤٨.

2ـ بروانە: محمد فاضل مصطفی، زێوەر ژیان و بەرهەمی (نامەی ماستەر)، هەولێر، زانکۆی سەلاحەدین، ١٩٨٩، ل٢٢. هەروەها بروانە: دیوانی ئەحمەد موختار جاف، ئامادەکردن و بەراوردکردن و لێکدانەوە و پێشەکی بۆ نووسینی (د. عیزەدین مستەفا رەسول)، بەغدا، چاپخانەی الادیب، ١٩٨٦، ل٣٣. هەروەها بروانە: (د. عبدوڵلا خدر مەولود، لێکۆڵینەوەیەك لەشیعری حەمدی، هەولێر، چاپخانەی رۆشنبیری، ٢٠٠٤، ل١٧.

3ـ سیاپۆش، شاعیرەکانمان، رۆژنامەی ژیان، ژ (٣٣٦) ی ٢٥ أغستوس، ١٩٣٢

بەم پێیە کەشە ڕۆشنبیرییەکەی ئەوسەردەمە ڕێگای خۆش کرد بۆ ئەو ڕێچکە نوێخوازییەی کە گۆران لە سییەکانی سەدەی ڕابردوودا کردیەوەو لە چلەکان و پەنجاکاندا شاعیرانی تری لە خۆ گرت کە دیارە بەلای ئێمەوە ئەم ڕێچکەیەش ئەو ڕێچکەیەیە کە بەشیعری نوێی کوردی دەناسرێ.

ب ـــ دیدی نوێخوازیانەی پیرەمێرد

وەك ئاشکرایە بواری نوێخوازی لەئەدەبدا پێوەندی ڕاستە وخۆی بەهەمان بیرەوە هەیە لەبوارەکانی تری ژیانداو دەبنە کار لێ کەرو کارلێ کراوی یەکتری، ئەدیبی نوێخواز دەبێ سیاسییەکی نوێخواز و ڕۆشنبیرێکی نوێخواز و تاکێکی کۆمەلایەتی نوێخوازیش بێت، هەر بۆیە هەر کاتێ بمانەوێ لە ڕۆڵی نوێخوازیانەی پیرەمێرد لە بواری شیعریدا بدوێین دەبێ ئاگاداری دیدی نوێخوازیانەی پیرەمێردیش بین لە بوارەکانی تری ژیاندا، بەم پێیەوپێش ئەوەی باس لە پێگەو پلەی پیرەمێرد بکەین لە بزوتنەوەی نوێخوازی شیعری کوردیدا هەوڵ دەدەین ڕوو لە تیروانینە نوێخوازیەکانی بکەین بەتایبەتی لەبواری سیاسی و کۆمەلایەتی و ڕۆشنبیریدا.

گومانی تێدا نییە کە پیرەمێرد یەکێك بوو لە ڕووناکبیرە کوردە هەرە دیارەکانی نیوەی یەکەمی سەدەی بیستەم و یەکێك بوو لەو سەردەستانەی کە لەسەرەتاکانی سەدەی بیستەمدا ڕەنگ ڕێژکەری گۆڕانکارییەکانی ناو کۆمەلگای کوردەواری بوون، ئەو گۆڕانکاری یانەی کە (د. کەمال مەزهەر) لەوسەردەمەدا بە (ڕێنسانس) ناوی دەبات و دەربارەی ڕابەرانی ئەو ڕێنسانسەش دەڵێ: ((لە خۆڕا نەبوو پێشەنگی دەستەی ڕووناکبیری چەرخی بوژانەوەی کورد لەگەڵێك دەرگایان دەدا تیایاندا هەبوو لەیەك کاتدا زانای ئایینی و ئەدیب و مێژوو نووس و ڕۆژنامە نووس و پیاوی کۆمەڵ و سیاسەت بوو، قازی موحەمەد جەلادەت بە درخان و مەلای گەورە و ئەمین زەکی و پیرەمێرد و حسین حوزنی موکریانی و ڕەفیق حیلمی لەوکەلانەی کوردن کەوەك نەمرانی ڕۆژگاری ڕێنسانس، لە پێناوی وریاکردنەوەی گەلدا بۆیان بکرایە خۆیان دەکرد بەکونی دەرزیدا))[1]، کەواتە پیرەمێردیش یەکێك بوو

١ـ د. کەمال مەزهەر، ڕێنسانس، وەرگێڕانی فۆاد میسری، بەغدا، چاپخانەی الحوادث، ١٩٨٤، ل٣

لەو ڕووناکبیرە دیارانەی کە نوێخوازانە لە گەلێ دەرگای داوە، چ دەرگای سیاسەت بووبێ یان کۆمەلایەتی بووبێ یا ڕۆشنبیری بووبێ کەدەکرێ بە جیا جیا باسیان لێوە بکەین.

١ـ پیرەمێرد لەبواری سیاسەتدا

لێرەدا سەرەتا دەکرێ لەوراستییەوە بچینە ناو ئەم دەرگایەی ژیان و تیروانینەکانی پیرەمێردەوە کە پیرەمێرد تالە ژیاندا بوو بە کەسێتییەکی نا تەبا لەگەڵ پارتە سیاسییەکانی ئەو قۆناغەدا دەبینرا، ئەم ناتەباییەش بۆ خۆی ئاکامی لاتەریك کردنی بوو لەلایەن پارتە سیاسییەکانی سەردەمەکەیەوە کە بێگومان خوێندنەوەیان بۆ پیرەمێرد لەو سەردەمەدا خوێندنەوەیەکی دۆستانە نەبووە بەورادەیەی کە بۆ زۆرکەس دەرکەوتووە خوێندنەوەیەکی ناڕاست بووە نەدەبوو بەو شێوەیە ڕەفتار لەگەڵ پیرەمێردا بکرێ کە کراوە، ئەوەتا (محەمەدی مەلا کەریم) لەم بارەیەوە دەڵێ: ((من پیرەمێرد بەرۆشنبیرێکی وای کورد ئەزانم بەش بەحاڵی ئەو قۆناغەی تیاژیاوە، ئەگەر زۆرتری ڕۆشنبیران و سیاسەتمەدارانی کورد هەر لەسەرەتاوە یا هیچ نەبێ لە هەندێ هەڵکەوتی گەورەی مێژووییەوە، لەم یا لەو پارچە لە پارچەکانی کوردستانا، شوێن پێی قوتابخانەی بیری ئەویان هەڵبگرتایە و بەو پێیە بجولانایەتەوە تا ئێستا لەڕێگایەکی هێدی و کەم مەینەتترو واقعی ناوخۆ و دەوروبەری نزیك و دوور بەدیکردووانەترەوە، گەلێ لە ئێستا زیاتر و زۆرتر بۆ پێشەوە ڕۆیشتبووین زۆر لە پێویستیەکانی ئەم قۆناغەی ژیانی کوردەواریمان دەستە بەرکرد بوو)) [1] , دیارە خوێندنەوەی بیری پیرەمێرد چ ئەوسا بووبێ چ ئێستا هێندە گران نییە کە نەتوانرێ ڕاستە و ڕاست پەی بە بیری سیاسیانەی نەبرێت چونکە چ تێڕوانینە سیاسیەکانی بووبن یان هەڵوێستە سیاسییەکانی بووبن بۆ خۆیان ڕەنگ پێ دەرەوە و بەرجەستە کەری بیروو سۆزی نەتەوەییانەی پیرەمێرد بوون، هەرئەمەش بوو بەهۆی ئەو چەشنە تیروانینە نادروستە بۆ پیرەمێرد کە بە شێوازی جۆرا و جۆر دەخرایە ڕوو، ڕەنگە لێرەدا بوترێ کە ئەو چەشنە دژایەتی کردنەی پیرەمێرد بێ بنەمانەبوون، چونکە هەندێ جار ویستویەتی گیانی ڕاپەرین و بەکۆدا چوونەوە لەناو لاواندا سستو خاو بکاتەوە بەوپێیەی لەوتارێکی ساڵی (١٩٤٨) دا دەڵێ: ((غەمخواری یەکتری بێن و هەریەکە بەلایەکداو بەخرافاتی هیچ و پوچ هەڵنەخەلەتێین و تەنها لە کاروباری میللەتی خۆماندا عەلاقەداربین و دەخلێکمان بەسەر سیاسەتی بێگانەوە نەبێ، نەخوازەلا سیاسیەت بۆتەلەبە ژەهرێکی کوشندەیە، تاقیکراوەتەوە کاتێ گەردش گێرەکانی سیاسەت کە خۆیان بۆیان نەچووە سەرو لە مەنفەعەتی

١ـ محەمەدی مەلا کەریم، بیری کۆمەلایەتی و سیاسی پیرەمێرد، بەغدا، چاپخانەی دارالحریە، ١٩٩٢، ل٧ـ٨.

شەخسی خۆیان تێشکان، ئینجا ئەبنە شەیتان و ئەچنە کلێشەی لاوە خوێن گەرمە جگەرگۆشەکانمانەوە، هەی ئێمە ئەوەمان بویٚ و ئەمە داوا بکەین تا ئەیان خەنە سەر رێی سیاسەت، ئەوانیش بە چاکی ئەزانن، لەگەڵ ئەمەدا کە هێشتا شارەزای هیچ سیاسەتیٚ نەبوون، مەسلەك و ئیستقبال و حەیاتی خۆیان ئەنێن بەلاوە، تیٚ هەڵئەچن بەهیچ ناگەرێنەوە کە توشیش بوون تەفرە دەرەکەیان باکی هیچی نیە، ئێمە خۆمان بە چاوی خۆمان دیمان بە گوێی خۆمان بیستمان کە لاوەکانمانیان هەڵ فریوان تەفرەیان دان، بەخەنجەر هەڵیان کوتایە سەر مەترالیوزی بەردەرکی سەرا خۆیان بەکوشت دا، ئەوان پێیان ئەگوتن دەمرن !! ئەتان گوت بەکۆمەڵ ئەمرین غایەکەشیان ئەمە بوو رایان سپاردبوون عیراقمان ناویٚ ئینگلیزمان ئەویٚ، دیسان بە پیرەمێردیان ئەگوت تۆ خائینی لەگەڵ ئێمە نیت دەریان کرد رای کردە کەرکوك، دوایش هەر ئەو بۆیان گریاو شیوەنە مەشهورەکەی شەشی ئەیلولی بۆ کردن، بەوەش تەجروبەیان پەیدا نەکردەوە ئێستاش دیسان بەبیٚ غایە و بەبیٚ مەسلەحەت و تێبینی ئیشتراکی سیاسەت و موزاهرات ئەکەن و ئیستیقبالی خۆیانو خوێندنیان ئەنێن بەلاوە و لەناو خۆشیاندا ئەکەونە دووبەرکی و سەرو گوێلاکی یەکتری))[1]، دیارە خوێندنەوەی ئەم بەشەی وتارەکەی دەشیٚ پیرەمێرد بخاتە ژێر پرسیارو گومانەوە، بەڵام کاتیٚ کە بەشەکانی تری وتارەکەی دەخوێنرێتەوە ئەوا هەر هیچ نەبیٚ گەلیٚ لەو پرسیارو گومانانە دەرەوێنەوەو ئەو راستییە دەردەکەویٚ کە پیرەمێرد دژی تێکۆشان نەبووە لە پێناو ئازادی و سەربەستیدا، بەڵام تیروانینی وابوە کە تێکۆشان بۆ خۆی خۆ ئامادەکردن و کات و شوێنی لە بارو گونجاوی پێویستە، بۆیە دەڵیٚ:((من هاواری ئەوەمە بخوێنن لێبنەوە وانەبیٚ کە لە مەکتەب و خوێندن بوون هیچتان بۆ نەکریٚ، ئینجا کە خوێندەواری تەواو بوون ئەزانن وەزیفە و عەلاقەتان لە چ نەوعە مەسلەحەتی خۆتان و مەملەکەتاندایە، ئەو سایە ئازابن ئازادی بستێنن، بەڵام بەخوا ئازادی ئازایی و قابلیەتی پیٚ ئەویٚ، ئینکار ناکریٚ ئەم خاکە ئیستیعدادی زەکای بەرەنگێکە نەخوێندەوارە ئومیەکانی لە شاعیری وڵاتان زیرەکترە، گەدای لە شاجوانەمەرد ترە، ئەستێرەناسی لە خۆیانەوە لە زۆر ئیشی فەنی و میکانیکدا ماهیرن، هەرچی هەڵ ئەسیٚ وەستای ئوتومبیل و ماکینەو فابریقەیە، بەڵام نازانین زەکاو فیداکاری لە چیدا خەرج بکەین و تێهەڵچوو بیٚ غایەین و لە هەموو خراپتر پێکەوە ناخوسێین هەر کەسە خود پەسەندێکە ئەم لاو ئەولای خۆی ناروانیٚ))[2]، کەواتە تێروانینی سیاسی پیرەمێرد لێرەدا ئەوەیە کە بەدەست هێنانی ئازادی خۆ

١ـ رۆژنامەی ژین، ژ (٩٣٤) ی ٩/ئەیلول/١٩٤٨.

٢ـ سەرچاوەی پێشوو.

ئامادەکردنی دەویٚ، زەمینەیەکی هۆشیاری و رۆشنبیری و یەکێتی و تەبایی پێویستە، پاشان دەکریٚ ئازایانە ئازادی بە دەست بهێنریٚ، هەر لێرەوە بەسەرپێی روانین بۆ ئەو تێروانینانەی پیرەمێرد لەو ساڵانە دا بووە هۆی ئەوەی کە هەندیٚ جاریش بەوە تاوانبار دەکرا کە کەسێکی عیراقچییە و بەو عیراقچێتیەش پشت لەمافە نەتەوایەتییەکانی گەلەکەی دەکات، ئەمە لە کاتێکدا کە خۆی راشکاوانە بیرو تیروانینەکانی لەم رووەوە خستۆتە روو و توویەتی:((رۆژنامەکانی پایتەخت کەوتونە سەر و گوێلاکی یەك، ئیرشادی قەوم بە شیدەت و حیدەت ناکریٚ، مەسئلە زۆر بەسیتە، دوو غایە لەناو دایە: یەکیٚ وەحدەتی عیراقییە، یەکیٚ وەحدەتی عەرەبییە، هەردووکیان بەرئاورد بکەین عەقڵ و مەنتیق و عیلم و تەجاروب کامیان پێش ئەخا، بە دەلیلی موقەنعە بەیەکتری بسەلمێنین، ئێمە ئەڵێین پەندی پێشینانە تا فەرز وەستابیٚ سونەت بەتاڵە، تا ماڵ پێی بویٚ مزگەوت حەرامە.... ئەگەر حکومەتی عیراق تەنها لە عونسوریٚ تەشکیلی کردبیٚ لازمە لە بەغداوە تاحیجاز و یەمەن و میسر یەك بن، خۆ ئەگەر ئەساسی تەشکیلی حکومەتی عیراق کە عەباسین بە قوەتی خارجە و بەرەنجی (أبامسلم) و پشتیوانی خاڵوانی مەنسور تەقویە کرابیٚ و جامعەییکی عەناسریی خۆماڵی لە لاوە با شترن، شهد الله وحدەی عەرەبی باشە، بۆکیٚ، بۆ بەینی سوریا و فەلەستین، بۆ بەینی حیجاز و میسر و یەمەن، ئێستا لە بەغدا لەسەر کۆڵانیٚ راوەستن بزانن لەزەرفی نیو سەعاتا کیٚ دەبینن، تورك، فەیلی، لور، کەلۆر، جاف، داودە، تالەبانی، بارزانی.... هتد ئەمانە من لەژێر بەیداخی جامعەی عیراقییا بۆ حکومەت زۆر جار بەگژ برای خۆیاو سەیدی خۆیان چوون، تەیاری بەکام قوەت و قوماندار تەیرانی کرد لە ئیستیفتای تەبیعیدا قەومیەتو میللەت فیدای وەحدەتی عیراقی نەکرا؟))[1].

سەردەمانێکیش بەوە تاوانبار دەکرا کە پیاوی ئینگلیزە و بۆ بەرژەوەندی ئینگلیزەکان کاردەکات بۆیە لەوەڵامدا دەڵیٚ: ((ئەوانەی من بە تەرفداری ئینگلیز ئەزانن لەم دواییەدا تێم گەیشتن کە من ئینگلیزم بۆ خۆم خۆشناویٚ و هەر چی مەنفەعەتی شەخسی و تەخسیسات و تەنانەت پارەی ئابوونەشم لەوان نەویستووە و ناشمەویٚ، تەنها بۆ ئەمە کە لە رەوشت و ئەخلاقی ئەوان دەرسێکی ئیدارە وەرگرین و پەیرەوی ئاوایی ئەوان بکەین، هیچ نەبیٚ لەناو خۆمانا یەکێتی و هاوبەشیەکی وامان هەبیٚ کە لە پیاو بچین))[2]، تەنانەت کار گەیشتە ئەورادەیەی کە بەوە تاوانباری بکەن کە ئاگری نەورۆز بە پارەی ئینگلیزەکان دەکاتەوە هەر بۆیە لەوەڵامی

١ـ رۆژنامەی ژیان، ژ (٤٣١) ی ١٦ ی شوباتی ١٩٣٥.

٢ـ رۆژنامەی ژین، ژ (١٠٠١) ی ٩/ئازار/١٩٥٠.

ئەمانیشدا وتوویەتی: ((هەندێك وتبویان حاجی توفیق نەورۆز بەپارەی ئینگلیز ئەکات و بۆ ئەوانی ئەکات، ئەمە لەکفری ئاتەش پەرستی کفرترە، ئینگلیز چە دەخلێکی بەنەورۆزەوە هەیە، یاخود من کەی لەخوانی موچەی ئینگلیز نیعمەت خۆر بووم..... تا پار هەندێ بێناموس و زۆڵ هەڵسان وتیان حاجی توفیق نەورۆز بۆ ئینگلیز ئەکا، ئێمە نایەڵێن ئەو بیکا خۆمان ئەیکەین، پارەیەکی زۆریان کۆکردەوە، نیوەیان خوارد و پەکی سەیرانی منیشیان خست)) [1]، گومانی تێدا نییە کە ئەم چەشنە تۆمەت بار کردنەی پیرەمێرد بەوەی کە بازنەی بەرژەوەندیەکانی ئینگلیزدا کاردەکات راستەوخۆ پەیوەندی بەو هەڵوێستەیەوە هەبووە کە دژی یەکێتی سۆڤیەتی جاران بووە، ئەم هەڵوێستەشی نەشاردۆتەوە بەڵکو راشکاوانە رای خۆی دەر بریوەو وتوویەتی:((روس ئەیەوێ بە هەموو ئەو لکەی دنیادا فیتنە و خراپی بڵاوبکاتەوە لە عالەمدا نەیەڵێ لەقینی ئەوانەش سەلامەتی و ئاسایشی جیهانیان ئەوێ، مەسائیلی روس بەتایبەتی دوو روویەکە هیچ روویەك رووناکاتە ئەو روەکەی تری، روسی شیوعی دەوڵەتێکە و لە عینی زەماندا دەعوەتی ئیجتماعیشە لەبەر ئەوە ئەم دوو وەجهە یە لە هەندێ جیهاندا یەك ناکەون....)) [2]، دیارە لێرەشدا دیسان ئەو راستییە لەبەردەم زۆر نووسەر و رۆشنبیرو سیاسەتمەدار دا یەکاڵا بۆوە کە ئەو هەڵوێستەی پیرەمێرد هەڵوێستێکی نەتەوەییانە بووە هەربۆیە (د. مارف خەزنەدار) لەم بارەیەوە دەڵێ: ((دژایەتی ئینگلیز و دۆستایەتی روس ئەگەر ئەو سەردەمە کارێکی باش بووبێ، لە دوایدا دەرکەوت باش نەبوو بەچاکە نەگەڕایەوە، پیرەمێرد و خەڵکانی دیکەش ئەوانەی مەیلیان بۆ ئینگلیز هەبوو دژی کۆمونیزم و روسیا بوون، ئەم کارە لەنیشتمان پەروەری و کوردایەتی دووریان ناخاتەوە))[3].

هەر لێرەوە کاتێ ئاور لە هەڵوێستی پیرەمێرد دەربارەی رووداو و کێشە سیاسییەکانی ئەو سەردەمە دەدەینەوە ئەوراستییە دێتە بەردەست کە پیرەمێرد گەشتبوە ئەو بڕوایەی کە کێشەکانی گەلی کورد دەکرێ ئاشتیانە چارەسەر بکرێ هەر بۆیە (د. مارف خەزنەدار) یش راست دەکات کە

١ـ ئومید ئاشنا، پیرەمێرد و پێداچوونەوەیەکی نوێ بە ژیان و بەرهەمەکانی: ١/٢٥.

٢ـ پیرەمێرد، ئاوە رەشی روسی سوور، سلێمانی، چاپخانەی ژیان، ١٩٤٠، ل١ .

٣ـ د. مارف خەزنەدار، مێژووی ئەدەبی کوردی، بەرگی پێنجەم، هەولێر، دەزگای ئاراس، ٢٠٠٥، ل١٠٣ .

دەڵێ: ((سروشتی خەباتی پیرەمێرد ئاشتیانەبوو)) [1]، دیارە ئەگەر کاتی خۆشی ئەم هەڵوێستەی بە هەڵوێستێکی نادروست دانرابێ ئەوا ئەمرۆ تەنانەت بۆ ئەوانەش دەرکەوت کە هەڵوێستێکی کوردانەو پێشکەوتوخوازانە بووەو بەرژەوەندی نەتەوەکەی لەسەر و هەموو بەرژەوەندییەکانەوە داناوە بۆیە (عەبدوڵڵا پەشێو) یش دەڵێ: ((پیرەمێرد قەت شاعیری دەسەڵات نەبووە، بەرژەوەندی باڵای نەتەوەکەی لەسەروی هەموو بەرژەوەندیەکی ترەوە داناوە، هەر بۆیە لەبەر ئەمەش پەیوەندی لەگەڵ شێخی نەمردا ئاڵۆز و گرێ دار بووە))[2].

٢ـ پیرەمێرد لەبواری کۆمەڵایەتیدا

کاتێ پیرەمێرد لەوڵاتێکی بزواو بەتیشکی شارستانیەت رووی کردەوە کوردستانێکی دواکەوتوو سڕبووی نەریتی ژەنگ گرتوی کۆمەڵایەتی، دەیزانی کە دەبێ یەکم ئەرکی ئەم هەڵتەکاندنەی بنەمای دواکەوتویی کۆمەڵگاکەی بێت و رامالینی دیاردە دواکەوتۆکان بێت تا بتوانێ بە شارستانیەتی نوێ و بەژیانی نوێ و خۆشگوزەرانی ئاشنایان بکات، هەر بۆیە(عەبدلڵا پەشێو) دەڵێت: ((کەم نین ئەوانەی باسی هەژاری و دادی کۆمەڵایەتی دەکەن، بەڵام هەر (تۆلستۆی) توانی دەست لە خۆشی ژیانی مادی و هەموو ئارەزووەکانی خۆی هەڵگرێ و دوای ئەو ئیدیاڵانە بکەوێ کە ئیدیعای دەکردن، خۆشبەختانە لە ئەدەبی کوردیدا ئێمەش پیرەمێردمان هەیە، کەڵکەڵەی دەست هەڵگرتن لە خۆشگوزەرانی هەر لە زووەوە لای پیرەمێرد چەکەرەی کردبوو)) [3].

بەگشتی چالاکییە جۆربەجۆرەکانی پیرەمێرد لەلایەك و وتارە کۆمەڵایەتییەکانی لە لایەکی ترەوە گەواهی ئەو راستیەن کە خەم خۆرانە دەیویست بەرگی نوێخوازی بەگشت بوارە کۆمەڵایەتییەکان بپۆشێ و سیمای دواکەوتوییان لێ دامالێنێ کە دیارە بواری رۆشنبیری و خوێندەواری یەکێ بووە لەو بوارانەو قوتابخانەی زانستیش جێگەی شانازی بووە بۆی کرد بە مەڵبەندێکی خوێندەواری و رۆشنبیری هاوچەرخ بۆ گەلەکەی و هەروەك (د. عیزەدین مستەفا رەسوڵ) دەڵێ: ((زانستیی کردبوو بە

١ـ د. مارف خەزنەدار، مێژووی ئەدەبی کوردی: ٥/١٠٠ .

٢ـ عەبدوڵلا پەشێو، بیری نەتەوەیی لەشیعری پیرەمێردا، گۆڤاری باسکار، ژ (٦) ی ساڵی ٢٠٠١، ل٤٣ .

٣ـ سەرچاوەی پێشوو: ل٣٧

مەڵبەندی گەورە بەخوێندەوارکردن، ئەیشیزانی کە خوێندەواری هەر خوێندن و نووسین نییە بەڵکو هوشیاری کۆمەڵایەتی و سیاسی و شارستانێتیشە)) [1].

یەکێك لە تێروانینی نوێخوازیانەی پیرەمێرد لەم بوارەدا بایەخدانی بوو بەوشیار کردنەوەی ژنان لەرێگای خوێندەوارکردنیانەوە کە بێگومان بۆ ئەو سەردەمە مەگەر تەنها کەسێکی وەك پیرەمێرد توانیبێتی ئەو کۆسپ و ئاستە نگانە بشکێنێ کە رێگر بوون لەبەردەم خوێندەوارکردنی ژناندا، ئەوەتا خۆی لەم بارەیەوە دەڵێ: ((مەکتەبی کچان لە سلێمانی کرایەوە لەپێشدا ویقواواژیان کرد، کچانی خۆیان نەنارد، تا ئێمە دەستەی کچانی خۆمان نارد ئەوانیش ناچارمان، بەرە بەرە کچانی مەکتەب پەرەیان سەند، بەهیمەت و جەسارەتی مودیرەی مەکتەب کچانمان برد بۆ ساحەی موسابەقەی (فوتبۆڵ) هەموو بەرگی سپی لاهوتی و مەلەکوتیەوە بەدەوری ساحەدا چەرخێکیان داو نەشیدێکیان خوێندەوە، زەمین و ئاسمان هاتنە جونبوش، ئەو سەفوەت و لەتافەتە و ئەو سەربەستی و حەماسەتە بە دڵێکی پاك کوڕوکچی کرد بەبرا)) [2].

بێگومان بەشێك لەو کۆسپ و ئاستەنگانەی کە دەهێنرانە سەر رێی ژنان و مافەکانیان پێ زەوت دەکرا بەناوی ئایین و لە ژێر پەردەی ئاییندا کاری بۆ دەکرا هەروەك چۆن بەهەمان بانگەشەی ناراستی ئایینەوە دیاردەی دزێو پەردە پۆش دەکرا و دیاردە چاکەکانیش لەکار دەخران، هەر بۆیە پیرەمێردیش زیرەکانە هەوڵی ئەوەی داوە تیروانینی راستی ئایینی لە کۆمەڵگاکەی بگەیەنێ و ئەوەیان بۆ روون بکاتەوە کە ئایین نەك هەر بەربەستی شارستانیەت نییە بەڵکو دەکرێ بکرێتە رەنگ رێژ کەری شارستانیەتیش کاتێ کە راستگۆیانە مامەڵە لەگەڵ ئاییندا کرا بۆیە دەڵێ: ((پێغەمبەر (ص) کەعبەی لەبت پاك کردەوە، تۆیش دڵی خۆت لە بەندە پەرستی پاکەوە، کەبەندە پەرست نەبوویت خوا پەرست بووی جەزبەیەکی خۆشەویستی خوات دێتە دڵەوە، بەسەرمەستی ئەڵێ ی ئایەی بەهەشتم ناوێ لیقای تۆ خۆشە، ئەگەر وات لێهات گەیشتیتە خواو دڵی خۆت بەست بەخوداوە ئیترکارت تەواوە ئیحتیاجیت بەنوێژو رۆژو نەماوە، نوێژ بۆ ئەوەیە رۆژی پێنج جار بچیتە حزوری پەروەردگار، تۆکە دایم لە حزوری دایی، بەسەر نانە سەرخاك بەدڵی ناپاك، چەکار بە دڵی خاڵی سەربەخاکا بماڵی مەگەر لەنوێژدا حیسابی ماڵ وپارە رێك خەی، حەج سیاحەتی جیهانە و بۆسوێندی درۆکە بڵێ (بەوکابەیە کە

١ـ د. عیزەدین مستەفا رەسول، ئەدەبیاتی نوێی کوردی، هەولێر، چاپخانەی فێرکردنی باڵا، ١٩٨٩، ل٧١

٢ـ ئومێد ئاشنا، پیرەمێرد و پێداچوونەوەیەکی نوێ بە ژیان و بەرهەمەکانی: ١/٢٧

دەستم بە قۆڵی گرتووە) سەبەب باوەر و ئیتمیئنانە، دەستی هەژار گرتن کاری مەردانە، جارێ ئەمجارە دەنەسیحەتان بۆ ئەنووسین: ١ـ لەپێش هەموو شتێکا راست گۆ و راستە رەوبە. ٢ـ بەئینساف بە. ٣ـ دۆستی عالەم و دوژمنی نەفس بە. ٤ـ پیاوی پیاو مەشکێنە. ٥ ـ لەگەڵ ورداندا بە شەفەقەت بەو بۆ ولی الامر بەتاعەت. ٦ـ لەگەڵ هەژاران و داماوان بە سەخاوەت. ٧ـ لەگەڵ دۆستاندا بەنەسیحەت و مروەت. ٨ـ لەگەڵ دوژمندا بە مداراو کزشت. ٩ـ لەگەڵ جاهیل و نەفام بێ دەنگی و خامۆشی، ١٠ـ سێ شتی ترنیشانەی نەگبە تییە، ناشکوری، بێ سەبری، چاو برسێتی))[1].

تێروانینێکی تری پیرەمێرد لەم بوارەدا گرنگی دانی بووە بەبواری تەندروستی، ئەوەتا لەرێگەی ئامۆژگارییە تەندروستیەکانەوە و بەمەبەستی خۆپاراستن لەزیانی جگەرەکێشان لەوتارێکی دا بەناوی (خراپەی تووتن) باسی زیانی جگەرە دەکات و رێنمایی خەڵکی دەکات بۆلێ دوورکەوتنەوەی چونکە سەرچاوەی کۆمەڵێ کێشەی تەندروستییە بۆ مرۆڤ و دەڵێ: ((ئێستا ئەم خەڵکە کە ئەڵێن جگەرەکێشان زیانی زۆرە و ئەیشی کێشن، ئەگەر هۆشیان ببێ نایکێشن، زۆر مەرد دەبینم کەو تویانە نایکێشین راستیان کردووە ئیتر نەیان کێشاوە دەساڵ عومریان بۆ گەراوەتەوە))[2].

بەم پێیەو بەم تیروانینانەی کارامانە هەوڵی دەدا بیری نوێخوازیانە و رەفتاری هەڵسوکەوتی نوێخوازیانە لە ناو کوردەواری دا تۆو بکات تا بە چەکەرە کردنیان کوردیش بگاتە ئاستی کۆمەڵگا پێشکەوتۆکانی جیهان.

٣ـ پیرەمێرد لە بواری رۆشنبیریدا

پیرەمێرد خۆی دەربارەی ئەو رۆژگارەی کە هاتەوە ناو باوەشی کوردستان دەڵێ: ((کە گەیمەوە ئێرە لەرێوە خزمەتی خوێندەواری و رۆژنامەگەریم لە هەموو خزمەتێ بە پێشتر زانی لە هەموو عەلایق و خولیایەکم وازم هانی))[3]، بەم پێیەو بە دەرك کردن بەو راستیەی کە رۆژنامەگەری دەتوانێ زەمینەی لەبار بۆ هەموو ئەو گۆرانکاریانە برە خسێنێت کە پیرەمێرد مەبەستی بوو بەدیان بهێنێت بەو پێیەی تاقیکردنەوەیەکی چاکی لەوبوارەدا لە ئەستەموڵ هەبووە، دیارە رۆژنامەگەریش وەك فاکتەرێکی

١ـ رۆژنامەی ژین، ژ (٦٨٤) ی ١/ تشرینی یەکەمی /١٩٤٢

٢ـ رۆژنامەی ژین، ژ (٦٢٠) ی ٦ / مارت / ١٩٤١

٣ـ رۆژنامەی ژین، ژ (٩٤٨) ی ٣٠ / کانوونی دووەمی / ١٩٤٨

گرنگی بڵاوکردنەوەی ڕۆشنبیری نوێخوازانە ئەو بوارەی بۆ پیرەمێرد کردەوە کە ڕاستەوخۆ کار بۆ چاندن و گەشەپێکردنی ڕۆشنبیریەکی نوێی هاوچەرخانە بکات، ئەمە سەرباری ئەوەی کە هەر لە ڕێگای ڕۆژنامەگەرییەوە توانیویەتی پێوەندی لەگەڵ ڕۆشنبیرانی سەردەمەکەیدا ببەستی.

دیارە ڕۆژنامەی (ژیان) و (ژین) بۆ خۆیان گەواهی ئەو ڕاستییەن بەو پێیەی پیرەمێرد وریایانە و زیرەکانە کردبونیە قوتابخانەیەکی ڕۆشنبیری نوێخواز بۆ سەردەمەکەی و لەو قوتابخانەیەدا سەدان ڕۆشنبیر پەروەردە بوون، تەنانەت ڕۆژنامە و گۆڤارەکانی دوای ژیان و ژین گەلێ سوودیان لەو ڕەوتە ڕۆشنبیرییەی پیرەمێرد وەرگرتووە کە کردبویە شەقڵی دیاری ژیان و ژین.

هەر بەوگیانی ڕۆشنبیری نوێخوازیەوە بووبوە ڕابەرو هاندەری گەلێ لەڕۆشنبیران و ئەدەبیان و نووسەرانی سەردەمەکەی ئەوەتا دەربارەی (ئیبراهیم ئەحمەد) دەڵێ: ((لە خوێندەوارە هەڵبژێردراوەکانمان(ئیبراهیم ئەحمەد) کۆلێجی حقوقی تەواو کردووە و سەودای وەزیفەی نەکەوتۆتە کەللەوە هاتووە ئەوقاتی ئەکا، ئەو کورە ئێمە دەیناسین لە هەرچی زمان هەیە شێوەیەکی پەسەندی بۆ خۆی داناوە..... جەزبەیەکی شاعیری هەیە، ئەتوانێ دەعوا لە پەردەیەکی جواندا تەسویر بکاو بیباتە زهینی گوێگرانەوە، خوا وێنەیان زیادکات)) [1].

دیارە هەر زووش بۆ (گۆران) ی شاعیر بوە ڕابەرێکی دڵسۆز بۆیە گۆران دەربارەی دەڵێ: ((ماوەتەوە سەر ئەوە کە قوتابییەکانی تۆ بەپەسەندکەری بێ ئەندازە و جێگیری کەم تا زۆرتەوە، پیاوانە تێکۆشین جێگا چۆڵەکەت پرکەینەوە لەو جێگایەوە ناتەواو بەجێت هێشتووە دەست بکەین بە دروست کردن و داهێنانی تازە)) [2].

یەکێ لەخەمە گەورەکانی پیرەمێرد لەو کاتەدا خەمی نەبوونی زمانێکی یەکگرتووی کوردی بووە کە وەك ڕۆشنبیرێك هەوڵی بەدیهێنانی بۆ داوە ئەوەتا دەڵێ: ((لە ئەستەمول غەزەتەی کوردی دەردەچوو، من لە (جولەمێرگ) ەوە مەقالەیەکم بۆ ناردبوون تەکلیفم لەجەمعیەتی کورد کردبوو کە لە هەر دیارێکی کوردستانەوە زبانزانێك بانگ بکەنە پایتەخت و زمانێك بۆ عمومی کورد هەڵبژێرن و بیکەن بە فەرهەنگ و دەستور هەتا مەساریفی لە چاپدانیشم گرتبوە ئەستۆی خۆم، کەس گوێی

١ـ ڕۆژنامەی ژیان، ژ (٥٣٨) ی ١٠ / ئاب / ١٩٣٧

٢ـ گۆران، نوسین و پەخشان و وەرگیراوەکانی، ئامادەکردنی ئومید ئاشنا، هەولێر، دەزگای ئاراس، ٢٠٠٢، ل٢٦

نەدایە، ئێستا هەر کەسە بەهەوەسی خۆی شێوەیەك دێنێتە کارەوە وایان شێواندووە........ ئەو هەموو موحیتی کوردستانە کەمن باوەرم وایە تا زبانیان یەك نەکەوێ یەك ناگرن)) [1]. هەر لە پاڵ گرنگی دانی بەزمانی کوردی بەو مەبەستەی ببێتە زمانێك لەدنیای شارستانیەتدا و بۆ بەدیهێنانی ئەو مەبەستەش پێویستە گەنجانیش ڕۆڵی خۆیان لەوبوارەدا ببینن، ئەوەتا لە گۆڤاری (ژین) ی ئەستەموولی ساڵی ١٩١٨ دا وتارێکی بەزمانی تورکی بەناوی (زمانی کوردیمان) بڵاوکردۆتەوە و تیایدا دەڵێ: ((پێویستە وتووێژێکی کراوە لەسەر زمانی کوردی ئاواڵە بکرێ، نەك تەنها لەنێوان پیران وپیاو ماقوڵانی کوردا، بەڵکو دەبێ گەنجانیش بەشداری لەم دانوسان و گت و بێژانەدا بکەن و دەبێ زمانی کوردی پەرەی پێ بدرێ و وەلانەخرێ و لەجیهانی شارستانیدا بەکار بهێنرێ)) [2].

لەپاڵ هەموو ئەمانەشدا ئەوەشی لەیاد نەچووە لە بوارەکانی تری ڕۆشنبیری نەتەوەییدا بەتایبەتی لە بوارەکانی جوگرافیاو مێژوو شێوازی کارگێری و یاسا و ئابووریدا وتاری جۆراوجۆر بڵاوکاتەوە تا بەهۆیانەوە ڕێگا بۆ پەروەردەکردن و پێگەیاندنی ڕۆشنبیرانی هاوچەرخ بکاتەوە. [3].

١ـ ڕۆژنامەی ژین، ژ (٦٧٩) ی ١٣/ئابی/١٩٤٢

٢ـ اسماعیل وداد، کرد جەلسانمز، گۆڤاری ژین (ئەستەمول) ژ ٩ ی (١٦) ی / کانوونی دووەمی / ١٣٣٥ ی ڕۆمی، ل٢٩.(ئەم وتارە لەلایەن (د. جەبار قادر) ەوە کراوە بە کوردی). بڕوانە: د. جەبار قادر، لەبارەی دەقە تورکیەکانی پیرەمێرد، گۆڤاری باسکار، لەندەن، ژ (٦) ی ساڵی ٢٠٠١، ل٨٤.

٣ـ لەڕۆژنامەی (ژیان) ی ژ (٤٢٣) ی ٢٢/کانوونی دووەمی/١٩٣٤ دا وتارێکی مێژوویی بەناوی (قەزای هەڵەبجە) بڵاوکردۆتەوە. هەروەها لەڕۆژنامەی (ژیان) ی ژ (٤٢٧) ی ١٩/کانوونی دووەم/١٩٣٥ دا وتارێکی ئابووری بەناوی (کورد کۆشی) بڵاوکردۆتەوە. هەروەها لەڕۆژنامەی (ژیان) ی ژ (٤٣٠) ی ٩/شوبات/١٩٣٥ دا وتارێکی مێژوویی بەناوی (باسی بەردە نووسراوەکەی ماوەت) بڵاوکردۆتەوە. هەروەها لە ڕۆژنامەی (ژیان) ی ژ (٥٣٥) ی ١٩/تەمووز/١٩٣٧ دا وتارێکی ئابووری بەناوی (شارەزوور ئاوابێ) بڵاوکردۆتەوە. هەروەها لە ڕۆژنامەی (ژین) ی ژ (٦٨٦) ی ٢٢/تشرینی یەکەمی/١٩٤٢ دا وتارێکی دەربارەی (حقوق و ئیدارە) بەناوی (عیلمی حقوق) بڵاوکردۆتەوە.

ج ـــ دەنگی نوێخوازیانەی پیرەمێرد لەبواری ئەدەبیدا

سەرەتا بەو راستییە دەچینە ناو ئەم باسەوە کە (گۆران) ی شاعیر لەتیروانینێکیدا دەربارەی پیرەمێرد خستوویەتیە بەردەست و وتویەتی ((چارەکە چەرخێك لەمەوبەر، تۆ ئاگری جگەری نیشتمان دەستی لە دووپارچە جگەری خۆت پێ هەڵگرتی لە ئەستەموڵ خۆت گەیاندەوە گوێ ئاگکردانەکۆنەکەی کە سەردەمێك قەڵەندەرخانەت ناو نابوو، ئەوحەلە ئەو لاوانە هێشتا لەدایك نەبوو بوون، لەبەر ئەوە ئاگایان لێ نییە کە زمان و شیعر ئەدەبی کوردی کەساوایەکی پێ رەوکە بوو هێشتا لەشۆرشگێر زیاتر پێویستی بەپیرێکی دڵسۆزی هێمن هەبوو وەکو (لەلە) لەگەڵ پێگەیاندنی خەریك بێت، لەوکەسانەی بۆ ئەم خزمەتە هاتنە مەیدان درێژەی بەرگە گری و مایەی نووسینی بەجێ ماوت گەوایی ئەدەن کەتۆ لەهەموویان زاڵ تربوویت)) [1]، دیارە هەر ئەم راستییە رێگای ئەوەمان بۆ خۆش دەکات کە کۆمەڵێ راستی تر لە ژیانی ئەدەبی پیرەمێرد هەڵێنجێنین کە بۆ خۆیان زانستانە شوێن و پێگەی لەبزوتنەوەی نوێخوازی شیعری کوردیدا دیاری دەکات.

دیارە سەرەتا کە پیرەمێرد گەیشتەوە کوردستان رێچکەی یەکەمی شیعری نوێی کوردی کە (شێخ نووری شێخ ساڵح) رابەرایەتی کردووە چەندساڵێك بوو کرابۆوە، لەگەڵ ئەوەشدا دەبینین پیرەمێرد کەم و زۆر رووی لەو رێچکەیە نەکردووە هۆی ئەمەش بەلای ئێمەوە ئەوە بووە کە ژیانی ئەستەموڵی لەلایەك و تێکلاو بوونی لەگەڵ ئەو شاعیرە تورکانەی کە شێخ نووری و هاورێکانی پێیان گاریگەر بوون، ئەورێچکەیەی شێخ نووری رێچکەیەکی نوێ نەبووە بۆی چونکە پێشتر بەو رێچکە شیعرییەدا تێپەریبوو، جا وەك شاعیر بووبێ یا وەك چێژ لێ وەرگر، ئەوەتا خۆی دەڵێ: ((لەم دواییەدا لە ئەستەموڵ دەورەی ئەدەبیاتی تورکی کە شاعیری وەك (عبدالحق حامد، توفیق فکرەت، فائق عالی، ئیسماعیل سەفا، ئەکرەم، سلێمان نەزیف، خالید چیا و ئیسماعیل حەقی بابان، نەعیم بەگ، حوسێن جاهد) و هەزاران ئەدیبکی کە (سەروەتی فنون) یان لە ئەدەبیاتدا کردبووە خاوەن سەروەت و رۆحێکیان پێ دا بوو منیش لە دوایانەوە گوڵەچن بووم)) [2]، ئەمە سەرباری ئەوەی کە پیرەمێرد هەر لەسەرەتاوە دەویست شیعری کوردی بەرەو رەسەنایەتی بەرێت نەك بەرەو لاسایی کردنەوەی ئەدەبی میللەتانی تر کە بێ گومان یەکەم هەنگاویشی لەم بوارە دا بە گۆرینی زمانی شیعر دەستی پێ کرد

١ـ یادی پیرەمێرد، لەژێر چاودێری عەلادین سجادی، بەغدا، چاپخانەی مەعاریف، ١٩٥١، ل٧٦

٢ـ ئومێد ئاشنا، پیرەمێرد و پیداچوونەوەیەکی نوێ بە ژیان و بەرهەمەکانی: ١/٢٠

تانەك هەر لە وشەی عەرەبی و فارسی دایمالێنێ کە بووە بوونە سیمای شیعری کلاسیکی کوردی، بەڵکو لەو وشە تورکیانەش پاکاتەوە کە لە رێگای رێچکە شیعرییەکەی (شێخ نوری) یەوە هاتبوونە ناوەوە.

بەم پێیە پیرەمێرد بە یەکەم رەنگ رێژکەری زمانی شیعری کوردی رەسەن دادەنێین ئەو زمانەی کە بووە سیمایەکی دیاری دووەم رێچکەی نوێگەری شیعری کوردی کە لەسییەکان بە دواوە (گۆران) جڵەوی رابەرایەتی گرتە دەست، (گۆران) خۆی دەربارەی ئەم راستیە دەڵێ: ((ئەگەر بەراوردێك بکەین لە بەینی شیعرەکانی ئەوو هی قوتابخانەکەی ئێمە، ئەبینین شیعری ئەو (قەومی) تربوو، سنعاتی کوردی و هەستی کوردی زیاتر پیشان ئەدا. بەڵام (کوردی پەتی) لە نووسینەکانی ئەوا کە لە بێژنگ بدرێ، لەشیعردا بەقەدەر من و لە پەخشاندا بەقەدەر شاکر فەتاح و ئیبراهیم ئەحمەد نییە........ تەئسیرەکەشی لەلایەن ئیحساساتی نەتەوایەتییەوە بوو نەك لەلایەن هونەرەوە، کە خەڵکی هان ئەدا کوردی پەتی بنووسن)) [1]، ئەگەرچی ئەم تێروانینەی (گۆران) بۆ پیرەمێرد لێرەدا گەلێ جیاوازە لەو تێروانینەی کە لە وتارێکی دا بە بۆنەی چلەی کۆچی پیرەمێردەوە نووسیویەتی [2] و لەهەموو روویەکەوە پیرەمێرد بەرابەر دەزانێ بەڵام دەکرێ لەم تێروانینەی دواتریدا کە بە چاوێکی جیاوازتر لە پیرەمێرد دەروانێ هەندێ راستی گەڵاڵە بکرێن: پێش هەموو شتێ بەراورد کردنی پیرەمێرد بەگۆران خۆی و بە شاکر فەتاح و ئیبراهیم ئەحمەد لەبواری کوردی پەتی نووسیندا کە ئەمان لە پیرەمێرد زیاتر وشەی کوردی پەتیان بەکارهێناوە کاتێك راستە کە بەرهەمی دوای کۆچی دوایی پیرەمێرد و تا ساڵی (١٩٦٢) بخەنە ئەو بواری بەراوردەوە، ئەگینا تا ساڵی (١٩٥٠) واتە ساڵی کۆچکردنی پیرەمێرد هەرگیز ئەو بۆچوونەی گۆران بەراست نازانرێ، راستییەکی تر ئەوەیەکە کاریگەری ئەو رووکردنە کورد یە پەتییە لەلایەن پیرەمێردەوە گۆران خۆشی گرتەوەو هەر بەو کاریگەریەش توانی رێچکەی نوێگەرییەکەی شیعری کوردی بکاتەوە بەو پێیەی لە ساڵانی سەرەتای تەمەنە شیعرییەکەی گۆراندا پیرەمێرد و قەڵەندەرخانەکەی بونە ئەو مەڵبەندە شیعرییە رەسەنەی کە گۆرانیان بەرەو نوێگەرییەکە برد.

دەربارەی ئەم رۆڵە گرنگەی پیرەمێرد لە ژیانی ئەدەبی گۆراندا بەگشتی و لەبواری بەرەو نوێگەری چوونی گۆران لە شیعری کوردیدا (د. دلشاد عەلی) دەڵێ: ((دەوڵەمەندی تەمەنە شیعرییەکەی (گۆران) ئاکامی خواستێکی دەروونی وروژێنراوی کێشەی (من) ی گۆران بووە لەگەڵ (ئەوان) ی

١ـ عبدالرزاق بیمار، دانیشتنێك لەگەڵ گۆراندا، گۆڤاری بەیان، ژ (٢) ی شوباتی ١٩٧٠، ل٣٠

٢ـ گۆران نووسین و پەخشان و وەرگیراوەکانی: ل٨١

دەوروو بەریدا، (من) ێك کەوەك هەر بلیمەت و داهێنەرێك، بەردەوام هەوڵی پێکهێنانی (ئێمە) یەکی سایکولوژی داوە تا بگونجێ لەگەڵیاندا و ئارام بێت لە ناویاندا، بە تایبەتی (ئێمە) یەك لە چێژ لێ وەرگر و پەسەندکەری شیعرەکانی. فاکتەرەکانی رووبەرووکردنەوەی (گۆران) یش لەگەڵ ئەوکێشەیەدا، لەدووسەرچاوەوە رایەڵە کراون کە بوارە کۆمەڵایەتیەکە و بوارە ئەدەبییەکە بوون، یەکەمیان ناوەوەی (من)ی (گۆران) ی پێ دەوڵەمەندکراو دووەمیشیان رێچکەی شیعری نوێی پێ کردەوە، هەر لەسەرتا شەوە شوێن دەستی (پیرەمێرد) لە هەردوو بوارەکەدا راشکاوانە دەبینرێ، لەبواری یەکەمدا بڕوا بە خۆبوون و گەشبینی و لەبواری دووەمیشدا هەوێنی رەسەنایەتی خستە بەردەست (گۆران)، ئەگەرچی ئەم رۆڵە گرنگەی (پیرەمێرد) یش لەسەری لەلایەن (گۆران) خۆیەوەو لەلایەن زووربەی نووسەرانەوە شارراوەتەوە)) [(١)].

دیارە هەر لەپاڵ ئەو رووکردنە زمانە کوردی پەتییە بوار بۆ ئەوەش کراوەتەوە لەبەردەم پیرەمێرد دا کەوێنەی شیعری نوێ بنیات بنێ، وێنەیەك کە زیاتر ئاشنان بە ئەندێشەو بە چێژی شیعر دۆستی ئەو قۆناغەی ئەدەبی کوردییەوە، بەتایبەتی ئەو وێنانەی کە ئەندێشەی پیرەمێرد لە سروشتی جوانی کوردستان خۆیەوە وەری دەگرتن، بۆیە بەلای ئێمەوە لەم بوارەشدا پیرەمێرد بەداهێنەر و دەنگێکی نوێگەری شیعری دادەنرێ، دەتوانین ئەم راستیانەش لەبەشی دووەمی لێکۆڵینەوەکەدا بخەینە بەردەست هەر وەك چۆن لەبەشی سێیەمدا ئەوراستیانە دەخرێتە بەردەست کە لە رووکردنە هەندێ بابەتی شیعریدا دەست پێش خەرو نوێکەرەوە بووە.

١ـ د. دلشاد عەلی، گۆران داهێنان و نوێخوازی ـــ لێکۆڵینەوەیەکی سایکولۆژی، گۆڤاری زانکۆی سلێمانی، ژ (٢٠) ی حوزەیرانی٢٠٠٧، ل٥٩

بەشی دووەم

دەقە شیعریەکانی پیرەمێرد لە بازنەی هونەریدا

١ــ زمان لەدەقە شیعریەکانی پیرەمێرد دا

گومانی تێدا نییە کە بنەمای سەرەکی لە سازدانی چەمکی شیعردا لەهەر سەردەم و قۆناغێکی رۆشنبیری میللەتاندا بووبێ زمان بووە، تەنانەت زمانی شیعر بۆ خۆی بووە بە سیمای جیا کەرەوەی دەقی شیعری لە جۆرەکانی تری دەقی نا شیعری [١]، بەم پێیە دەنگی تایبەتمەندی شیعری هەرشاعیرێك زمانەکەی پێی دەبەخشێ [٢]، بۆیە کە باس لە تاقیکردنەوەی شیعری هەر شاعیرێك بکەین ناکرێ زمان دوورخرێتەوە.

هەر لێرەوە کاتێ روو لەزمانی دەقە شیعریەکانی پیرەمێرد دەکەین لەروانگەی ئەو راستییەوە ئاوری لێ دەدەینەوە کە کاتێ پیرەمێرد هاتە ناو جیهانی شیعری کوردییەوە نەك هەر شوێن پێی شاعیرانی پێش خۆی و سەر دەمەکەی خۆی هەڵنەگرت بەڵکو راستەوخۆ و لەیەکەم هەنگاونانیدا رووی لەگۆرینی زمانی شیعری کوردی کرد کە لە بازنەی دوو شێوازدا دەسورانەوە، شێوازە کلاسیکیەکەو شێوازی رێچکەکەی (شێخ نوری) و هاورێکانی لە بیستەکاندا کە (گۆران) بە لاسایی ئەدەبی عوسمانی ناوی دەبات، دیارە ئەو گۆرینەش بەرووکردنە وشەی کوردی پەتی بووە بەو رادەیەی کە بووە رێچکەشکێن و رەنگ رێژکەری شیعری نوێی کوردی [٣]، هەر بۆیە (معروف بەرزنجی) دەربارەی کوردی پەتی نووسین لە ئەدەبی کوردیدا بەگشتی و لە شیعری کوردیدا بەتایبەتی دەڵێ: ((پێشەوای ئەم نووسینەش پیرەمێردە لە شێوەی کرمانجیدا، وە ماملۆستا گۆران شاگردی ئەوە وە هونەری ئەم

١ـ بروانە: د. أحمد محمد المعتوق، اللغة العليا ـ دراسات نقدية فی لغة الشعر، بیروت، المركز الثقافی العربی، ٢٠٠٦، ص٢٨. هەروەها بروانە: د. ابراهیم السامرائی، لغة الشعر بین جیلین، بیروت، المؤسسة العربیة للدراسات والنشر، ١٩٨٠، ص٢١. هەروەها بروانە: عمران خضیر حمید الكبیسی، لغة الشعر العراقی المعاصر، كویت، و كالة المطبوعات، ص١١.

٢ـ بروانە: ئەکرەم قەرداغی، زمان لەشیعری نوێدا، گۆڤاری ئایندە، ژ(٦٥) ی ساڵی ٢٠٠٦، ل٥٤ــ٥٥

٣ـ بروانە: د. پەرێز سابیر، رەخنەی ئەدەبی کوردی و مەسەلەکانی نوێکردنەوەی شیعر، هەولێر، دەزگای ئاراس، ٢٠٠٦، ل٣١١

ئەوەیە کە توانی زوو وەباش خۆی لەبابەتی کۆنەوە بگۆرێتە سەر بابەتی تازە، وە هەوڵیدا بەکوردی پەتی رەوان بنووسێ و لەسەر شوێن پێی پیرەمێرد بڕواو پێشکەوێ))[١].

وەك دەردەکەوێ ئەو رێچکە نوێیە نەك هەر شاعیرانی تری بەرەو خۆی راکێشا بەڵکو کۆمەڵێ نووسەر و رۆشنبیری تریش روویان تێکرد، ئەوەتا (ئیبراهیم ئەحمەد) لەسەرەتای چوونە ناو جیهانی ئەدەبەوە روو لە پیرەمێرد دەکات و دەڵێ: ((گەورەی خۆم نووسیندەی ژیان.... کەبیستم چاکی زبانتان گرتووە ویستم یارمەتیدان بدەم، ئەوەی لەدەستم دێت نووسینی هەندێ مەقالەی ئەدەبییە بە کوردی پەتی...... ئەمەم لەدەست دێت بەڵام شەرت ئەوەیە کە یارمەتیەکەم قبول بکەن...... وا دیارە کە هەر وەکو خۆتان بە پیری دەستتان داوەتە چاکی زبان ناتانەوێ بەگەنجی هاوولاتتان دەستی لێ بەربدەن)) [٢] , وەك دەریش دەکەوێ هەر ئەو کوردییە رەوانەی کە (ئیبراهیم ئەحمەد) یش وتاری(شاعیرەکانمان) ی پێ نووسیەوەو بۆتە هۆی ئەوەی کە پیرەمێرد وتارەکەی بەرادەیەك پەسەندکا کە پێی بڵێ شیعرێکی پەخشانە و دەربارەی دەڵێ: ((ئەو کورە راست ئەکا ئێستا ئەوەیە چۆن هاتە پێش چاوت و چۆنت دی ئەوە بەشێوەی رەوانی و بەزمانی خۆت بیهۆنیتەوە، ئەوکورە جارێ شێوەی نووسینەکەی لای من ئەوەندە رەوانە شیعرێکی پەخشانە)) [٣].

لەگەڵ ئەوەی هەرکاتێ باس لەسەرەتای روو لە کوردی پەتی نووسینی پیرەمێرد کرابێ راستەوخۆ روو لە دەقی (من و ئەستێرەکان) ی ساڵی (١٩٢٦) ی کراوە، بەڵام دیارە پیرەمێرد پێش ئەو دەقەی سیمای کوردانەی داوە بە دەقە بڵاو کراوەکانی تریشی بەرادەیەك کە نەتوانرێ نەخرێتە ریزی دەقە کلاسیکیەکان و نە دەقەکانی سەر بە رێچکەکەی (شێخ نوری) و هاورێکانی، راستە لەو دەقانەدا تاکە تاك وشەی عەرەبی بەکار هاتوون بەڵام سیما و شەقڵی بنیاتەکانیان کوردیەکی پاراون، هەروەك لەم دەقانەیدا دەبینرێ: لە دەقی (لەسەر بەردێك) ساڵی (١٩٠٨) کەیدا دەڵێ:

لەسەر بەردێك هەڵۆیی هەڵفری کەوتە هەوا بێغەم
هەوای سەید و شکاری کەوتە سەر: تاکەوتە سەر عالەم
هوایەکی غروری کەوتە سەر، خۆی زۆر لە بەرز زانی

١ـ مەعروف بەرزنجی، کامەرا ن و دیارییەکەی، گۆڤاری شەفەق، ژ (١) ی ١٥ کانوونی دووەمی ١٩٨٥، ل١٥

٢ـ رۆژنامەی ژیان، ژ(٣٢٦) ی ٦/١٦ / ١٩٣٢

٣ـ تەنقیدێکی ئەدەبی لە بابەت دەرچوونی یادگاری لاوانەوە، رۆژنامەی ژیان، ژ (٣٧٦) ی ٧/ئەیلول / ١٩٣٣.

پەڕی گیڤ کرد و باڵی لێك ئەدا هەتاکو دەیتوانی [١]

له دەقی (لەگوێم دێ دەنگی لایلایەی وەتەن) ی ساڵی (١٩٢٥) دا دەڵێ:

لەگوێم دێ دەنگی لایلایەی وەتەن دایك جگەر سووتاو
دەرێژن بەسەر وێرانەکەی خوێناویا خوێناو
ئەلاوێنیێتەوە ئەگری سەری شینە لە ماتەمدا
شەو رۆژ کۆتەڵی منداڵەکانی والەبەر دەمدا

— — — — — — — —

قەسەم بەو عەزمی کوردەی شانی (ریچارد) ی بەشیر روشان
کڵاوی کورد ئەبێ قوچ بێ کە هاتوشانی خۆی جولاّن
شەوێك پیاوێك لەبەفراما، نەمرد ئاگرێکی دووری دی
لەلای من نا ئومێدی کوفرە، ئەم ئاگرەی دڵم بۆکێ [٢]

هەرچی دەقی (کچە کوردی پۆشتەو پەتی) یان (من و ئەستێرەکان) نیشێنی ئەوا خـۆی لەپێـشەکێکەیدا دەڵێ: ((ئەم کچە کوردەیەم، کە بەم جلە کوردیە پەتیە پۆشتە کردۆتەوە تینۆلێکی بێگانەی تێدا نییە، بەڵام پێـی لێ ئەنێم کە تەنها لەجل و برینەکەیدا دەستی منی تێدایە، کاڵاکەی والایەکی منی تێدا نییە، هـی یەکێکـە لـە پێگەیشتوو، تێگەیشتوو، بەشەوق، پڕ شەوقەکانی وەتەن، کەواکەی بەری سەرو بەرە سـەرکەوێ، بەرکـەوێ، ئـەو منی هێنایە سەر سەودای کوردی پەتی نووسین، بەسۆزێکی زۆرەوە ئەیویست نووسینمان چاك و رێك و پێـك بـێ، تێکەڵ و پێکەڵ نەبێ، گوڵ بێ، پەیکوڵ نەبێ، بەچرای خۆمان بەرێدا برۆین، بەرێوە بچین، لەم دیارەدا ئەمەلەمەوە دیاری داوە، دیارە ئەبێ بکرێ بە دیاری (ئەو) [*] خوا یاربێ)) [٣]، بەم بەیتانە دەست پێ دەکات:

١ـ رۆژنامەی کورد تعاون و ترقی غزتەسی، ژ (٢) ی ٢٩/تشرینی دووەمی / ١٩٠٨.

٢ـ رۆژنامەی ژیانەوە، ژ (٣٤) ی ٦/ئاب/١٩٢٥.

(*)مەبەست لە (ئەحمەد بەگی تۆفیق بەگ) ە، ساڵی (١٨٩٨) لە سلێمانی لەدایك بووە، دووجار کراوەتە موتەسەریفی سلێمانی، جاری یەکەم لە ١٩٢٥/٣/٧، لە رۆژی ١٩٢٦/٤/١٣ بەسەرۆکی (جەمعیەی زانستی کوردان) هەڵبژێردرا و رۆژی ١٩٣٠/٩/٢٨، کرایەوە بە موتەسەریفی سلێمانی تا ١٩٣٥/٤/٢٤. بروانە: دیوانی پیرەمێرد، نووسینی محمد رەسول (هاوار)، بەغدا، چاپخانەی العانی، ١٩٧٠، ل١٠٨. هەروەها بروانە: رۆژنامەی ژیان ژ ١ــ٨١، ئامادەکردنی رەفیق ساڵح و لێکۆڵینەوەی سدیق سالح، یەکەم بەرگ، سلێمانی، دەزگای سەردەم، ٢٠٠٢، ل٢٨ .

٣ـ رۆژنامەی ژیان، ژ (٤٥) ی ١٩٢٦/١٢/٩.

ئەستێرە بەرزەکانی کە وا شەوق ئەدەن بە شەو
وەك من بەداخەوەن نەسرەوتیان هەیە نە خەو
چەند ساڵە ئاشنای شەوی بێداری یەکترین
وەك سەرسەرین، شەوێ سەرناکەینە سەرسەرین [١]

وەك دیارە کێشی ئەم دەقە عەروزە کە لە کلاسیکییەکانی نزیك دەکاتەوە، بەڵام چ قافیەکـەی کە (مەسنەوی) یەو چ بەزمانەکەی کە کوردیەکی تەواو پەتییـەو چ بـەو وێنانـەش کـە بـەو زمانـە پەتییەش چنراون دەقێکی داهێنراوەو دەکرێ بە دەقێکی رێچکە شکێن لەمێژووی شیعری کوردیـدا دا بنرێ، هەر بۆیە (رەفیق حیلمی) دەربارەی ئەم دەقە دەڵـێ: ((پیرەمێـرد هـەروەك لـە شـیعرەکانیا لاسایی کەسی نەکردۆتەوەو بەڵکو ویستویەتی کە خـۆی ببـێ بـە ئیمـامی شـاعیرە کوردەکـانی ئـەم عەسرە، لەلایەکی تریشەوە لە شیعرا کوردی پەتی تاقیکردۆتەوە، بـۆی دەرخـستین کـە زمانەکـەمان زمانێکی دەولەمەندو شیرینە)) [٢]، گەلێ لەنووسەرانی تر دەربارەی ئەم دەقـە سـەرنج و تێروانینـی خۆیان دەربریوە ئەوە (عەلادین سجادی) دەربارەی ئەم دەقە دەڵێ: ((ئێمە کە سەیری سەردەمی ئەم هۆنراوانەو سەردەمی پێش پەیدابونی ئەو هۆنراوانە دەکەین بەتەواوی بۆمان دەردەکەوێ کە شۆرشێکی ئەدەبی لە ئەدەبی کوردیدا پەیدا کردووە)) [٣]، هەر دەربارەی ئەم دەقـە (د. ئیحـسان فـۆاد) یـش دەڵێ: ((هەر لەبەر ئەمەیش ئەم هۆنراوەیە یەکێکە لـەو نموونانـەی کـە لـەو سـەردەمەدا رێـچکەی شکاندووە کەم و زۆر کاری کردۆتە سەر تاقیکردنەوەی شاعیرانی هاوچەرخ)) [٤].

بەگشتیش دەربارەی ئەم رێچکەنوێیەی پیرەمێـرد وتـراوە کـە پیرەمێـرد بەرووکردنـە فولکلـوری کوردی و شیعری هەورامی ئەو نوێگەریەی لە شیعری کوردیدا کردۆتـەوە، پێـشەکی ئـەم رایـەش لـەناو نووسەرانی کوردا بێگومان (گۆران) ی شاعیر بووە کـە دەڵـێ:((شـیعری پیرەمێـرد فولکلـوری کـوردی هەڵبەستی شێوەی گۆران تەئسیری تێ کرد)) [٥]، بێگومان ئەم بۆچـوونەش راسـتە، هەربۆیـە دەتـوانین

١ـ رۆژنامەی ژیان، ژ (٤٥) ی ١٩٢٦/١٢/٩.

٢ـ رەفیق حیلمی، شیعرو ئەدەبیاتی کوردی: ١/٩٠.

٣ـ عەلادین سجادی، ئەدەبی کوردی و لێکۆڵینەوە لە ئەدەبی کوردی، بەغدا، چاپخانەی مەعاریف، ١٩٦٨، ل٣٠٣.

٤ـ د. ئیحسان فۆاد، سەوداو سنوور، سلێمانی، چاپخانەی روون، ٢٠٠٠، ل١٨٤.

٥ـ عبدالرزاق بیمار، دانیشتنێك لەگەڵ گۆران، گۆڤاری بەیان، ژ (٢) ی شوباتی ١٩٧٠، ل٣.

بلێین فەرهەنگی شیعریی پیرەمێرد بەسیما کوردیە پەتییەکەیەوە زیرەکانە و وشیارانە بەو دانەزمانیانە دەوڵەمەندکراون کە بەشێکیان لە فولکلوری کوردی و بەشێکیان لە شیعری هەورامی بەتایبەتی لە (مەولەوی) یەوە هەلێنجراون، ئەمە سەرباری دەوڵەمەند کردنی فەرهەنگە شیعرییەکەی بەو وشەو دەربڕینانەی کە راستەوخۆ لە فەرهەنگی زمانی کوردییەوە گواستونیەتێوە ناو فەرهەنگە شیعرییەکەی.

وەك ئاشکرایە پیرەمێرد کاتێ کە لەئەستەموڵ بووە (مەولەوی) لەلای بۆتە هەوێنی چێژی شیعری، هەربۆیە گەلێ لەدەقەکانی وەرگێراوەتە سەر زمانی تورکی و بەڵام هێشتا دڵی بەو وەرگیرانە ئاوی نەخواردۆتەوە بۆیە دەڵێ: ((ئەو گیانە بڵندە لەو گۆرە تەنگەدا نەدەگونجاو دانە دەمرکاو ئەو ئارەزووەم هەر لەدڵدا مایەوە تا هاتمەوە)) [1]، کە هاتیشەوە کوردستان هەروەك (د. دلشاد عەلی) دەڵێ: ((بەوەرگرتنی راستەو خۆی وێنە شیعرییەکانی (مەولەوی) بووبێ یان بەسوود وەرگرتن بووبێ لە کەرەسە بیری و هونەرییەکانی مەولەوی،، تاقیکردنەوە شیعرییەکانی خۆی دەولەمەند کرد))[2].

بێگومان بەو کاری گەربوونەش بە دەقەکانی (مەولەوی) یەوە گەلێ وشەو دەبرینی لە (مەولەوی) یەوە وەرگرتووە و لەبنیاتی دەقەکانیدا بەکاری هێناون وەك (بادەی خەم ـــ مەرگی ناکامان و پرزامان ــ ناسۆر ــ نەوجەوانی ــ زیندەگانی ــ شەتاو ــ چەمەرەداران ـــ سەوڵی خەرامان ــ قەتار ــ کە ناچەی پۆر ــ هەردەی دوجەیل ــ جەور ــ فەلاکەتکێشان ــ دەرون پر ئێشان.... هتد)، دیارە وەرگرتنی ئەم وشە کوردیە رەسەنانە لە (مەولەوی) یەوە راستەوخۆ پێوەندی بەرووکردنە کێشی بڕگەیی و قافیەی مەسنەوییەوە هەیە کە بێگومان لە (مەولەوی) یەوە بەدەستی هێناون.

ئەو راستییەی لێرەدا دێتە بەردەستمان ئەوەیەکە لە (٢٤) دەقی بڵاوکراوەی پیرەمێرد لە نێوان ساڵانی (١٩٠٨ــ١٩٣٢) (٢٠) دەقی بەقافیەی (مەسنەوی) بووە، لەو (٢٠) دەقەش (١٤) یان کێشی عەروزین، واتە لەپاڵ کێشە عەروزیەکەشدا زیاتر هەر قافیەی مەسنەوی بەکارهێناوە.

بەم پێیە رووکردنە کێشی بڕگەیی، قافیەی مەسنەوی لەلایەن پیرەمێرد بۆ خۆی گەرانێ بووە بە دوای بنەماو هەوێنی رەسەنایەتیدا و چونکە هەروەك (د. دلشاد عەلی) دەڵێ: (هەرچی گرنگی

١ـ ئەنوەر قادر محەمەد، لیریکای شاعیری گەورەی کورد مەولەوی، سلێمانی، دەزگای سەردەم، ٢٠٠١، ل٢٤٨

٢ـ د. دلشاد عەلی، دیاردەی کاریگەری مەولەوی لەسەر شاعیرانی کرمانجی خواروو (پیرەمێرد، گۆران، دیلان)، گۆڤاری زانکۆی سلێمانی، ژ (٥) سالی ٢٠٠١، ل٧١

دانی شاعیرانی سەربە رێبازە نوێیەکەی هەڵبەستی کوردیشە بە بنیاتی مەسنەوی بۆ خۆی ئەنجامی بوژانەوەی کێشەکانی بڕگەی کوردی بووەو هەربەم هۆیەشەوە بووە کەنەك هەر قافیەی یەکگرتوو بەڵکو بەرەنگاری چەمکە کۆنەکەی قافیە و سەرجەم ئاوازە کۆنەکانی تری هەڵبەست بوونەوەو گۆڕانی دیارو ئاشکرایان تیادا کردن و بنیاتی نوێ تریان لێ پێك هێنان، بەواتایەکی تر گەڕان بەدوای رەسەنایەتیدا بەرەو قافیەی مسنەوی بردنەوە هەروەك چۆن بەرەو بەکارهێنانی کێشی بڕگەیی بردن)) [1].

هەر ئەودەرگا کردنەوەیەی پیرەمێرد لەسەر مەولەوی تا گیانی شیعریی خۆی پێ تێر ئاو بکات، بووە مایەی ئەوەی کە راستەوخۆ لە فەرهەنگی زمانی کوردی خۆیەوە وشەی رەسەن هەڵێنجێ لە بنیات نانی دەقەکانیدا و هونەرمەندانە بەکاری بهێنێ و بیکاتە دانەی فەرهەنگە شیعرییەکەی، ئەو فەرهەنگەی کە بووە سەرچاوەیەکی رەسەن بۆ شاعیران و نووسەرانی ئەوسەردەمە، هەر لێرەدا دەکرێ ئەم راستییە بەختننە رووی ئەم وشەو دەربڕینانە دەرخەین کە تەنها لەو (٢٤) دەقەی نێوان ساڵانی (١٩٠٨ــ١٩٣٢) دا بەکاری هێناون:

لە شیعری (ئەمرۆ) ی ساڵی (١٩٠٨) دا ئەم وشەو دەربرینانە دەبینرێن (چلەخانە، گەلان، میللەت، دەنگ، رەنگ، سەپانی شێخ، خەزوور، لات و هەتیو، چارە، یەکێتی، خۆر، پەسەند، یەك کەوین، دەوار و ماڵ، کارەکەر، نیشتمان، رزگاری، زۆردار، پەرێشان، یاد) و دەڵێ:

ئەمرۆ کە رۆژی جەژنی هەموومانە سەربەسەر
کوردیش لەگەڵ گەلان لەچلەخانە هاتەدەر

— — — — — — — — — — — —

میللەت نە دەنگ و رەنگی خەلیفەی ئەدی و ئەبیست
مەزلووم چ حەدی بوو، بەشکات دەنگی بێتە دەر
عالەم کۆ بووبوە خزمی خەزوری سەپانی شێخ
کورد دەستی کورت بوو، نۆبەیی نۆ بەی نەکەوتەبەر[2]

١ـ د. دلشاد عەلی، بنیاتی هەڵبەست لە هۆنراوەی کوردیدا، سلێمانی، چاپخانەی رەنج، ١٩٩٨، ل١٠٦.

٢ـ فایەق هوشیار و هاورێکانی، دیوانی پیرەمێرد: ١/٢١٣.

لە شیعری (لەسەر بەردێ) ی ساڵی (١٩٠٨) یدا ئەم وشەو دەربرینانە دەبینرێن(هەڵفری، خەرۆ، بڵند، گێڤ کرد، خولیا، رەنگین، دڵ بریندار، گەوزی، خۆمان بە خۆمانی دەکەین، هەرگیز، خۆیەو لەخۆمانە، کەچ بین) و دەڵێ:

لەسەر بەردێك هەڵۆیەك هەڵفری کەوتە هەوا بێغەم

هەوایێکی غروری کەوتە سەر تاکەوتە سەر عالەم

بەبایەکی خەرۆ بایی بوو خۆی هێجگار بڵند زانی

پەری گێڤ کرد و باڵی لێك ئەدا هەتاکوو ئەیتوانی (١)

لە شیعری (لە گوێم دێ دەنگی لایلایەی وەتەن) کەی ساڵی (١٩٢٥) دا ئەم وشەو دەربرینانە دەبینرێن (لایلایەی وەتەن، جگەر سووتاو، وێرانە، خوێناو، لاوانەوە، سەری شینە، ماتەم، کۆتەڵ، گەردش، پاداشت، گەوهەردار، میروگزیر، ناڵە، پەشێواو، رووشان، قووچ، نائومێدی، سەرمەست، نوشی، پۆشی، پایتەخت، کەمەند) و دەڵێ:

لە گوێم دێ دەنگی لایلایەی وەتەن، دایك جگەرسووتاو

دەرێژن بەسەر وێرانەکەی خوێناویا خوێناو

ئەلاوێنێتەوە ئەگری سەری شینە لەماتەمدا

شەوو رۆژ کۆتەڵی منداڵەکانی وا لەبەر دەمدا (٢)

لە شیعری (دوێ شەو لەسەر چڵێکی گوڵی) ی ساڵی (١٩٢٦) ا چەند وشە و دەربرینێکی تیا بەدی دەکرێ (چڵ، نەگبەتی، رەنج، دەست بەدەستەوە، یەك دڵ، خەملێن، دڵسۆز، مەینەت، شاباش، سێبەر) و دەڵێ:

دوێشەو لەسەر چڵێکی گوڵێ، بولبولێ وتی:

وا دەی بەهاری کوردە نەما رۆژی نەگبەتی

— — — — — — — — —

چەند خۆشە دەست بە دەستەوە یەك دڵ لە ناوگوڵا

خەملێن وپێکەنینی دوو دڵسۆزی مەینەتی (٣)

١ـ فایەق هوشیار و هاورێکانی، دیوانی پیرەمێرد: ٢/٢٧٩

٢ـ سەرچاوەی پێشوو: ٢/٢٨٤. هەروەها بروانە: رۆژنامەی ژیانەوە، ژ (٣٤) ی ٦/ئاب/١٩٢٥

٣ـ سەرچاوەی پێشوو: ٢/٥٧. هەروەها بروانە: گۆڤاری دیاری کوردستان، ژ (١٣ــ١٤) ی ساڵی ١٩٢٦

لە شیعری (بەرز و بڵندە) ی ساڵی (١٩٢٦) دا ئەم وشەو دەربرینانە دەبینرێن (بڵند، رەهێلە، نەوا، شەستە، گەوهەر، تەرزە، زوقم، گوڵشەن، گۆشە، بێشە، هەوری بەهاری بگری، شکۆفە، دەپشکوێ) و دەڵێ:

بەرز و بڵندە هێند دەرەجەی خاکەکەی وەتەن

هێشتا بە هاری ئێمە نەهات سەوز نەبوو چەمەن

چوار لا بەهارە، بەزمە نەوای سازو زیلەیە

لای ئێمە شەستە، سەر بەکڵاوەو رەهێلەیە (١)

لە شیعری (ئەوا رووم کردە تۆ) ی ساڵی (١٩٢٦) دا چەند وشەو دەربرینێکی تیا دەبینرێ (بۆنی وەتەن، سروە، گزنگی رۆژ، بریقە، ئاوات، دەنگی منالانی قوتابخانە، میللی، تاریکی نەزانین) و دەڵێ:

بەیانی دا نەسیم لای تۆوە هات، بۆنی وەتەن پێوە

ئەوا نووسرایەوە پیرانە سەرعومرم لەسەر نوێوە

ئەڵێن نەفحەی حەیاتی پێوەیە بادی بەهار وایە

بەسروەی بای وەتەن ماوم بەهارو بای لەلام بایە (٢)

لە شیعری (عابیدێ کونجی مزگەوتێکی گرت) ی ساڵی (١٩٢٦) دا ئەم وشەو دەربرینانە دەبینرێن (دراوسێ، ببوژێتەوە، گری برسێتی، دڵێکی تێر، لە خەم برخسێ، ئایندە، شای کوردەواری، جێنشینی، فریو) و دەڵێ:

بەڵکو تێر بخوا ببوژێتەوە

گڕی برسێتی بکوژێتەوە

بە دڵێکی تێر بۆ شەو نوێژ هەڵسێ

بە دووعای خەڵك لە خەم برەخسێ (٣)

لە شیعری (مام چەوەندەری زیرینوکی) ی ساڵی (١٩٢٦) دا ئەم وشەو دەربرینانە دەبینرێن (پێپیلکە، ئاڵتون لەسەر، خەپلە، پەلار، رۆژان، داقڵیشاو، بووژایەوە، مزگێنی، مستەکۆڵە) و دەڵێ:

١ـ فایەق هوشیار و هاورێکانی، دیوانی پیرەمێرد: ١/٣٠٢

٢ـ سەرچاوەی پێشوو: ١/٢٣٨

٣ـ سەرچاوەی پێشوو: ٢/١٧٩.

بە پێپیلکە چووە خوارێ   هەر ڕۆیی تا گەییە غارێ

حەوت کوپەی ئەلماس و گەوهەر   کەلەشێری ئاڵتون لەسەر

— — — — — — — — — — — —

کەوتە شوێنی بەپلارێ   چشتەی لەدەم خستە خوارێ

روانی منداڵێکی پچووکە   چاو قلیشاو، وەك جنۆکە [١]

لە شیعری (پێ هەڵخزانە) ی ساڵی (١٩٢٦) دا ئەم وشەو دەربڕینانە دەبینرێن (پێ هەڵخزان، زوقم، لەشکری زستان، گورد، کلێشە) و دەڵێ:

ئەم خاکە بەرزە فێرە بە زوقم و بە بەفروبا

بادی بەهاری لەشکری زستان ئەدابەبا

— — — — — — — — — — —

ئەم کوردە گوردە ناوی لەناو ناچێ مایەوە

رۆژی دەبێ بە بابانەوە، بێتە کایەوە [٢]

لە شیعری (ئەستێرە بەرزەکان) ی ساڵی (١٩٢٦) دا ئەم وشەو دەربڕینانە دەبینرێن(ئەستێرە، شەوق، سرەوت، ئاشنا، بێدار، شەونم، چیمەن، بەری بەیان، کەساس، دۆست، فرمێسك، ئاونگ، شەونم لەسەر گیا، پریشك، دوکەڵ، هەناسە) و دەڵێ:

شەو شەونمی ئەوان چەمەن ئاو ئەخواتەوە

رۆژ هەڵمی ئاوی چاوی منە سەر یەخاتەوە

— — — — — — — — — — —

دڵسۆزی وام نەدیبوو کە بۆم بگری وەك غەشیم

فرمێسکەکەی ئەوان بو بە ئاونگی تێ گەییم [٣]

لە شیعری (شەوێ لە گوێ شەتی بەغدا) ی ساڵی (١٩٢٦) دا ئەو وشەو دەربڕینانە دەبینرێن (باڵی شیعر، خولیا، رەنجەرۆ، خاك، سەرەرۆ، چەم، تەم، تاڤگە، پریشك، تونێل، تێیتەقان) و دەڵێ:

١ـ فایەق هوشیار و هاورێکانی، دیوانی پیرەمێرد: ٢./٣٠١

٢ـ سەرچاوەی پێشوو: ١/٤٢٥

٣ـ سەرچاوەی پێشوو: ٢/١٩٢. هەروەها بڕوانە: رۆژنامەی ژیان، ژ (٤٥) ی ١٩٢٦/١٢/٩.

بە باڵی شیعر و خەیاڵ کەوتمە پەلەو تەکوتاز

لە ئەسمانی سەرفرازی هاتمە پەرواز

— — — — — — — — —

بە تاڤگەکەی سەری (زەڵم) بۆچ نەڵێم (نیاگارە)

ئەوەندە بە فەیزە، پریشکی کەفی گەوهەربارە [١]

لە شیعری (نەسرین گوڵی نەسرینە) ی ساڵی (١٩٢٨) دا ئەم وشەو دەربڕینانە دەبینرێن (چوزەرە، خنجیلە، خوێن شیرین، شنە شن، لێو ئاڵ، خوازبێنیکەر، چاو خومار، فریشتە، پەری زادە، گوڵ ئەستێرە، گەزیزە، ئازیز، کەنیزە، شەوچەرە، چلوورە) و دەڵێ:

نەسرین گوڵی بەهارە   لێو ئاڵە چاو بە خومارە

لە ناوکچاندا دیارە   خوازبێنیکەر هەزارە

— — — — — — — — — — —

نەسرین گوڵی هاوینە   فریشتەی سەر زەمینە

پەریزادەی ماچینە   گوڵ ئەستێرەی زێرینە [٢]

لە شیعری (وا دەمی دەورەی رەواحە) کەی ساڵی (١٩٢٩) دا ئەم وشەو دەربڕینانەش دەبینرێن (ئاڵ، سوور، مۆر، سوورمە، گرمەگرم، سرەوتن، ساماڵ) و دەڵێ:

هەردە ئاڵ و سوور و مۆرە، وەك کەوای سورمەی عەروس

گوڵ گەڵای لوول کردووە، وەك تورەی دڵداری رووس

— — — — — — — — — — — —

گرمە گرمی هەوری دوور دێ کێ دەڵێ دڵ دەسرەوێ

رۆحی عولوی کورد، سەمای ئامالی ساماڵی دەوێ [٣]

١ـ فایەق هوشیار و هاورێکانی، دیوانی پیرەمێرد: ٢/١٥٩.

٢ـ سەرچاوەی پێشوو: ٢/٣٣٢.

٣ـ سەرچاوەی پێشوو: ٣/١٤.

له شیعری (وەفدی کوردستان) ەکەی ساڵی (١٩٣٠) دا ئەم وشەو دەربرینانە دەبینرێن (وەتەن فرۆشان، هەرزە، شاری خامۆشان، تارا، کوشتار، دڵگیر، شەرمەزار، گوڵ ڕەنگ، نەنگە، بەرات، مۆژدە، بەیداخی خوێنین) و دەڵێ:

وەفدی کوردستان وەتەن فرۆشان

هەرزە وەکیلی شاری خامۆشان

— — — — — — — — — —

ئێوە ئەو عەرشەی بە خوێن گوڵڕەنگە

سوجدە بۆ دەبەن هیچ ناڵێن نەنگە (١)

له شیعری (مستۆ وادیارە) کە شیدا ئەم وشەو دەربرینانە دەبینرێن (ئەستۆ، ئەخورێ، بێ هاوتا، بەیداخی کوردی، ئازاد) و دەڵێ:

مستۆ وا دیارە تۆش جل خوار ئەکەی

ئەستۆت ئەخورێ و مەیلی باری ئەکەی

— — — — — — — — — — —

ئێمە کە کوردین لەلامان وایە

کوردی زبانێکە زۆر بێهاوتایە (٢)

له شیعری (سبەینێ بوو لە خەو هەستام) ی ساڵی (١٩٣٢) دا ئەم وشەو دەربرینانە بەدی دەکرێن (تارای زیوین، مۆژدە، شەرە تۆپەڵ، شێرە بەفرینە، نسێ، زین، دڵبەر، فریشتە، ساماڵ، ڕۆژهەڵات، تەفرە، کڵۆی بەفر، گۆنا، بریسکە، خشڵی زێرین، تویژاڵ، پڵپڵە، سەهۆڵ، سەرو پۆپلە) و دەڵێ:

سبەینێ بوو لەخەو هەستام کە روانیم بەفرە باریوە

سلێمانی ئەڵێی بەڵقیسە تارای زیوی پۆشیوە

دەمێکە چاوەڕێی بەفرێکی وابووم موژدەبێ باری

سەرم بەفرە کەچی هێشتا شەرە تۆپەڵمە بۆیاری (٣)

١ـ فایەق هوشیار و هاوڕێکانی، دیوانی پیرەمێرد: ٣/٢٤.

٢ـ سەرچاوەی پێشوو: ١/٣١٠.

٣ـ ڕۆژنامەی ژیان، ژ(٣١٢) ی ١٩٣٢/٢/٢٥. هەروەها بڕوانە: دیوانی پیرەمێرد: ١/٣١٤

له شیعری (دوێنی بەیانی چومە قەراغ شار) ی ساڵی (١٩٣٢) دا ئەم وشەو دەربرینانە دەبینرێن (ورشە، ئاونگ، تیشکی هەتاو، بووك، شنەی با، خونچە، پەچە، ئاواتە خواز، گریشمە، ناز، هەمیشە بەهار، لاگیرە، سەرپەرچەم، خنجیلانە، شیلانە، دڵخوزار، ئەگریجە، چنوور، تارای سوور، ئەرخەوان، بە لەنجەو لار، گولزار، مەڵبەند، چاوی قرژانگ، چڕپیکێش، شینپۆش، دڵبەند) و دەڵێ:

لەورشەی ئاونگ بەتیشکی هەتاو

گوڵ چووبووە شێوەی بووکی سەر بەدراو

شنەی بای بەهار، ئەیدا لە خونچە

ئەیگەشاندەوەو لای ئەدا پەچە

نەك دڵێ سەد دڵ ئاواتە خوازی

ئەو پێکەنینەو گریشمەو نازی (١)

له شیعری (ڕۆژی تازەی ساڵی تازەی) ی ساڵی (١٩٣٢) دا ئەم وشەو دەربرینانە دەبینرێن (ڕۆژی تازە، چاوی مەست، شەونمی ناولالە، شەیدا، سۆز، گولزار) و دەڵێ:

بای بەهار هات خاکی زیندوکردەوە

بۆیە نێرکس چاوی مەستی کردەوە

— — — — — — — — — — — —

شەونمی ناو لالە بادەی بولبولە

بەومەیە سەرخۆشە وا شەیدای گوڵە (٢)

له شیعری (دانیشتبوین لەگەڵ یار) ی ساڵی (١٩٣٢) دا ئەم وشەو دەربرینانە دەبینرێن (سەرمەست، هوشیار، تیلەی چاو، بیمار، ترازان، لێوی خالدار، بەختیار، دڵشاد، گوڵنار، نێچیر، بناوان، دڵ ئازار) و دەڵێ:

دانیشتبوین لەگەڵ یار   **من سەرمەست و ئەو هوشیار**

بەتیلای چاوی بیمار   **دڵمی فراند بەیەکجار**

شوێن دڵم کەوتم ناچار (٣)

١ـ فایەق هوشیار و هاوڕێکانی، دیوانی پیرەمێرد: ٢/٥٨

٢ـ سەرچاوەی پێشوو: ٢/٨٦

٣ـ سەرچاوەی پێشوو: ٢/١٢

لە شیعری (وا بەیانە گزنگی ڕۆژ دەرکەوت) ی ساڵی (١٩٣٢) دا ئەم وشەو دەربرینانە دەبینرێن (گزنگی ڕۆژ، نمی شەونم، خونچە، شۆر، تارا، پەری شاخان، فریشتە) و دەڵێ:

وا بە یانە گزنگی ڕۆژ دەرکەوت

نمی شەونم بەتیشکی خۆرسەرکەوت

خونچە گوڵ خونواندنی بەرکەوت

بولبولیش شۆری خستە ناوگوڵزار[١]

دیارە کاتێکیش دەستی کرد بەبڵاوکردنەوەی پەندەکانی لەسەر لاپەرەی ڕۆژنامەی ژیان و ژین توانی سەدان وشەی کوردی پەتی ڕەسەن بێنێتە ناو فەرهەنگی شیعری کوردییەوە هەروەك (د. محەمەد نوری عارف) دەڵێ: ((پیرەمێرد بە پەرۆشەوە بەدوای وشەی ڕەسەنی کوردیدا گەڕاوە، لەهەر شارو دێ و ناوچەیەکی کوردستاندا ئەگەر وشەو دەربرین و بەسەرهات و سەرگوزشتەو پەندو نەریتێکی کوردەواری بەرگوێ بکەوتایە یەکسەر دەیقۆستەوەو گەنجینەی ئەدەبەکەمانی پێ دەوڵەمەند و ڕازاوە دەکرد، ئەگەر پیرەمێرد لەم زەمینەیەدا بەراورد بکەین لەگەڵ شاعیرانی هاوتەمەنی خۆیدا دەبینین ئەو وشەو زاراوانەی کە ئەوان بەکاریان هێناوە تارادەیەکی زۆر ئەمیش بەکاری هێناون، بەڵام گەلێ وشە و زاراوەی تر هەن کە پیرەمێرد بەکاری هێناون و تایبەتین بە خۆی و ئەوان نەهێناوە لە شیعرەکانیاندا، خۆ ئەگەر بەکاریشیان هێنابن ئەوا دانە دانە و یەکجار کەم و دەگمەنن))[٢].

بەم پێیە دەتوانین لێرەدا بڵێین پیرەمێرد وەك ڕابەرێکی ڕێچکەشکێن و دەنگێکی نوێخوازو نوێکەرەوەی شیعریی لە مێژووی ئەدەبی کوردیدا توانی جێگای خۆی بکاتەوە.

٢ ــ وێنەی شیعری لە دەقە شیعرییەکانی پیرەمێرد دا

وێنەی شیعری لە زمانەوە دروست دەبێت بەو پێیەی کە بنەمای هونەری دەقی شیعری پێش هەموو شتێ زمانە، وێنە لە ڕەخنەی ئەدەبیدا بە (image) ی ئینگلیزی ناودەبرێت، ئەمەش هاوبەشە لەگەڵ وشەی (imagination) کە بەمانای ئەندێشە دێت بەو مەبەستەی کە پێوەندییەکی

١- فایەق هوشیار و هاورێکانی، دیوانی پیرەمێرد: ٣/٨

٢- د. محەمەد نوری عارف، وشەو زاراوەکانی پیرەمێرد ــ لێکدانەوەو بەراوردو شیکردنەوە، بۆچوون و ڕونکردنەوە، گۆڤاری ئەکادیمی (گۆڤاری کۆڕی زانیاری کوردستان)، ژ (١) ی ساڵی ٢٠٠٢، ل٣٢٦.

بەهێز هەیە لە نێوان ئەندێشەو وێنەدا [١]، چونکە سەرچاوەی وێنە ئەندێشەیەو وێنە بۆ خۆی ((پێکهاتەیەکی زمانەوانییە، خەیاڵی هونەرمەند لە چەند سەرچاوەیەکەوە دروستی دەکات کە جیهانە هەست پێکراوەکە لە پێشەوەی ئەوانەوەیە، زۆربەی وێنەکان لەهەستەوە وەرگیراون هاوشان لەگەڵ ئەو وێنە دەروونی و ژیریانەدا کە ناتوانرێت پشت گوێ بخرێن، هەرچەندە وێنە هەستیەکان بەزۆری نایەن، یان شاعیر زۆرجار لەوێنەی هەستیدا پێشکەشیان دەکات)) [٢].

دیارە گرنگی وێنە لەوەدایە کە ڕاستەوخۆ بۆتە ڕەگەزێکی سەرەکی سازدانی چەمکی شیعر لەسەرجەم قۆناغەکانی مێژووی ئەدەبی میللەتاندا [٣]، هەربۆیە(هیوم) دەڵێت((شیعر خۆی مەسەلەی وێنەو خوازەیە، خوازەش واتا هەست پێکراوەکان دەگۆڕێت بۆ وێنە..... وێنەکانیش لە شیعردا تەنها متومووروی جوانی نین بەڵکو گەوهەری زمانی شیعرن و ئەوەن کە زمانی شیعر لەزمانی پەخشان جوێ دەکەنەوە)) [٤]، دیارە وێنەی شیعریش بۆخۆی ڕەنگ پێ دەرەوەی هەست و سۆزی شیعرییە هەر بۆیە (س. دی. لویس) دەربارەی وێنە دەڵێ: ((توانای بارگاویی کردنی وشەیە بە هەست و سۆز)) [٥]، هەروەها وتراوە کە وێنە ((گواستنەوەی بیرۆکەیەکە یا سۆزێکە لەساتە وەختێکدا)) [٦].

١ـ بروانە: سەردار ئەحمەد حەسەن گەردی، بنیاتی وێنەی هونەری لە شیعری کوردیدا (١٩٧٠ــ١٩٩١)، سلێمانی، دەزگای سەردەم، ٢٠٠٤، ل٢٥؟

٢ـ د. علی البطل، الصورة فی الشعر العربی، دراسة فی اصولها وتطورها، بیروت، دارالاندلس، ١٩٨٠، ص٣٠.

٣ـ بروانە: د. جابر احمد عصفور، الصورة الفنیة فی التراث النقدی البلاغی، القاهرة، دار الثقافة للطباعة والنشر، ١٩٧٤، ص٧. هەروەها بروانە: د. کمال ابودیب، جدلیة الخفاْ والتجلی، ط١، بیروت، دار العلم للملایین، ١٩٧٩، ص١٩. هەروەها بروانە: د. جوزیف میشال شریم، دلیل الدراسات الاسلوبیة، المؤسسة الجامعیة للدراسات والنشر والتوزیع، ١٩٨٤، ص٦٤ــ٦٥.

٤ـ دیڤید دیتش، منا هج النقد الادبی، ترجمە محمد یوسف نجم، بیروت، دار صادر، ١٩٦٧، ص١٤٦

٥ـ سی. دی. لویس، الصور الشعریة، ترجمة د. احمد نصیف الجنابی و مالك میری و سلمان حسن ابراهیم، دار الرشید للنشر، بغداد، ١٩٨٢، ص٢٣.

٦ـ د. احسان عباس، فن الشعر، بیروت، دار بیروت للطباعة والنشر، ١٩٥٩، ص٩٠.

هەرچی دەربارەی بنیات نانی وێنەشە ئەوا لەگەڵ ئەوەی رای جۆرا و جۆر دەربارەی کەرەسەکانی بنیاتنانی خراونەتە بەر دەست، بەڵام هەموو تیۆرانینەکان لەوەدا یەك دەگرنەوە کە بنەمای پێکهێنانو بنیاتنانی وێنەی شیعری هونەرەکانی رەوانبێژییە بەتایبەتی (لێکچواندن و خواستن و خوازە و درکە) هەر ئەمەش بۆتە بنەمای ئەو راستیەی کە نابێ وەك هونەرێکی رازاندنەوە لەرەوانبێژی بروانرێ بۆیە (د. دلشاد عەلی) دەڵێ: ((لەگەڵ ئەو رۆڵە گرنگەی هونەری رەوانبێژیدا، ئەوەی سەرنج رادەکێشی ئەوەیە کە نەك هەر لە ئەدەبی کوردیماندا بەڵکو لەزمان و ئەدەبی بەرفراوانی وەك زمانی ئینگلیزیشدا زۆر جار وەك بابەتێکی رازێنەرەوەی رووت و بێ بایەخ لەو هونەرانەی رەوانبێژی روانراوە، ئەوەتا (ئارشیبالد ماکلیش) لەم رووەوە دەڵێ: ((لەو وڵاتەی کە ئینگلیزی قسەدەکەن لای خوێنەرانی شیعر وا باوەو گیرۆدەی ئەو بۆ چوونەن کە وێنەی ناو قەسیدە تەنها بۆ رازاندنەوە یە، بۆیە دەبێت جوان بێت)) [1].

هەرچی دەربارەی جۆرو چەشنی وێنەی شیعرییە ئەوا بەگەلێ شێوە وێنەی شیعری پۆلێن کراون، لە لێکۆڵینەوەکانی شیعری کوردیدا نووسەرانمان بە سوود وەرگرتن لە سەرچاوە عەرەبی و بیانییەکان بەچەند شێوازێ وێنەی شیعریان پۆلێن کردووە، بۆ نموونە (فاچل مجید محمود) باس لە وێنەی بینراوو زەینی و خوازەیی و رەمزی دەکات [2] هەروەها (سەردار ئەحمەد حەسەن گەردی) بەپێ ی ئاستی پێکهێنانیان وێنەی تاك و لێکدراو گشتی دیاری دەکات، لەرووی هەستی ژێرییەوە وێنەی هەستی و وێنەی واتایی دیاری دەکات، لەرووی وەستان و جولانەوە وێنەی وەستاو و جولاو دیاری دەکات، یاخود بەپێ ی شێواز وێنەی رەمزی و ئەفسانەیی دیاری دەکات [3] بێگومان ئەو جۆرە پۆلێن کردنانەو دیاری کردنی ئەو چەشن و جۆرانەی وێنە بۆ خۆیان سود مەندن و دەکرێ بە دیاری کردنیان لە دەقی شیعریدا گەلێ لایەنی تاقیکردنەوەی شیعریان پێ رون بکرێتەوە.

بەڵام ئێمە لێرە دا وای بە پەسەند دەزانین کە بەپێی ئەو سەرچاوەیەی کە وێنەی شیعری لێ بەدەست دەهێنرێ و بنیاتی دەقی شیعری پێ دەچنرێ لەوێنە شیعرییەکانی پیرەمێرد بکۆڵینەوە

١ـ د. دلشاد عەلی، دیلان و تاقیکردنەوەی شیعری، سلێمانی، دەزگای چاپ و بەخشی سەردەم، ٢٠٠٧، ل١٧٠

٢ـ بروانە: فاضل مجید محمود، سروشت لە شیعری گۆراندا، سلێمانی، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، ٢٠٠٧، ل١٤٦ــ١٤٧.

٣ـ بروانە: سەردار ئەحمەد حەسەن گەردی، بنیاتی وێنەی هونەری لە شیعری کوردیدا (١٩٧٠ــ١٩٩١): ل١٠ــ١١.

تابتوانین سیماو شەقڵی نوێی وێنەکانیش دیاری بکەین، بەم پێیە هەوڵ دەدەین سێ جۆری وێنە لە دەقەکانی پیرەمێرد دا دیاری بکەین کە بریتین لە وێنەی خۆماڵی و وێنەی ناوچەیی و وێنەی جیهانی.

أـ وێنە خۆماڵی

پێش هەموو شتێ سروشتی کوردستان بۆ پیرەمێرد بوو بوە سەرچاوەیەکی دەولەمەندی بەدەست هێنانی وێنەی شیعری لێیەوە:

هەوری بەهار لە گەردو خولدا
چیمەن گەردانەی شەونم لە ملدا
لاگیرەی زێرە قەتارەی گوڵزار
هەیاسەی پشتە زنجیرەی رووبار [1]

لەو چەند بەیتەدا لە رێگای لێکچواندنەوە بە بەرامبەر پێکردنی وێنە و دیمەنەکانی سروشت بەوێنە و دیمەنی پۆشاکی کوردی ژنان کە بۆ خۆی وێنەیەکی شیعری نوێیە و ئەرکە کەشی تۆوکردنی خۆشەویستی کوردستانە لە ناو دڵ و دەروونی گوێگر و خوێنەری کورد دا و وێنەی جوانی بنیات ناوە.

دیارە هەر وەك چۆن لای زۆربەی شاعیران بەهار بۆتە سەرچاوەیەکی جوانیی، ئەوا هەر بەو جۆرەش پایز لەلایان بۆتە سەچاوەیەکی خەم و پەژارە، بەڵام لای پیرەمێرد بۆتە خەمێکی کوردانە نەك خەمێکی خودی رۆمانسیانە، هەروەك لەوێنەکانی ئەم دەقەیدا دەبینین کە بە شێوازی خواستن و کەسێتی بەخشین بە زەڵم دەیچوێنێ بە بەختی کورد:

ئاوە جوانەکەی سەرچاوەی زەڵم
بۆچ بەهار لێڵی و پایز سەربەتەم ؟
ئەڵێ ی سەرچاوەی بەختی کوردانی
جێ بەخۆت ناگری وێڵی هەردانی
سەرچاوەت سەربەرز ساردی وەك تەرزە
دانەت مرواری لەنجەت سەد تەرزە [2]

١ـ فایەق هوشیار و هاورێکانی، دیوانی پیرەمێرد: ١/٣٢٢.

٢ـ سەرچاوەی پێشوو، ١/١٧٤.

هەر بەو ئەندێشە رەسەنەیەوە دەیان وێنەی جوان لە کەلتوری کوردەواری دەهێنێت و زیرەکانە دەقەکانی پێ دەچنێ وەك لە دەقی (کزەی دەروون) ە کەیدا دەیبینین و تیایدا دەڵێ:

بە شەدەی لارو سەرپۆشی کەتان

وەك مانگ کەتانی جەرگیان ئەستووتان

وەك مانگ بە شەوی تاریکی دەیجوور

بورجی رەشماڵیان پڕ ئەکرد لە نوور

شەوی مانگە شەو ئاوایی خەوتن

لە دوای سرەوتن کاتی تێکەوتن

ئەولەش و لارە بە شلپەی مەلە

دڵی دڵداریان ئەخستە پەلە

ئای بۆ پەریخان ناز داری جافان

ئاهووی رەز باهووی شیرین کلافان [١]

لەو چەند بەیتەدا وێنەکانی شەدە و سەر پۆش و ڕەشماڵ و ئاوایی و تێکەوتن لەناو رووباردا بۆ کۆچەرەکان، هونەرمەندانە لە ژیانی کوردەواری خۆیەوە وەرگیراون، ئەو ژیانەی کە پیرەمێرد بەردەوام شەیدای بووە.

لە پاڵ ئەو وێنە و دیمەنە کە لتوریانە دا دەیان وێنەی جوان و مەبەستداریشی لە ژنانی سەردەمەکەیەوە بەدەست هێناوە:

چیبکەم هەی هاوار پرچت براوە

داخم بوو بە دوو جەرگم سووتاوە

بەڵام هێلانەی دڵ کە شێوا بێ

لێی گەرێ عومریش تەفرو تونابێ [٢]

لێرەدا و بە بەرامبەر پێکردنی هەر دوو وێنەی پرچ و هێلانە وێنەیەکی لێکچواندنی جوانی سازداوە کە لە مۆدێلی نوێی کورتکردنەوەی قژی ژنانەوە وەری گرتووە با ئەو مۆدێلەشی بە دڵ نە بووبێ.

١ـ فایەق هوشیار و هاورێکانی، دیوانی پیرەمێرد: ٢/٥٢.

٢ـ سەرچاوەی پێشوو: ١/٢٣٦.

گومانی تیا نییە کە کێشەی سیاسی نەتەوەکەی بۆ خۆی سەرچاوەیەکی تری دەوڵەمەند بووە بۆ پیرەمێرد تا وریایانە هەوێنی وێنەی شیعری لێ بە دەست بێنێ، لە دەقی (من و ئەستێرەکان) دا کە دەڵێ:

من خواروو ژوور لە دەست چوەکەی بێولەت ئەوان

وەك خێڵی خواروو ژوورکەری کورد ، وێڵی ئاسمان

شەو شەونمی ئەوانە ، چەمەن ئاو ئەخواتەوە

رۆژ هەڵمی ئاوی چاوی منە سەر یەخاتەوە [١]

بەو وێنانەی کە بە هونەری خواستن چنراون سۆزێکی کوردانەی رەسەن دەچۆرێنێتە دەروونی خوێنەر و گوێگرەوە و لەو دەقەدا ئەستێرەکان لەرێگەی خواستنەوە کراونەتە مرۆڤ، بۆیە شەونمیشی کردۆتە فرمێسکی خۆی و فرمێسکی ئەوانیش.

لەدەقی (وەفدی کوردستان) ە کەشیدا کە دەڵێ:

وەفدی کوردستان وەتەن فرۆشان

هەرزە وەکیلی شاری خامۆشان

چەپکێ لەو گوڵەی باخەکەی سەرا

کە بەخوێناوی میللەت ئاودرا

بیبەنە پێشکەش، عەرشی عیراقی

بڵێن: یار باقی هەم سوحبەت باقی [٢]

(شاری خامۆشان) وەك وێنەیەکی خوازەیی هەر بە تەنها واتای کپکردنی دەنگی کۆمەڵانی خەڵکی سلێمانی ناگە یەنێ لەلایەن رژێمەوە، بەڵکو هێماشە بۆ ئەوەی کە خەڵکی شار دەنگیان نەداوە بەو کەسانەی خۆیان کردۆتە نوێنەریان.

لە (نەورۆز) ەکە شیدا وێنەیەکی جوانی شۆرشگێرانە لە راپەرینەکانی جەماوەرەوە دەردێنێ و داهێنەرانە سنگی کچان دەکاتە قەڵغانی گولەی دوژمنان و دەڵێ:

١ـ فایەق هوشیار و هاورێکانی، دیوانی پیرەمێرد: ١/١٩٢.

٢ـ سەرچاوەی پێشوو: ٣/٢٤.

تا ئێستە رووی نەداوە لە تەئریخی میللەتا

قەڵغانی گوللە سنگی کچان بێ لە هەڵمەتا (١)

لە دەقی (کوردی رەوان) ە کەیدا شێوەکارانە کۆمەڵێ تابلۆی جوانی کاتی بەفر بارینی سلێمانیو دەوروبەری دەکێشێ و بە کۆمەڵێ وێنەی خۆماڵی کە بە زمانێکی کوردی پەتی بنیات نراون ئەو شاکارە شیعرییەی دەخاتە بەردەست:

ئەوا سامالی کردو رۆژهەلات کەوتە گلەزەردە

بەسەر ئەو بەفرە دا تیشکی هەتاو ئەڵماسی خواکردە

بەسەر گۆنای سپیدا خشڵی زێرینە بریسکەی دێ

پەری سەر کێوی قافیش هێندە پرچی زەردی خۆی لێ دێ

بەسەر سەربان بەفر تویژالی بەستووە، وێنەی چورەشیرە

قەتارەی سەر لق و پۆپی درەختیش سپیە دڵگیرە

چلوورەی گوێسوانە، پلپلەی زیوی کچە کوردە

سەهۆڵ ئاوێنە یە، ئەم پلپلە و ئاوێنەیە وردە (٢)

هەر بەو کەرەسەو وێنە شیعریانەی کە لە شیعری فولکلوری و شیعری هەورامی وەرگرتوون، دەیان وێنەی هونەر مەندانە و جوانکاریانەی بنیات ناوە:

وتم: هەر پیرە جوان تێك ئەبەستێ

نەمام بەداری پیر رادەوەستێ (٣)

بەگشتی دەتوانین بڵێین هیچ دەقێکی پیرەمێرد نابینرێ کە بە سوود وەرگرتن لەوێنەی خۆماڵی رەنگی بنیات نانەکەی نەرێژرابێ، بۆیە ئەم سەرچاوەیە بە سەرچاوەیەکی سەرەکی دادەنێین کە پیرەمێرد وێنەی شیعری لێ بەدەست هێناوە.

١ـ فایەق هوشیار و هاورێکانی، دیوانی پیرەمێرد: ١/٢١٠.

٢ـ سەرچاوەی پێشوو: ١/٣٣٥.

٣ـ سەرچاوەی پێشوو: ٢/٢٦٨.

ب ـ وێنەی ناوچەیی

دیارە مەبەست لە وێنەی ناوچەیی هەموو ئەو وێنانەیە کە لەرۆشنبیری و کەلتووری میللەتانی ناوچەکەوە وەرگیراون و رۆشنبیری و کەلتووری کورد تێکلاو بووە لە گەڵیاندا یان ئاشنا بووە پێیان بەتایبەتی میللەتە موسڵمانەکانی ناوچەکە.

سەرەتا ژیانی پیرەمێرد لە ئەستەموڵ بواری ئەوەی بۆ رەخسان کە ئەندێشەی شاعیرانەی کۆمەڵێ وێنە لە شارستانیەت و کەلتووری ئەو سەردەمەی ئەستەموڵەوە وەربگرێت، خۆی لەم رووەوە دەڵێ: ((کە ئێواران لە ئەستەموڵەوە بە اپۆر ئەگەرامەوە بۆ لانەی سەعادەتی خۆم کە جزیرەی (أطه) بوو، وە سەروەتی فنونم لە گۆگرتەی ئەو واپۆری سەردەریای مەرمەرە دا ئەخوێندەوە تەئسیری ئەو شیعر و ئەدەبیاتە لە (سندبادی بەحری) زیاتر ئەیخستمە دەریای خولیاوە))(١).

جا پیرەمێرد لە دەقێکیدا بە ئەندێشەی شاعیرانەی دەچێتەوە ناو یادگاری ئەو رۆژانەی ئەستەموڵەوەو کۆمەڵێ وێنەی جوانی لێ دەهێنێتەوە و دەقی (شەوێ لە ئەگە) کەی پێ بنیات دەنێ:

لە ئەستەمووڵ، لە (ئەگەی هەگبەلی) بەبێ دەنگی

خزامەبن دەستی جوانان، بەلاپلەر سەنگی

لە پێشەوە جووتێکی باڵا عەر عەر و لاولاو

کە تیشکی کولمی ئەوان، مانگی خستبووە ناو ئاو

بە یەك دڵی، تەکیاندا بووە یەك بە سەوداوە

بەخۆشەویستییەکی روون و پاك و ساواوە

بە میهرەبانی (پەری شۆخ شەو) کە لە ژوور سەریان

بە تیشکی خۆی، جلی زەرکەفتی کردبووە بەریان (٢)

لێرە دا و دەکرێ بوترێ کە وێنەی (باڵا عەر عەر) و (باڵا لاولاو) وێنەیەکی کلاسیکین، بەڵام کە تیشکی (کولم) مانگ بخاتە ناو ئاو و مانگیش بۆ خۆی ناوی (پەری شۆخ شەو) ی لێ بنرێ ئەمەیان داهێنەرانەیە.

لە دەقی (جەژنی مەولود و جەژنی نەورۆز) ەکە شیدا زیرەکانە کۆمەڵێ وێنەی وەرگیراو لە هەردوو کەلتووری خۆماڵی و کەلتووری ناوچەییەوە وەردەگرێت و رەنگی برایەتی کورد و عەرەبیان پێ دەداتەوە:

١ـ رۆژنامەی ژین، ژ (٩٦٧) ی ٢/حوزەیرانی/١٩٤٩.

٢ـ فایەق هوشیار و هاورێکانی، دیوانی پیرەمێرد: ٢/١٥٧.

دوو ڕەبیع، یەکێك مەولوودی سەردار
ئەو ڕەبیعی تر، نەورۆزی بەهار
ئەم دوانە ئەمساڵ کەوتوونە مانگێ
بۆ پیرۆزی کورد ئاواز و بانگێ
نییەتی مەولوود لە نەورۆز دێنین
لە گردی یارە مەولوود ئەخوێنین (1)

لە دەقی (سەرگورشتە) کە شیدا بە سوود وەرگرتن لە کەلتوور و ڕۆشنبیری ناوچەیی کۆمەڵێ وێنەی مەبەستدار بنیات دەنێ بەهۆیانەوە بیرو تێڕوانینی سیاسیانەی خۆی دەخاتە بەردەست و دەڵێ:

عیراق کە شوێنی بەنوو عەبباس بوو
باخی ئیرەمی لالە عەبباس بوو
وەك (جورجی زەیدان) نووسیویە بۆمان
تا (بەسرە) بوو بوو بە باخ و بێستان

— — — — — — —

ئەم دیجلەی کەوا پیادەکا گوزەر
(هولاکۆ) بەری بەستبوو بەسەر
لە دەورەی تورکدا ویلایەتێ بوو
لە مانگە ڕێوە والی بۆ دەچوو

— — — — — — — —

توخوا نەنگ نییە لە شەر بترسین ؟
لەم ڕەنگە هەراو گیڤە بپرسین
من وام ئەوێ کورد لە پێشەوە بێ
وەك فەرهاد بازووی بە تێشە وەبێ (2)

١ـ فایەق هوشیار و هاورێکانی، دیوانی پیرەمێرد: ٣/١٥.
٢ـ سەرچاوەی پێشوو: ٢/١٨٧.

لە دەقی (جەژنی پیرۆزە) کە شیدا و بە هێما کردن بۆ هەردوو شاعیری گەورەی فارس (فیردەوسی) و (ئەنوەری) زیرەکانە وێنەی ئەو کە سانە دەخاتە روو کە بەرەو روو دەبنە ستایشکەر و لەپاش ملەش دەبنە زەمکەری:

ئەمرۆ (فیردەوسی) ن لە بەردەمتدا
دوایی (ئەنوەری) ن لە دوازە متدا
بە (ئەحمەد) ئەڵێن هەر تۆمان ئەوێ
شایەری (وەهبین) بۆ سبەی شەوێ (1)

لەدەقی (لەگوێم دێ دەنگی لایلایەی وەتەن) ەکە شیدا دەڵێ:

(سەلاحەددین) جەلالی وای نەبوو تەئریخ لەبەرچاوە
هەموو پاشای بەبان مردن بە حسرەت ڕۆژێکی واوە
شەوێ دەست ئەهریمەن کەوت خاتەمی مولکی سلێمانی
کەچی میرو گزیری پێ ئەکرد قەدری وەها زانی (2)

دەبینین زیرەکانە و داهێنەرانە بە هێما کردن بۆ (سەلاحەددین) و پاشای بەبان و ئەهریمەن و خاتەمی مولکی سلێمانی کۆمەڵێ وێنەی شیعریی بە هێزو جوانی دارشتووە بەتایبەتیش (خاتەمی مولکی سلێمانی) یەکەی کە هێمایە بۆ حەزرەتی (سلێمان) و هەم بۆ شاری سلێمانیش، ئەمە سەرباری وێنەی ئەو باری میر و کزیرکردنە بە خاتەمەکەی مولکی سلێمان کە تا بڵێی وێنەیەکی داهێنراو و نوێیە.

لە دەقی (کوردی ڕەوان) ە کەی ساڵی (١٩٣٢) دا دەڵێ:

بەیانی بوو لەخەو هەستام کە ڕوانیم بەفرە باریوە
سلێمانی ئەڵێی بەڵقیسە تارای زیوی پۆشیوە
دەمێکە چاوڕێی بەفرێکی وا بوم مژدەبێ باری
سەرم بەفرە کەچی هێشتا شەرە تۆپەڵمە بۆیاری (3)

١ـ فایەق هوشیار و هاورێکانی، دیوانی پیرەمێرد: ٢/٢٠٢.
٢ـ سەرچاوەی پێشوو: ١/٢٨٤.
٣ـ سەرچاوەی پێشوو: ١/٣٣٤.

ئەم دەقە لە رووی بنیاتی وێنەی شیعرییەوە کۆمەڵە وێنەیەکی جوانی تیا بنیات نراوە، لە هەندێ وێنەدا سوودی لە کەلتورە ناوچەییەکە وەرگرتووە، لە بەیتی یەکەمدا دەربارەی وێنەی شیعری (بەلقیس) (د. کامل بەسیر) بەوێنەیەکی سادەی لاسایی کەرەوەی دادەنێ بەو پێیەی (بەلقیس) وێنەیەکی ناوچەیی خواستراوی زۆر دووبارە کراوەیە لە ئەدەبی کلاسیکی ناوچەکەدا [١]، بەلام وەک دەردەکەوێ پیرەمێرد کارامانە ئەو وێنەیەی بەکۆمەڵێ وێنەی خۆماڵی ئاوێتە کردووە و جوانییەکی کوردەواریانەی پێ بەخشیوە، هەر بۆیە بە یەکێ لە دەقە جوانەکانی پیرەمێرد دا دەنرێ کە سۆزی خۆشەویستی سلێمانی بە تایبەتی و کوردستان بەگشتی لێ دەچۆڕێ.

هەر لەم رووەوە (د. ظاهر لطیف) یش رای وایە کە لێکچواندنی سلێمانی بە(بەلقیس) لە تێروانینێکی میسالیانەوە سەرچاوەی گرتووە دەیەوێ پێمان بلێ هیچ نیشتمانێ نییە هێندەی نیشتمانەکەی من جوانبێ [٢].

لە شیعری (بەهارمان بۆهات) و لەم بەیتەیدا لێچکواندنی دەنگی بولبول بە ئاوازی خوێندنەوەی (زەبووری داود) کە لە سەرچاوەیەکی ناو چەپیەوە بەدەستی هێناوە وێنەیەکی داهێنراوی جوانی چنیوە:

وا بولبول بەسەر گوڵدا ئەخوێنێ
نەغمەی (زەبووری داود) ئەنوێنێ[٣]

ج ـ وێنەی جیهانی

گومانی تیا نییە کە شەیدا بوونی پیرەمێرد بە جیهانی پێشکەوتووی ئەوروپاوە کە بەهۆی ژیانی ئەستەمولێیەوە ئاشنایەتی لە گەڵیدا پەیدا کرد بوو، بوو بە هۆی ئەوەی لە زۆر دەقیدا سوود لە وێنەو دیمەنە شارستانییەتە نوێیانە وەرگرێ کە رەنگ پێدەرەوەی ژیانی نوێی پێشکەوتوون، ئەمە سەرباری ئەو وێنانەی کە لە کارەسات و رووداوەکانی ئەو سەردەمەی جیهانەوە بەدەست هێنراون.

لە دەقی (لەگوێ شەتی بەغدا) کەیدا ئەندێشەی داهێنەرانەی کۆمەڵێ وێنەی شارستانییەتی ئەوروپا دەهێنێت و نەخشەی داهاتووی شاری سلێمانی دەکێشێ و دەڵێ:

١ـ بروانە: د. کامل حسن عزیز البصیر، رەخنە سازی ـ مێژوو پیرەوی کردن، بەغدا، چاپخانەی کۆری زانیاری عیراق، ١٩٨٣، ل١٦٢.

٢ـ بروانە: د. ظاهر لطیف کریم، مرجعیة النص ـ دراسة نقدیة تحلیلیة، گۆڤاری گەلاوێژی نوێ (الملحق العربی)، العدد (٧)، کانون الثانی ٢٠٠٤، ص٥.

٣ـ فایەق هوشیار و هاورێکانی، دیوانی پیرەمێرد: ١/٣٢٧.

ئەلەکتریك لە بەرانانەوە هەتا گۆیژە
تەلی بەسەر هەموو شارا کشاوە بەبێ پەیژە
لەراستی تەختی سلێمانی پێنج ئەوەندەی مانگ
گڵۆپی نوور، دەروو ژوور، روون ئەکاتەوە تابانگ
تەرەسوداتی تەلەسکۆبی سەر عومەرگودروون
لە پێش قوللەی (ئیڤلا) بۆی لواوە کەشفی شۆون
لە سەرچنارەوە تا تانجەرۆ لە ریزی چەم
بوخاری ماکینە رووی ئاسمانی کردووە بەتەم [١]

هەر لەپاڵ ئەم دیمەنە نوێیانەی شارستانیەتدا کە پیرەمێرد دەیویست بیان گوێزێتەوە بۆ کوردستان تا سیمای پێشکەوتنی پێ ببەخشن، بەرەنگاری ئەو دیمەن و دیاردە خراپانەش بۆتەوە کە سەرچاوەکەیان ژیانی شارستانیەتی نوێ بووە بە تایبەتی ئەو دیاردانەی کە کەلتووری کوردەواریان پێ دەشێوێنرێ بۆیە دەڵێ:

لە شوێن سەر مەلاو (الله أکبر)
(کاری) کار ئەکاو (ستریت و جۆکەر) [٢]

هەر لەم رووەوە و لە هەمان روانگەی خەمی پارێزگاری کردن لە کەلتوری کوردەواری دەڵێ:

سەر لە ژێر سیدارە نانێم، کوردم و تەپلەم بەسە
جوق و بووقم بۆ چییە ؟ گۆرانی و چەپڵەم بەسە [٣]

هەروەها بە هیما کردن بۆ (ریچارد) ی پاشای ئینگلیز لە شەری خاچ پەرستەکاندا و ئەو رووداوەی کە لەنێوان ئەمو و (سەلاحەددین ئەیوبی) دا روویدا وێنەیەکی شیعری جوانی ئاودارو بەهەست و سۆزو بیری نەتەوایەتی دەهێنێتەوە و دەڵێ:

قەسەم بەو عەزمی کوردەی شانی (ریچارد) ی بەشیر رووشان
کڵاوی کورد ئەبێ قووچ بێ کە هاتوو شانی خۆی جووڵان [٤]

١ـ فایەق هوشیار و هاورێکانی،دیوانی پیرەمێرد: ٢/١٦٠.

٢ـ سەرچاوەی پێشوو: ٢/٥٥.

٣ـ سەرچاوەی پێشوو: ٢/١٢٩.

٤ـ سەرچاوەی پێشوو: ٢/٢٨٥.

له دەقی (ورێنەی مەستی) یشدا بە تێروانینێکی فەلسەفیانە هێما بۆ حەزرەتی (ئادەم) دەکات و دەڵێ:

باری گوناهم ئەگەر لەملە
بناوانەکەی باوکم وا شلە [1]

ڕۆژانی جەنگی دووەمی جیهانیش کۆمەڵێ وێنەی خستە بەردەستی پیرەمێرد تاچەند دەقێکی شیعرییان پێ بنیات بنێ و بیرو تێروانینی کوردانەو سیاسیانەی خۆشی پێ دەربریوە، وەك لە شیعری (نەورۆز و مەولود) ە کەیدا دەڵێ:

ئاگری نەورۆزمان لە (هیتلەر) بەردا
خۆڵی مردوومان بێژا بەسەردا
کە خۆڵی مردووی کرا بەسەردا
دەستی لە یەخەی شەڕو گەر بەردا
کە هیتلەر نەما غوولی یابانی
زۆری نامێنێ بۆ ملشکانی [2]

دیارە لێرەدا بەسوود وەرگرتن لە دیاردەکانی شەری دووەم توانیویەتی کۆمەڵێ وێنەی جیهانی پێ بنیات بنێ دژی هیتلەرو نازیەت و ئیمپراتوریەتی یابانی ئەو سەردەمە.

له دەقی (سەلای سەلاح) ە کەشیدا دەڵێ:

لەو شەوەی بەختی (میحوەر) وەرگەرا
نووزەی نازیەکان لە لیبیا برا
ڕۆژی (ڕۆمیل) یش بوو بەشەو، شکا
ئابڕووی (فاشیست) ی ئێجگاری تکا
ئەمریکا هات جەزلئیر گرت
ئەمیرال (درلان) کەوتە جرتوفرت [3]

١ـ فایەق هوشیار و هاورێکانی، دیوانی پیرەمێرد: ٣/٢٢.
٢ـ سەرچاوەی پێشوو: ٢/٧٨.
٣ـ سەرچاوەی پێشوو: ٢/٥٠.

هەر چۆنێ بێ ئەم تێروانینانەی پیرەمێرد بۆ شەری دووەم نیشاندنی هەڵوێستی دژایەتی کردنێکی توندە دژی فاشست و نازیەت چ بە نووسین یا بە شیعر بووبێت کە کۆمەڵێ وێنەی شیعریی جیهانی تیا ئەنجام دراون، کە ئەمەش نموونەیەکی تری بنیاتی ئەو وێنە شیعریانەن:

سیاسی نیم و عەسکەر نیم، بەڵام دیارە بە ئاساری
کە هیتلەر لەڕ بووە، نەیماوە هەڵپەی پاروپێراری
لە (بەڕ) کەڵبەو بڕەی وردکردووە (ورچێکی) کوێستانی
لە ئاویشا بە جارێ دوو (نەهەنگ) داویە پەلاماری
ڕەفیقیشی کە (مۆسولینی) یە مەعلوومە لای عالەم
لە دەست یونان، گەیشتە ئاسمان، فریاد و هاواری [1]

دیارە لێرەدا ئەم وێنانە وێنەی جیهانین و زیاتر ئەرکی سیاسیان پێ بینراوە، بە زمانێکی سادەو ساکار کە بۆ مەبەستەکەی بشێن بنیات نراوە، بۆیە ئەگەر داهێنراویش نەبن ئەوا هەر بۆ خۆیان ئەو ئەرکەیان بینیوە کە پیرەمێرد مەبەستی بووە لەو ڕۆژانەدا.

بەم ڕەنگە دەتوانین بڵێین بەشێك لە سیمای شیعریەتی دەقەکانی پیرەمێرد لەلایەك و شەقلی ڕەسەنی دەقەکانی بەو وێنە شیعرییانە بنیات نراون کە لەو سێ سەرچاوەیەوە بەدەستی هێناون بە تایبەتی سەرچاوە خۆماڵییەکە کە کەم شاعیر هێندەی پیرەمێرد ڕووی تێکردووە و سوودی لێ بینیوە.

٣ ــ ئاوازی شیعری لەدەقە شیعرییەکانی پیرەمێرد دا

بۆ لێکۆڵینەوە لە بنیاتی ئاوازەیی دەقەکانی پیرەمێرد سەرەتا ڕوو لە بنیاتی ئاوازەیی دەرەوەی دەقەکان دەکەین کە کێش و قافیە پێکیان دەهێنن و پاشتر باس لە ئاوازی ناوەوەی دەقەکان دەکەین.

١ـ فایەق هوشیار و هاورێکانی،دیوانی پیرەمێرد: ٢/٢٩٩.

أ ــ ئاوازی دەرەوەی دەقەکان

١ ــ کێشی دەقەکان

دەربارەی رووکردنە کێشی برگەیی لەلایەن (گۆران) ەوە کەوا لەو بەرهەمانەی کە لەرۆژنامەی (ژیان) دا بلاویکردونەتەوە و ((بریتی بوون لە (شەوێکی بەهار، سەوزە گیای پایز) لەمانگی ئابی ١٩٣١ داو (ئەی نەی، سکالا، شیوەنی گولالە، دەروێش عەبدوڵلا، گوڵی کەم خایەن، بۆ رۆحی سالم) لە ماوەی ٢٨/٤/١٩٣٢ تا ٢٤/١١/١٩٣٢ تەنها (سەوزە گیای پایز) ەکەی لەسەر کێشی برگەیی یە ئیتر ئەوانی تر هەموویان لەسەر کێشی عەروزین ..... هەرچی (ئاواتی دووری) و (ئلهامی هاوار) و (ئەی گەلاوێژ)ن کە لە هەمان ساڵدا لە گۆڤاری (هاوار) دا بلاوکراونەتەوە، ئەوا لە یەکەمیاندا هەر دووکێشی عەرووزی و برگەییەکەی ئاوێتە کردووە و دووەم کە ئەگەرچی کێشەکەی برگەیی یە بەلام دیارە کە وەك بابەت تایبەتە بە گۆڤاری هاوار و نەوەی بەدرخانییەکانەوە سێیەمیشیان لەسەر کێشی عەروزییە)) [1].

کەواتە لەناو هەموو ئەو دەقە بلاوکراوانەی (گۆران) لەسەرەتای تەمەنە شیعرییەکەیدا و لە ساڵانی (١٩٣١ــ١٩٣٢) داو بریتین لە (١٢) دەقی شیعری، (٢) دەقیان لەسەر کێشی برگەیین و دەقێکیان کێشی عەروزی و برگەیی تیادا ئاوێتەکردووە، ئیتر ئەوانی تر عەروزین، واتە لەسەرەتای سییەکاندا گۆران رووی لە کێشی برگەیی کردووە ئەویش زۆر بەکەمی.

هەرچی پیرەمێردە ئەوا لەو دەقانەیدا کە لەنێوان ساڵی (١٩٠٨ــ١٩٣٠) دایە کۆمەڵێ دەقی لەسەر کێشی برگەیی بلاوکردۆتەوە لەوانە (مستۆ وادیارە، عابیدێ کونجی مزگەوتێکی گرت، لغاوی شەیتان (مام چەوەندەری زیرینوکی)، باڵۆرەی نەسرین، وەفدی کوردستان)، واتە پێش گۆرانو شاعیرانی تر رووی لە کێشی برگەیی کردووە و بەمەش بووە رێچکە شکێن و رێچکەکەرەوە بۆ شیعری کرمانجی خواروو لەرووی بەکارهێنانی کێشی برگەییەوە. لە دەقی (مستۆ وا دیارە) کەیدا کێشە (دە) برگە یە باوەکەی شیعری گۆرانی (هەورامی) بەکارهێناوە، بە دەستە پێی (٥+٥)، ئەوەشی تێبینی دەکرێ ئەوەیە کە خوێندنەوەکە سنووری برگەکان دیاری دەکات، واتە وەك لەم بەیتەیدا تێبینی دەکەین:

١ـ د. دلشاد عەلی، گۆران داهێنان و نوێخوازی، گۆڤاری زانکۆی سلێمانی، ژ (٢٠) ی حوزەیرانی ٢٠٠٧، ل٥٢ــ٥٣.

مستۆ وا دیارە تۆش جل خوار ئەکەی

ئەستۆت ئە خورێ و مەیلی بار ئەکەی [1]

لە دیوانەکەیدا دێری یەکەمی بەم شێوەیە خاڵبەندی بۆکراوە:

(مستۆ وا دیارە، تۆش جل، خوار، ئەکەی) کە بێگومان ئەو چەشنە خاڵبەندییە بەهەڵە دیاری کراوە بەوپێیەی خوێندنەوەی بەیتەکە بەم شێوەیە برگەکان دیاری دەکات:

مس/تۆ/وا/دیا/رە/تۆش/جل/خوا/رە/کەی

ئەس/تۆ/تە/خو/رێ و/ مەی/لی/با/رە/کەی

مستۆ وا دیارە / تۆش جل خوارەکەی

٥ + ٥

ئەستۆت ئەخورێ و / مەیلی بارەکەی

٥ + ٥

دەقی (لغاوی شەیتان) ەکەی هەشت برگەیی یە، دەستە پێ کانیشی بریتین لە (٣ + ٥)، (٤ + ٤) لەگەڵ ئەو تێبینییەی کە هەندێ نیوە دێری بەیتەکان (نۆ) برگەیین:

مام چەوەندەری زیرینۆکێ — پیرەمێردێ بوو ئەکۆکێ

شێفی ئەبری لەوێڵەدەر — بەردێکی زلی هاتە بەر

نووکی گاسنەکەی تێگیراند — بەردەکەی لە جێی خۆی جولاند [2]

لە (باڵۆرەی نەسرین) ەکە شیدا کێشی (حەوت) برگەیی بەدەستە پێی (٣ + ٤) و (٤ + ٣) و (٢ + ٥) و (٥ + ٢) بەکارهێناوە:

نەسرین گوڵی نەسرینە — چوزەرەی یاسەمینە

خنجیلە و خوێنشیرینە — دەمی بە پێکەنینە

١ـ فایەق هوشیار و هاورێکانی، دیوانی پیرەمێرد: ٢/٣١٠.

٢ـ سەرچاوەی پێشوو: ٢/٣٠١.

کەیفی بە هەڵپەڕینە   دەستە خوشکی پەروینە [1]

لە (وەفدی کوردستان)ە کەشدا کێشی (دە) بڕگەیی (٥ + ٥) بەکار هێنراوە:

وەفدی کوردستان، وەتەن فرۆشان

هەرزە وەکیلی شاری خامۆشان

دەسکێ لەو گوڵەی باخەکەی سەرا

کەو بە خوێناوی میللەت ئاودرا [2]

بە گشتیش کە باس لە بەکارهێنانی کێشی عەروزی و بڕگەیی لە دەقەکانی پیرەمێرد دا دەکرێ ئەوا دەتوانین ئەو راستییە بخەینە روو کە لەو (٥١٢) دەقە شیعرییەی پیرەمێرد کە لە بەردەستدایە تەنها (١٢٨) ی کێشی عەروزییە، واتە زۆربەی هەرە زۆری دەقەکانی لەسەر کێشی بڕگەیین، ئەوکێشە عەروزیانەش کە بەکاری هێناون بریتین لە (هەزەج و موزاریع و رەمەل و موجتەس و رەجەزو موتەقارب و خەفیف) [3]، واتە رووی لەوکێشانە کردووە کە شیعری کوردی بەگشتی بایەخی پێداون لەگەڵ ئەو تێبینیەی کە کێشی موزاریعی لە رەمەل زیاتر بەکار هێناوە [4]، وەك لەم نموونانەدا دەبینرێن [5]:

١ــ کێشی (هەزەج)ی هەشتی تەواو

لە زومرەی بێنە وایاندا گرفتاری خەمی ژینم

بەروو زەردی بە رووما جاریە فرمێسکی خوێنینم (٦)

١ـ فایەق هوشیار و هاورێکانی، دیوانی پیرەمێرد: ٢/٣٣٢.

٢ـ سەرچاوەی پێشوو: ٣/٢٤.

٣ـ عەزیز گەردی: رابەری کێشی شیعری کلاسیکی کوردی، سلێمانی، چاپخانەی دێکان، ٢٠٠٣، ل١٧٢. هەروەها بروانە: عەزیز گەردی، رابەری کێشی شیعری کلاسیکی کوردی، بەرگی دووەم (دەستنووس). هەروەها بروانە: عەزیز گەردی، رابەری کێشی شیعری کلاسیکی کوردی، بەرگی سێیەم (دەستنووس).

٤ـ (حەسەن علی عومەر) لە نامەی ماستەرەکەیدا کەوتۆتە هەڵەوە بەوەی کە بەشێکی زۆری ئەو شیعرانەی پیرەمێرد کە عەروزین بە شیعری برگەیی دایناون. بروانە: حەسەن علی عومەر، رۆمانسیەت لە هۆنراوەکانی پیرەمێرد دا (نامەی ماستەر)، زانکۆی بەغدا، کۆلێژی پەروەردە، ٢٠٠٤، ل٧٨، ل٨٠، ل٨٦، ل٩٩، ل١٠٢، ل١٠٩.

٥ـ بۆ دیاری کردنی کێشی شیرە عەروزییەکانی پیرەمێرد سوودم لەم سەرچاوانە وەرگرتووە: رابەری کێشی شیعری کلاسیکی کوردی: ل١٨٦ــ١٧٢. هەروەها بروانە: رابەری کێشی کلاسیکی کوردی، بەرگی دووەم،(دەستنووس). هەروەها بروانە: رابەری کێشی کلاسیکی کوردی، بەرگی سێیەم، (دەستنووس).

٦ـ دیوانی پیرەمێرد: ٢/٢٧٨.

(مفاعیلن   مفاعیلن   مفاعیلن   مفاعیلن)

ب ـــ ـــ ـــ   ب ـــ ـــ ـــ   ب ـــ ـــ ـــ   ب ـــ ـــ ـــ

٢ــ کێشی (موزاریع)ی هەشتی ئەخرەب

هاتن شەهیدەکان بە جلی سووری خوێنەوە

دایکی وەتەن دەهەستە سڵاویان بسێنەوە (١)

(مفعول   فاع لات   مفاعیل   فاع لن)

ـــ ـــ ب   ب ـــ ب ـــ   ب ب ـــ ب   ـــ ب ـــ

٣ــ کێشی (رەمەل)ی هەشتی مخزوف

ئەی کچینە وەرنە مەکتەب ئێوە تەسکینی دڵن

زینەتی باغ و تەرقین رەونەقی دەستەی گوڵن [2]

(فاعلاتن   فاعلاتن   فاعلاتن   فاعلن)

ـــ ب ـــ ـــ   ـــ ب ـــ ـــ   ـــ ب ـــ ـــ   ـــ ب ـــ

٤ــ کێشی (موجتەس)ی هەشتی مخزوف

بێنە پیاڵە کە نەرژێ کە هاتی بیدە دەستم

فیدای دیدەکەتم ئاگادار بە ساقی کە مەستم [3]

(مفاعلن   فعلاتـن   مفاعلن   فعلاتن)

ب ـــ ب ـــ   ب ب ـــ ـــ   ب ـــ ب ـــ   ب ب ـــ ـــ

٥ــ کێشی (رەجەز)ی چواری تەواو

پار دێتە بیرم وەك خەوێ

کە دیبێتم پیرێ شەوێ [4]

(مستفعلن   مستفعلن)

١ـ فایەق هوشیار و هاورێکانی، دیوانی پیرەمێرد: ٣/٤٢.

٢ـ سەرچاوەی پێشوو: ١/٢٦٣.

٣ـ سەرچاوەی پێشوو: ٣/٢٨٢.

٤ـ سەرچاوەی پێشوو: ١/٣٦٥.

ـــ ـــ ب ـــ ـــ ـــ ب ـــ

٦ـ کێشی (موتەقاریب)ی هەشتی تەواو

بەهار هات و دەردێ ئەبینم لەگوڵدا

ئەویش وا دیارە گڕەو وا لە دڵدا (١)

(فعولن فعولن فعولن فعولن)

ب ـــ ـــ ب ـــ ـــ ب ـــ ـــ ب ـــ ـــ

٧ـ کێشی (خەفیف)ی شەشی

نیشتمانمان کە دایکی دڵسۆزە

سەری ڕێك خست بەلەعل و پیرۆزە [٢]

(فاعلاتن مفاعلن فعلن)

ـــ ب ـــ ـــ ب ـــ ب ـــ ـــ ـــ ـــ

٢ ـــ قافیەی دەقەکان

وەك ئاشکرایە لەدەقکانی پیرەمێرد دا دوو سیستەمی بەکارهێنانی قافیە وەك بنەمایەکی ئاوازەیی بەکارهاتوون، کەبریتین لە قافیەی یەکگرتوو لەگەڵ قافیەی هەمە ڕەنگ، هەریەکێ لەم دوو سیستەمەش بنیاتی جۆراوجۆی دەقیان پێ بنیات نراوە، گومانی تێدا نییە کە بەکار هێنانی قافیەی یەکگرتوو لە شیعری کوردیدا لەگەڵ کێشی عەروزدا هاو جووت بوون، بۆیەلای پیرەمێردیش هەر لەو دەقانەدا رووی لە قافیەی یەکگرتوو کردووە کە کێشەکانیان عەروزی بووە، بەڵام ئەوەی تێبینی دەکرێ ئەوەیە کە لە زۆر دەقیشدا کە کێشەکەی عەروزی بووە سیستەمی قافیەکەی کردووە بە مەسنەوی، بەم پێیە ئەو هاو جووت بوونەی کێشی عەروزی و قافیەی یەکگرتووی لەیەك ترازان، هەربۆیە (د. مارف خەزنەدار) دەڵێ: ((لەبابەت قافیە شەوە دیسانەوە داهێنانی زۆرە، بەوەی دەبوو یەکێتی قافیە لە شیعرە عەروزییەکانیدا گەلێ زۆربن، کەچی ئەو بەپێچەوانەوە کزۆربەی شیعرە عەروزییەکانی لە رووی قافیەوە جووت قافیەن (مەسنەوی) (أ أ ب ب ج ج....))) [٣]، راستی ئەم داهێنانەی پیرەمێردیش

١ـ فایەق هوشیار و هاورێکانی، دیوانی پیرەمێرد: ١/٣٢٩.

٢ـ سەرچاوەی پێشوو: ٢/٣٤١.

٣ـ مێژووی ئەدەبی کوردی: ٥/١٠٤

لەوەدا دەردەکەوێ کە لەو (١٢٨) دەقەی کە لەسەر کێشی عەروزین (٤٢) دەقیان قافیەکەیان یەکگرتووە و (٨٦) دەقەکەی تر قافیەکەیان مەسنەوییە وەك لە دەقەکانی (ئەستێرە بەرزەکان، ئەبێ بەخشندە مل کەچکا، ئەم ڕۆژی ساڵی تازەیە، ئەم ئاسمانە شینە کەوا بەرگی ماتەمە، ئەوا رووم کردە تۆ ئەی دایکی موشفیق، ئەی کچینە وەرنە مەکتەب، پیرۆزانەی زانستی، بەیانی بوو لەخەو هەستام، دوێ شەو بەری بەیان بوو، ڕۆژی تازە، شەوێ لە أگە، شەوێ لەگوێ شەتی بەغدا، لە ئەستەموڵەوە هەڵسام، لەگوێم دێ دەنگی لایلایەی وەتەن، وا دەمی دەورەی ڕەواحە، هاتن شەهیدەکان .... هتد).

هەر لەپاڵ ئەو دوو جۆرە بەکارهێنانەی قافیەدا دەبینین چەند شێوازێکی تری قافیەی بەکارهێناوە وەك شێوازی هاو قافیەکردنی چوار دێری هەرکۆپلەیەك بەقافیەیەك کە جیایە لە قافیەی کۆپلەکانی تر، ئەمەش لە هەندێ لەو دەقانەیدا کە چوار خشتەکین، وەك لەم دەقەیدا دەبینرێ:

دڵ بەپەرۆشە ، دڵ بەپەرۆشە
خەبەرێکم بیست دڵ بەپەرۆشە
ئەوەندەی مەرگی خۆم لا ناخۆشە
زمانم لەنگە کە للەم بێ هۆشە

بیستم ئەگریجەی لوولت بڕاوە
دوربا هێلانەی دڵان شێواوە
هەیرۆ ئەو پەندە کێ بەتۆی داوە
کێ دەستی چووە ئەو زولفە خاوە

دەك یاخوا ئەوەی پرچی بڕیوی
دەستی قەڵەم بێ بەقەمەی لیوی
دەردێکی گاتێ لەکەس نەدیوی
مندالەکانی بکەونە هەتیوی [١]

١ـ فایەق هوشیار و هاورێکانی، دیوانی پیرەمێرد: ٢/٣٢.

هەندێ دەقیشی بەشێوەی (موسەمەت) بنیات ناوە کە سیستەمی بـەکارهێنانی قافیـە تیایانـدا بریتییە لە هاوقافیە کردنی دێرەکانی کۆپلەی یەکەم بە قافیەیەك و دووبارە کردنەوەی هەمان قافیـەی کۆپلەی یەکەم لەدوا دێری کۆپلەکانی تردا، وەك لەم دەقەیدا دەبینرێ:

دڵ لەبەندی سینەما، دوو بارە وا وەیلا ئەکا
(نوربەخشی) رەهبەرە، ئەعدایی دین ریسوا ئەکا
حەقی ژینی قەومی لێ قەوماوی خۆی داوا ئەکا
تاوەکو ماوە لە رێی خوادا، عیلم بەپار ئەکا
تەبعی شێرانەم بەزۆر، جوولانەوە پەیدا ئەکا

سەیری ناخوا کەن کەوا، کەوتوونە جەولان هەرتەرەف
بۆ شکاری شێری شەرزە، دێڵە رێوی دێتە سەف
نیشتمانی پاکی بێکەسی دیوە بۆیە کەوتە گەف
وام لە مەیدانا بە ئیزنی حەق، موبارز کوا ئەسەف
سەفدڕی وەغا، مەردی نەبەرد داوا ئەکا

دەست بەدەستی یەکتری بگرین، وەرن لاوانی قۆز
تاکو کەی دوژمن لەناومان، ئەبێتە گورگی هۆز
بێن ببینە پشتیوان، بەدخوا بخەینە خۆڵ و تۆز
دەست بە داوێنی خودا بگرین بە سۆز
تاکو دوژمنمان لەترسی هێزی ئێمە رادەکا [1]

لە دەقێکی تردا پیرەمێرد ئەو شێوازەی قافیە بەکاردێنێ کە دەکرێ بە (تەرکیب بەند) دابنـرێ بەوپێیەی دەقەکە لە چەند کۆپلەیەك پێك هاتووەو قافیەی دوا بـەیتی هـەموو دەقـەکان بـە شـێوەی مەسنەوی هاوقافیە کراون و بەیتەکانی تری هەر کۆپلەیەکیش بە قافیەی جیا لە یـەکتری هـاو قافیـە کراون، وەك لەم دەقەیدا دەیبینین:

١ـ فایەق هوشیار و هاورێکانی، دیوانی پیرەمێرد: ٢/٤٥.

ئەو کچە جوانەی کە (بەسێ) ی ناوە
لە (سینی) ی سینەی، کە زیوی خاوە
دوو (سێوی) تازەی تیا دا نراوە
لە کردەوەی خوا سەرم سوور ماوە
لە قاڵبی (نوور) سێو دارێژراوە
ریشەی جەرگمی پێ راکێشراوە

شێوەی سێو (لەوحی) (بەهزادی) ی ئەرژەنگ
لەگەڵ ئەوباڵای، ئاڵای شۆخ و شەنگ
کەوتۆتە ژێر توێی، زوڵفی شەوە زەنگ
سیحری حەڵاڵە، گیاندارو بێ دەنگ
جلیوەی لە ئیعجاز (یەدی یەیزا) وە
ئەو نوورە گیانی منی کێشاوە

هەر لەدەست تۆ دێ، فەردی فەریادرەس
توحفەیەکی وا لۆکس و ئەنقەس
کەچی نەژاکێ بەسەر پەنجەی کەس
لە دوور ئەروو شێ بە شنۆی نەفەس
داماوم لە رووی سونعی خوداوە
ئەو سێوە گیانی منی کێشاوە [1]

جۆرێکی تری سیستەمی بەکارهێنانی قافیە لای پیرەمێرد ئەو جۆرەیەکە بەشێوەی (مووەشەح) بنیات نراوە کە دەکرێ بە جۆرێك لە جۆرەکانی (موسەمەت) دابنرێ [2]، وەك لەم دەقەیدا دەبینرێ:

١ـ فایەق هوشیار و هاورێکانی، دیوانی پیرەمێرد: ١/٢٤٩.

٢ـ بروانە: بنیاتی هەلبەست لەهۆنراوەی کوردیدا: ل١١٥.

دانیشتبووین لەگەڵ یار　　من سەرمەست و ئەو هوشیار

بە تیلای چاوی بیمار　　دڵمی فڕاند بە یەکجار

شوێن دڵم کەوتم ناچار

زۆری لێ پارامەوە　　ئاورێکی لێ دامەوە

کەوتم و هەڵ نەستامەوە　　تێکییەوە پێامەوە

ئیختیاری بێ ئیخیار

ئینجا هاتە سەرینم　　چاوی کەوت بە لەرزینم

گیان گەیبوە بەرینم　　یەخەی لادا بیبینم

رووناك بوو دەرو دیوار (١)

لە هەندێ دەقی تریشا پیرەمێرد رووی لەو شێوازەی بەکارهێنانی قافیە کردووە کە هاوقافیە کردنی سەرجەمی دێرەکانی دەقەکەیە، وەك لەم دەقەیدا دەبینرێ:

نەخشی چین، چین جەبین

پێشی بە چینی، چنین

خەفەتیش پشتی چینین

پشت بێ پشتینی چنین

بێبەش، بێجێ، بێجەژنین

تیغی تیژی قەزبێنین

زینەت بەخشی پشتێنین

بێچشت، بێتەشت، بێچێشتین

بەخەفەتین بێپشتین

تێبینین، قنجین، قیتین (٢)

١ـ فایەق هوشیار و هاورێکانی، دیوانی پیرەمێرد: ٢/١٢

٢ـ سەرچاوەی پێشوو: ٢/٣٣١

بەم شێوەیە و بەبەکارهێنانی سیستەمی جۆراو جۆری قافیە پیرەمێرد توانیویەتی ئاوازی جۆراوجۆر بەدەقەکانی ببەخشێ:

ب ــ ئاوازی ناوەوەی دەقەکان

هەر لە پاڵ ئەو چەشنە کارامەییەی پیرەمێرد لە پێك هێنانی ئاوازی دەرەوەی دەقەکانـدا هـەوڵی داوە بە شێوازی هونەری جۆراوجۆر ئاوازی هەمەرەنگ بـە نـاوەوەی دەقەکانیـشی ببەخـشێ، جـا لـە رێگای ئاوازی تاکە تاکەی وشەکانەوە بێ یان لەرێگای یەك خستنی وشەکانەوە بـێ لـە دێـرو بـەیتی دەقەکانیدا، وەك لەم دەقەیدا کە دەڵێ:

های لە بەیاندا، های لەبەیاندا

های ئەو بەیانەی دیم لە بەیاندا

خاڵێك لە مابەین جووتە بەیاندا

ئەستێرەی بەیان لەتوێی بەیاندا

دوومار بەحەلقە دەوری (بە) ياندا

تارێی (بەی) نەبێ دز لە بەیاندا

کێ توانی ئەمە شەرح و بەیاندا

رەشە ئێوارە لەدەم بەیاندا (١)

ئەگەر سەرنج بدەین دەبینین وشەی (بەیان) لەدێری یەکەمدا بەمانای بەری بەیان هـاتووە، لـە (بەیان) ی دێری دووەمدا مەبەستی (بەهێ) یـە کـە ئاماژەیـە بـۆ مـەمك.... هتـد، لێـرەدا توانـاو هونەرمەندی پیرەمێرد دیارە کە چۆن بۆ بنیاتی ئاوازی ناوەوەی شیعرەکە وشەی (بـەیان) ی بـە چـەند مانایەك دەربڕیوە و کردویەتیە هەوێنی بنیاتی ئاوازەیی شیعرەکە و ئەمـەش بـۆ خـۆی جۆرێکـە لـە هونەری رەگەزدۆزی.

هەر بە مەبەستی بنیاتی ئاوازی ناوەوەی دەقی شیعری، پیرەمێرد لە دەقێکی تریدا دەڵێ:

ئەوکچە جوانە کە بەسێ ی ناوە

١ـ فایەق هوشیار و هاورێکانی، دیوانی پیرەمێرد: ٣/٢٢٤

لە (سینی) ی سینەی کە زیوی خاوە

دوو (سێوی) تازەی تیا دا نراوە

لە کردەوەی خوا سەرم سورماوە

لە قالبیْ (نوور) سێو دا ڕێژراوە

ریشەی جەرگی پیْ راکێشراوە

— — — — — — —

ئەڵێن بە هەشتیش سێوی وای تیایە

من تەنیا ئەمەم ئەویْ لەو خوایە

ئەو سێوەم باتیْ هەر لەم دونیایە

حازر بەقەرزان، لام نارەوایە

هاوار زۆر ئاخ و داخم کێشاوە

تا سەی ئەو سێوە گیانمی کێشاوە [1]

شاعیر لەم کۆپلەیەدا وردەکارییەکی جوانی کردووە و هونەرمەندانە رەچاوی موسیقای شیعرەکەی کردووە، ئەمەش بە هێنان و خستنە پاڵ یەکی وشەکانی وەك (بەسێ، سینی، سینەی، تازەی، زیوی، سێوی) کە هەموویان لەسەر یەك نەغمەن و بەهۆی دەنگی (ی) یەوە جۆرە ئاوازێکی ناوەوەی بەخشیووە بە شیعرەکە.

پیرەمێرد لە شیعری (بەیتی ترێ) دا لە روی ئاوازی ناوەوەی شیعر وردەکارییەکی جوانی کردووە و بە هۆی هونەری رەگەز دۆزییەوە وشەی (میوان) ی بە دوو مانا و مەبەستی جیاواز بەکارهێناوەو دەڵێ:

ڕۆلە بزانە ترێ چەند رەنگە

کامیان زوو رەزە، کامیان ئاونگە ؟

ترێ پادشای هەموو میوانە

هاوین پێخوری هەموو میوانە [2]

١ـ فایەق هوشیار و هاورێکانی، دیوانی پیرەمێرد: ١/٢٤٩

٢ـ سەرچاوەی پێشوو: ٢/٩٥

لێرەدا وشەی (میوانە) لە نیوە دێری یەکەمدا مەبەست لە میوەهاتە، لەنیوە دێری دووەمدا مەبەست لە میوانە، ئەمەش دەچێتەناو هونەری رەگەز دۆزییەوە کەبەم شێوە هونەرییە جوانە جۆرە ئاواز و موسیقایەکی بەخشیوە بە ناوەوەی شیعرەکە.

لە راستیدا ئەم چەشنە بەکارهێنانەی وشە بە دوو مانای جیاواز لای پیرەمێرد گەلێ زۆرە، ئەمەش دەگەرێتەوە بۆ توانا و شارەزایی پیرەمێرد لەزمانی کوردیدا بە تایبەتی لە بواری فەرهەنگی کوردی پەتیدا و توانیویەتی بە هۆیەوە بیانکاتە هەوێنی بنیاتی ئاوازی ناوەوەی شیعرەکانی، کە ئەمانەی خوارەوەش چەند نموونەیەکی تری ئەم بەکارهێنانەیە:

مایەی ژیانی ئێمە کە (با) بیْ

بۆ نەیگۆرمەوە من بە کەبابیْ [1]

هەروەها دەڵێ:

چەرخی چەپ کردار خستوومیە سەما

وەك بەردم دابیْ لەشووشەی سەما [2]

پیرەمێرد لە بواری یاریکردن بە وشە توانایەکی تایبەتی هەبووە، ئەمەش بۆ ئەو شارەزاییەی دەگەرێتەوە کە لەزمانی کوردیدا هەیبووە و بۆتە بنەمایەکی هونەری کە بتوانیْ بەهۆیەوە وردەکاریەك لە وشەکاندا بکاو جۆرە ئاوازو نەغمەیەکی ناوەوەی شیعریی پیْ ببەخشیْ، هەروەك لە شیعری (گوڵی ناز ناز) دا دەڵێ:

ناز نازی، چاوی شابازی

گەردنی قازی، بەگەردنی قازی

دان بەلێوبایی، شەکری ناوچایی

نرخی گیانی بایی، رەنگی هەر جایی [3]

١- فایەق هوشیار و هاورێکانی، دیوانی پیرەمێرد: ١/٣٥١.

٢- سەرچاوەی پێشوو: ٣/٢١٩.

٣- سەرچاوەی پێشوو: ٢/٣٢٦.

دیارە ئەم ئاواز و موسیقایەی داراوە بەم شیعرە بەهۆی دەنگی (ی) وەکە بەهۆی وشەکانی وەك (نازی ــ چاوی ــ شابازی ــ گەردنی ــ قازی ــ بایی ــ چایی ــ جایی) موسیقایەکی جوانی ناوەوەیان دروست کردووە، هەروەها وشەی (قازی) یەکەم بە مانای (قاز) دێ و (قازی) دووەم بە مانای (قازی) یە کە بەهۆی رەگەزدۆزی یەوە بنیات نراوە، هەروەها وشەی (بایی) مەبەست لە بایی بوونی دانە بەلێویەوە، بەڵام (بایی) دووەم مەبەستی لە بەهادارە.

هەروەها پیرەمێرد لە شیعری (بەیتی بەرخ) دا دەڵێ:

بابە توخوا با ئەم بەرخە هی من بێ

وای لێ ئەکەم قۆچ لێ نەدا هێمن بێ[1]

دیارە ئەم توانای یاری کردنە بە وشە لەنێوان وشەی (هی من بێ) و وشەی (هێمن) دا کە جۆرە ریتم و ئاوازێکی موسیقای ناوەوەی دروست کردووە هەر لەتوانا هونەریەکەی پیرەمێرد دا بەدی دەکرێ، کە هەریەکە لەو وشانە واتایەکی جیاواز دەبەخشێ و (هێز) رۆڵ لە خوێندنەوەیاندا دەبینێ.

هەر لەپاڵ ئەم چەشنە مامەڵە کردنە لەگەڵ ئاوازی ناوەوەی شیعردا دەبینین لەشیعری (بالۆرەی بنگرد) دا وردەکارییەکی هونەرمەندانە لەگەڵ وشەکانداکراوە بەشێوەیەك لە سنووری هۆنراوەکەدا جۆرە نەغمەیەك دەبەخشێتە ئاوازی ناوەوەی شیعرەکە و دەڵێ:

کوێخا خەلیلی بن گردی موان

دیپلۆمەی هەیە زیاتر لە هەموان

ئەڵێ هێنایان لە بنگردیان نام

١ـ فایەق هوشیار و هاورێکانی، دیوانی پیرەمێرد: ١/٢٨١.

گوایە بە خێرێ من لەوێ کوێخام [1]

دیارە وشەکانی (بن گرد) و (نبگرد) لەروی ماناوە بۆ دوو مەبەستی جیاواز بەکارهێنراوە و هەریەکە مانایەك دەبەخشێ و بە هۆی هونەری رەگەز دۆزییەوە ئاوازێکی جوانی بەخشیوەتە شیعرەکەو بەهۆی (هێز) ەوە لەیەك جیا دەکرێنەوە.

بەم شێوەیە پیرەمێرد لە رێگای مامەڵە کردنێکی هونەرمەندانە لەگەڵ زۆر وشەی کوردی پەتیدا توانیویەتی ئاوازی جۆراوجۆر بە ناوەوەی دەقەکان ببخشێ.

هەر لەم باسەدا بە پێویستی دەزانین ئاورێ لە هەندێ لەو تێروانینانە بدەینەوە کە دەربارەی بنیاتی ئاوازەیی دەقەکانی پیرەمێرد خراونەتە بەردەست بەتایبەتی ئەو تێروانینانەی باس لە هەنگاونانی پیرەمێرد دەکەن بەرەو شیعری (سەربەست) یان هەوڵەکانی پیرەمێرد لەبواری گورینی بنیاتی ئاوازەیی دەقدا.

(د. فەرهاد پیربالٚ) رای وایە کە ((لە ١٩٣٩ پیرەمێرد هەولێکی شێلگیرانە لەم بوارە دەدات و شیعرێك بە ناونیشانی (بۆ خزمەتی یار) لەرۆژنامەی (ژین) ژ (٥٨٠) بلاّودەکاتەوە کە ئەویش بەتاقیکردنەوەیەکی باش دەژمێردرێت بۆ نووسینی شیعری سەربەست)) [2]، دەقی (بۆ خزمەتی یار)ەکەی پیرەمێردیش کە (د. فەرهاد پیربالٚ) هێمای بۆ دەکات بەم شێوەیە بلاّوکراوەتەوە:

بۆ خزمەتی یار..........

ئەم شەو رێکەو تبوو بۆ خزمەتی یار

نەریێ حەس حەس بوو، نەبەد ، نەئەغیار

تەنها سەعاتێ، تەنها من و یار

شەو خەرقەی نیلی قەترانی پۆشا

کەڵەشێر بێدەنگ نەدە خروشا

مورغی عەرش لە جێ ی خۆی هەڵ نیشتبوو

دیار بوو ماندویەتی رۆژی چێشتبوو

کاکێشان باری کەری کەو تبوو

١ـ فایەق هوشیار و هاورێکانی، دیوانی پیرەمێرد: ٢/٢٤٩.

٢ـ فەرهاد پیرەباڵ، شیعری نوێی کوردی ١٨٩٨ــ١٩٥٨، هەولێر، دەزگای کوردستان، ٢٠٠٥، ل٩١.

رەشکە کای لەسەر ڕێ هەڵ ڕشتبوو [١]

وەك دەردەکەوێ ئەوەی کە (د. فەرهاد پیربالّ) ی بەرەو ئەو رایە بردووە کە گوایە ئەم دەقە هەوڵدانێکە بەرەو شیعری سەربەست تەنها ئەوەیە کە لە دێری یەکەمی بەیتی یەکەمدا تەنها نیوەی دێرەکە کە پێنج بڕگەیە نووسراوەتەوەو نیوەکەی تری نەنووسراوە بە بۆشایی ماوەتەوە، کە بێگومان ئەو بۆشاییە بۆ خۆی مەبەست لێی دووبارە کردنەوەی هەمان پێنج بڕگەی یەکەمە واتە دێری یەکەم بەم شێوەیە دەخوێنرێتەوە:

بۆ خزمەتی یار بۆ خزمەتی یار

ئەم شێوازەش لە نووسینی شیعری هەورامیدا زۆر بەدی دەکرێ، کەواتە بە هیچ شێوەیەك ئەو شیعرە بە هەوڵدانێك بۆ شیعری سەربەست دانانرێ.

هەر (د. فەرهاد پیربالّ) دەربارەی شیعری سەربەست لای پیرەمێرد دەڵێ: ((هەر پیرەمێرد خۆی، سالێك دووای ئەوە، لە رۆژی شازدەی مانگی مایسی ١٩٤٠، بۆ یەکەمین جار لە مێژووی شیعری کوردیدا، زاراوەی (شیعری سەربەست) بەکار دێنێت: شیعرێکی سەربەست دەنووسێت و بە ناویشانی (شیعری سەربەست: لە گەلاوێژی ژێر هەوردا) لەلاپەرە (٢) ی رۆژنامەی ژین، ژ (٥٩٧) بلاّوی دەکاتەوە، ئەمەیان هەوڵدانێکی جەسوور دەبێت هیچ نەبێ بۆ رەچەشکاندنی سیستەمەکە دواتر لەلایەن شاعیرانی دوای خۆیەوە. شاعیری نوێگەر، پیرەمێرد ئاگاداری ئەوەیشە کە ئەم کارەی دەیکات کارێکی تازەیە، تەنانەت لە پێشەکیی بلاّوکردنەوەی شیعرە سەربەستەکەدا (لە لاپەرە ٢) ئاماژە بۆ ئەم نوێگەرییە دەکات و دەڵێ رۆژنامەکەمان، رۆژنامەی (ژین) شانازی بە مەوە دەکات کە لەم بەستێنەدا رەچەشکێن بووە و بۆ یەکەمین جارە شیعری سەربەست بلاّودەکاتەوە. هەروەها ئاماژە بۆ ئەوەش دەکات کە پێشتر لە ژ (٥٩٦) ی هەمان رۆژنامەی (ژین) دا، هەوڵدانێکی دیکەش لەم بەستێنەی رەچەشکاندنی شیعردا بلاّوکراوەتەوە: پارچە شیعرێکی مەنپوور بە ناونیشانی (تۆ بۆ منی) بە سرووش وەرگرتن لە شاعیری ئینگلیز (شیللی) یەوە کە (رەمزی قەزاز) نووسیبووی و هەوڵدانێکە بۆ رەچەشکاندنی شیعر و پەرەپێدانی ژانەری ناوبراو، کەواتە مەسەلەکە هەولێکی (جیددی)

١ـ رۆژنامەی ژین، ژ (٥٨٠) ی ١٩٣٩/٩/١٤

بوو))[١]. لێرەشدا و لەم بۆچوونەدا جارێکی تر(د. فەرهاد پیربالّ) کەوتۆتە کۆمەڵێ هەڵەوە کە دەکرێ یەکەیەکە راست بکرێتەوە:

١ ـــ پیرەمێرد بۆ یەکەم جار لەو مێژووەدا کە (د. فەرهاد پیربالّ) دەڵێ واتە (١٦ مایسی ١٩٤٠) زاراوەی (سەربەست) ی بەکارهێناوە بەڵکو لە ژمارە (٥٦٠) ی رۆژنامەی (ژین) ی رۆژی (٣٠ مارت ١٩٣٩) لە پەراوێزی شیعرێکی بلاّوکراوەی (ن. ب. باك) کە بە ناونیشانی (گەردوون) ە دەڵێ: ((ئەم بەینە کە هاتمەوە ئاورم دایەوە چوار لام پر بوو لە شاعیر، ئەم کوڕە خۆی منداڵە و شیعری پیرە، بەلاّم لە کەمەندی قافیە دا ئەسیرە، ئەمەوێ شیعری سەربەست و عەسری بنووسن، شەوقی ناشکێنم تاکو رادێ))[٢]، ئەمە سەرباری ئەوەی کە تەنانەت لێرەشدا هەروەك (د. دلشاد عەلی) دەڵێ: ((ناتوانین چەمکی شیعری سەربەست لای پیرەمێرد بەهەمان چەمکی ئەو هۆنراوە سەربەستە وەربگیرێ کە دانە ئاوازەییەکەی پێیە نەك بەیت، هەربۆیە مەبەستی (پیرەمێرد) زیاتر خۆ دەربازکردن بووە لەو قافیە یەکگرتووەی کە بوو بووە سیمایەکی هەرە دیاری شیعری کلاسیکی کوردی))[٣].

٢ ـــ ئەوشیعرەی کە گوایە بە ناونیشانی (شیعری سەربەست): لە گەلاویژی ژێر هەوردا و لە لاپەرە (٢) ی رۆژنامەی (ژین) ژ (٥٩٧) دا بلاّوکراوەتەوەو (د. فەرهاد پیربالّ) بە شیعری پیرەمێردی دادەنێ، لەراستی دا نە ناونیشانەکەی لە (گەلاوێژی ژێر هەور) دایەو نە شیعری پیرەمێردیش خۆیەتی، ئەمەش بە روونی پیرەمێرد خۆی باسی دەکات کەچی نازانرێ بۆچی (د. فەرهاد پیربالّ) بەو شێوەیە دەیخاتە بەردەست، چونکە پیرەمێرد لەوێدا دەڵێ: ((شیعری سەربەست.... لەگەلاوێژی ژێر هەوردا بەناوی شیللی یەوە بەعنوانی شیعری سەربەستەوە و لە نوسخەی پێشووی (ژین) لە تەرەف رەمزی قەزازی بێ نسیبەوە شیعری مەنسوری جوان نووسراوە، هاتەوە یادم کەلەم زەمینە و لەم شێوەیەداو لە ژیانی باوەی ژیندا هەندێ وتەی بەلەنجە هەبوو ئەمانە

١ـ فەرهاد پیربالّ، شیعری نوێی کوردی ١٨٩٨ـــ١٩٥٨: ل٩١ـــ٩٢.

٢ـ رۆژنامەی ژین، ژ (٥٦٠) ی ١٦/مارت/١٩٣٩.

٣ـ د. دلشاد عەلی، بنیاتی هەڵبەست لە هۆنراوەی کوردیدا: ل١٥٣.

هەموو لەیەك ئەكەن بەڵام ئەوەندە هەیە ژیان ڕەچەی شكاندبوو واژیـان (دەبـێ ژیـن بـێ) دووبـارە كردەوە)) [1]، ئەمەش بەشێكی شیعرەكەیە:

شیعری سەربەست

بروسكەیەك لە پردێت لەچاوتەوە تیشكی

ئەداتە چاوم و بینای دیدەمە، دیەم

گیانە، نەغمەی نەشیعرەكەی نازت

بەندی لای لایێكە بۆ ڕۆحم

لەگەڵ چشتێ بەدڵتا ڕادەبووری

دەمو دەست وا لە دڵما بووینە یەك دڵ

كە دڵ تەنگ بێ، دڵە كوتكەم دەگاتێ

لە بەینی دوو دڵا، ڕاستە كەرێ یە [2]

جا وەك دیارە لەوێدا پیرەمێرد باس لە (گۆڤاری گەلاوێژ) دەكات كە شیعری (شیللی) بەشێوەی سەربەست تیا بڵاوكراوەتەوە، نەك ناونیشانی ئەو دەقە بێ كەلـە دوای ئـەم پێـشە كییـەی پیرەمێـرد بڵاوكراوەتەوەو هێما بـۆ ئـەوە دەكـات كـە لـە گەوێـژدا شـیعری (شـیللی) بـە شـێوەی سەربەسـت بڵاوكراوەتەوە، هەروەها ئیشارەت بەو شیعرەش دەكا كە لە ژ (٥٩٦) ی (ژین) دا كە (ڕەمزی قەزاز) بڵاوی كردۆتەوە كە دیسان شیعری (شیللی) یەو ناونیشانەكەی (تۆ بـۆ منـی) و پاشـتر لـە گۆڤـاری گەلاوێژ: ژ (١٠) ی ساڵی یەكی ئەیلولی ١٩٤٠ بڵاو كراوەتەوە.

هەرچی خودی ئەو شیعرەیە كە (د. فەرهاد پیربال) بە شیعری سەربەستی پیرەمێـرد دادەنـێ ئەوا پیرەمێرد خۆی دەڵێ كە پێشتر لەڕۆژنامەی (ژیان) دا بەرهەمی لەو شێوەیە بڵاوكراوەتـەو و ئـەوا لێرەدا واتە لە: ژ (٥٩٧) دا جارێكی تر بڵاوی دەكاتەوە، كە وەك بۆمان دەركەوت ئەم شـیعرە پێـشتر لە: ژ (٣٦١) ی ٢٠/نیسان/١٩٣٣ ی (ژیان) دا بەم شێوەیە بڵاوكراوەتـەوە: (پەخـشان، یـان واتـەی سەربەست لە زبانی تاری یەوە وەرگیراوە:

١ـ ڕۆژنامەی ژین، ژ (٥٩٧) ی ١٦/مایسی /١٩٤٠.

٢ـ سەرچاوەی پێشوو.

بروسكەیی كە، لەپر دێ لەچاوتەوە تیشكی

ئەداتە: چاوم: و ئەو نورە دیدەمە چاوم

گیانە نەغمەی نەشیدەكەی روحت

بەندی لای لایێكە بۆ ڕۆحم) [1]

كەواتە بەروونی بۆمان دەردەكەوێ كە ئەو دەقەی (د. فەرهاد پیربال) بەشـیعری پیرەمێـردی دادەنێ شیعری پیرەمێرد خۆی نییەو وەرگێراوەو بۆ یەكەم جار لەساڵی (١٩٣٣) دا بڵاوكراوەتەوە نـەك لە (١٩٤٠) دا.

٣ ـــ وەك دیارە زاراوەی سەربەست بۆ ئەو شـیعرانە بـەكارهاتووە كـە وەرگێـراون نـەك بـۆ ئـەو دەقانەی لە شیعری كوردیدا شاعیرانی كورد بەرهـەمیان هێنـابێ و وەك پێـشتر ڕوونكرایـەوە زاراوەی سەربەست ئازاد كردنی شیعر بووە لە قافیە وە لە سیستەمی قافیەی یەكگرتوو.

دیارە ئێمە لێرەدا و لەپاڵ ڕاستكردنەوەی ئەو بۆ چونانەی پێشتر (د. فەرهاد پیربال) دا، ئـەو تێروانینانەی (د. فەرهاد پیربـاڵ) بـە ڕاسـت دەزانـین كـە پیرەمێـرد ڕۆڵێكـی گرنگـی هـەبووە لـە نوێكردنەوەی شیعری كوردیدا چ لە ناوەرۆك بوبێ یان لە تەكنیكدا، هێندە هەیە (د. فەرهاد پیربال) نەیتوانیوە بەوردی ئەو هەوڵانەی پیرەمێرد دەست نیشان بكات.

(د. محەمەد بەكر محەمەد) لە باسی ئـەدگارەكانی نوێكردنـەوەی شـیعری كوردیـدا بـاس لـە هەندێ لایەنی نوێكردنەوەی شیعریی لای پیرەمێرد دەكات لـەبواری كـێش و قافیـەدا، كـە بـۆ خـۆی باسێكی گرنگ و بایەخ دارە، چونكە زانستانە كۆمەڵێ ڕاستـی دەربـارەی پیرەمێـرد و كارەكـانی لـە بواری نوێكردنەوەدا خستۆتە بەردەست، لە بەشێكی باسەكەیدا (د. محەمەد بەكر) بۆ ئەوە دەچێ كـە پیرەمێرد لە دوو (موستەزاد)یدا كە بریتین لە (نەشیدەی ماتەم ـــ ل٢٤٠، ل٣٢٤) و (تـەفرەو چـاو ڕاوی ـــ ل٢٩٤) كارێكی تازەی ئەنجام داوەو نموونەی ئەم چەشنە (موستەزاد)انە بـەلای (د. محەمـەد بەكر) وە لە ئەدەبی توركیدا زۆر دەبینرێ [2]، دیارە ئەم بۆچوونەی (د. محەمەد بەكر) ڕاستە، هێندە هەیە لەم ڕووەوە واتە لە بنیات نانی (موستەزاد)دا بەو شێوازەی كە (د. محەمەد بەكر) سـەرنجی

١ـ ڕۆژنامەی ژیان، ژ (٣٦١) ی ٢٠/نیسان/١٩٣٣.

٢ـ بروانە: د. محمد بكر محمد، سیما عەروزیەكانی قۆناغی گواستنەوەی شیعری كوردی، گۆڤارا زانكۆیا دهوك، هژمارا (١) تەباخ (١٩٩٨)، ل٧.

بۆ را دەكێشێ (شێخ نوری شێخ سالح) پێش پیرەمێرد موستەزادی لەو چەشنە بلاوكردۆتەوە، تەنانەت خۆی لەم رووەوە دەڵێ: ((لە شوعەرای قەدیم و تازەی كوردستان قیسمی ئەكسەریان بۆ موستەزاد غەیری ئەم وەزنە ئیستیعمال نەكراوە مع مافیە ئێستا لە ئەكسەری وەزنەكانا موستەزاد ئیستعمال ئەكرێ لە غەزە تەكاندا لەم نەوعە موستەزادانە تەسادوف زادەی تەبعی ناچیزانەم ئەكرێ و كراوە))[١].

دەربارەی دەقی (گۆرانی مەكتەبی كچان ــ ل١/٢٧٤) یش (د. محەمەد بەكر) رای وایە كە هەوڵدانێكی بەئاگای پیرەمێردە لە بواری تێكەڵ كردنی هەر دووكێشی عەروزی و خۆماڵی یان بەكارهێنانێكی سەربەستی كێشە عەروزیەكەن.

دەربارەی ئەو دەقەی پیرەمێردیش كە بەناونیشانی (شیعری سەربەست ــ ل٣٤٣) بلاوكراوەتەوە (د. محەمەد بەكر) رای وایە كە ((پیرەمێرد لەو شیعرە دا، چەند كێشێكی عەروزی تێكەڵ كردووە بێ ئەوەی ساتمە لە ریتمەكانیدا دروست بێت....... لە دێرە عەروزییەكان بەولاوە، پیرەمێرد ئاورێكی سەیر لە كێشی خۆماڵی دەداتەوە و (٧) دێر بە كێشی خۆماڵی (٤) زرمەیی دەهۆنێتەوە..... پاشان (٦) دێری (٢) رزمەیی خۆماڵی دێت..... ئینجا شیعرەكە بە (١٠) دێری (موزاریعی ئەخرەب) دوایی دێنێت، هەرچەندە لەریز بەستنی برگەكاندا پیرەوی تەواو لە سیستێمی كێشەكە ناكات)) [٢]. وەك پێشتر روونمان كردەوە ئەو دەقەی لێرەدا (د. محەمەد بەكر) بە نوێكردنەوەی دادەنێ لە بنەرەتا دەقێكە پیرەمێرد وەریگێراوەتە سەر زمانی كوردی، بۆیە ناكرێ بە هەنگاوێكی نوێكردنەوەی پیرەمێرد دابنرێ.

١ـ م. نوری، ئەدەبیاتی كوردی (١١): موستەزاد، رۆژنامەی ژیان، ژ (٣٢) ی ٩/ئەیلول/١٩٢٦.

٢ـ د. محمد بكر محمد، سیما عەروزیەكانی قۆناغی گواستنەوەی شیعری كوردی، گۆڤارا زانكۆیا دهوك، هژمارا (١) تەباخ (١٩٩٨)، ل٨.

بەشی سێیەم

دەقە شیعرییەکانی پیرەمێرد لە بازنەی مەبەستدا

وەك ئاشكرایە پیرەمێرد جیهانێكی شیعری دەوڵەمەندی هەیە، هەر بۆیە (د. عیزدین مستەفا رەسول) جوان بۆی چووە كەبە ((سیروانی ئەدەب))[1] ناوی دەبات، شیعرەكانی لە ناو ئەو سیروانی ئەدەبەدا یا لە ناو ئەو جیهانە شیعرییەدا لەپاڵ بەرهەمە ئەدەبییەكانی تریدا جێگایەكی دیاریان گرتووە، ئەو بەرهەمە شیعریانەشی بنیات نراوی كۆمەڵێ تاقیكردنەوەی جۆراو جۆرن كە سەرچاوەیان لە ژیانی پیرەمێرد خۆیان وەك كەس و وەك نەتەوەكەیەوە هەڵگرتووە، جابۆ چوونە ناو ئەو جیهانە شیعرییەوە چوونە ناو بواری جیاجیای تاقیكردنەوە شیعرییەكانی دەكرێ ئەوبوارانە بكرێن بەچەند بەشێكەوە ئەگەر چی زۆر جار تاقیكردنەوەكان ئاوێتەی یەكتر دەبنەوە.

١ــ شیعری سیاسی

سەرەتا لەو راستی یەوە دەست پێ دەكەین كە سیاسەت زانستێكی مرۆڤایەتی یەو بە شێك لەرۆشنبیری نەتەوەش سیاسەتە، لەرووی چەمكیشەوە مسۆگەركردنی بەرژەوەندیەكی خودی یاگشتی یە، لەهەمان كاتیشدا زانست و هونەریشە پێوەندە بە بەرێوە بردنی ولات و گونجاندن و رێكخستنی بەرژەوەندییە جیاوازەكانە لەسەر ئاستی فەرمانڕەوایی و بەرێوەبردنی وڵات، بۆیە دەكرێ لەرووی چەمكەوە بڵێین كەسیاسەت بۆ خۆی ((زانستێكی فەرمانرەوایی و هونەری پێوەندییە فەرمانرەواییەكانە، وەك زاراوە بۆ ئەو كۆمەڵە كاروبارەی كە بۆ دەوڵەت بایەخی هەیەو بۆ ئەو رێگایەی كە فەرمانڕەواكان دەیگرنە بەر بەكار دەهێنرێ))[2].

لەم تیروانینەوە بۆ چەمكی سیاسەت دەكرێ بڵێین كە شیعری سیاسیش بۆخۆی هەڵوێستی شاعیرە بەرامبەر دەسەلات و فەرمانڕەوایی و رووداوەسیاسییەكان، ئەوەتا لەم رووەوە (د. علی عباس علوان) دەڵێ: ((ئەگەر شیعری سیاسی بەگشتی چەمكەكەی هەڵوێستی هاولاتی بەرامبەر

١ـ بروانە: د. عیزەدین مستفا رەسول، ئەدەبیاتی نوێی كوردی: ل٥٦.

٢ـ موسوعة الهلال الاشتراكية، اشترك فی تحریرها ـ ابراهیم عامر ـ د. احمد عبدالرحیم مصطفی ـ احمد محمد غنیم، مطبعة الهلال، ١٩٧٠، ص٢٩٤.

دەسەڵاتی فەرمانڕەوایی و پێوەندی لەگەڵ ئەودەسەڵاتە دا، جا دژایەتی یا لایەنگیری بێ دەست نیشان بكات، ئەوا شیعری عەرەبی كۆن پڕە لەم چەشنە هەڵوێستانە))[1].

شیعری سیاسی كە بەشێك لە تاقیكردنەوەی شیعری نیو ئەدەبیاتی نەتەوەیەك پێكدێنێ، لە لێكۆڵینەوە هاوچەرخەكاندا سەرنجی لێ دراوەو باسی لێوەكراوە، ئەوەتا(احمد الشایب) پێناسەی شیعری سیاسی دەكات بەوەی كە بریتی دەبێ: ((لەو هونەرە ئاخاوتنەی كە پێوەندی بەسیستەمی ناوەوەی دەوڵەت و پێوەندی و پایەی لە نێوان دەوڵەتاندا هەیە))[2].

بەم دواییی یە لە لێكۆڵینەوە هاوچەرخەكانی ئەمرۆی ئەدەبی كوردیدا پێناسە و سەرنج و تێروانین بۆ شیعری سیاسی كراوە[3] لەم رووەوە (د. محمد دلێر ئەمین) دەڵێ:((شیعری سیاسی زیاترلە پروپاگەندەی سیاسی نزیكە و زمان و دارشتنی زمانی راگەیاندنە، یان ورد بڵێین رۆژنامە نووسییە، لە دروشم و ئایدیای سیاسییەوە نزیكە، لە دامەزراندنی حیزب و رێكخراوی سیاسی و دەولەتدا زیاتر دەچەسپێ و گەشە دەكات))[4].

هەرچی تێروانینی ئێمەشە لێرەدا سەبارەت بە شیعری سیاسی كوردی لەو بۆ چوونەدا خۆی دەنوێنێ كە زیاتر چەمكی شیعری سیاسی هەڵوێستی هاولاتی یە بەرامبەر بە دەسەڵات و فەرمانڕەوا كە لە خۆشەویستی و دڵسۆزی و پێوەندییە دەروونی یەكەوە سەرچاوەی گرتووە و لە پاڵ مەبەستە شیعری یەكانی تردا گەشەی كردووەو و بەتایبەتیش لە پاش جەنگی یەكەمی جیهانییەوە پەرەی سەندووە.

هەرلێرەوە كە دێینە سەر تاقیكردنەوە شیعرییەكانی پیرەمێرد لە بواری شیعری سیاسی دا، لەو راستی یەوە دەچینە ناو ئەم بوارەوە كاتێ ناوی پیرەمێرد دێت وەك شاعیرێك وەك دەنگێكی شیعری نیشتمان پەروەر لە مێژووی ئەدەبی كوردیدا جێگای خۆی كردۆتەوەو زۆربەی شیعرەكانی

١ـ علی عباس علوان، تطور الشعر العربی الحدیث فی العراق، وزارة الثقافة والاعلام، ١٩٧٥، ص١١١.

٢ـ احمد الشایب، تأریخ الشعر السیاسی الی منتصف القرن الثانی، القاهرة، مكتبة النهضة المصریة، ١٩٧٦، ص٤.

٣ـ دیارە لە هەندێ لە لێكۆڵینەوەكاندا جۆرە ئاوێتە كردنێك دەبینرێ لە نێوان چەمكی شیعری سیاسی و شیعری نیشتمانی دا. بروانە: د. شوكریە رەسول، ئەدەبی كوردی و هونەرەكانی ئەدەب، هەولێر، چاپخانەی خوێندنی باڵا، ١٩٨٩، ل٧٨.

٤ـ د. محەمەد دلێر ئەمین میسری، رۆژنامە نووسی كوردی و بزوتنەوەی ئەدەبی لە سایەی یەكەمین دەسەلاتی سیاسی كوردی دا، سلێمانی، چاپخانەی ژیر، ٢٠٠٤، ل٨٩.

خەملێنراوی تاقیکردنەوەی سیاسی و نیشتمان پەروەری خۆی و گەلەکەی بووە , دیارە پیرەمێرد وەك کەس کاتێ لە ئەستەمول بووە قالبوی دنیایەکی سیاسی بووەو هەموو ئەو تیشکە رووناکانەی بواری سیاسی کە لە ئەوروپاوە دەولەتی عوسمانی و رۆژهەلاتی روناکردەوە جیهانبینی پیرەمێردو وشیاری پیرەمێردیشی رووناکردەوە.

هەربۆیە بەگەرانەوەی بۆ کوردستان دەبوو ئەو تیشکە رووناکانە لەگەڵ خۆیا بێنێتەوە بۆ وڵاتێکی دواکەوتووی پەلوپۆکراوی دەستی داگیر کەری عوسمانی و داگیرکەری نوێی ئینگلیز، بەڵام لەگەڵ ئەم بارو دۆخە نا هەموارەشدا رووداوەکانی دوای جەنگی یەکەمی جیهانی وای کرد کە کوردستانیش بەشێك لەو تیشکە رووناکانەی بەرکەوێ.

دیارە راستە پێش هاتنەوەی پیرەمێرد کوردستان لە ناوجەرگەی رووداوە سیاسی یەکانی ئەوکاتەدا بووە، کێشەی کورد لەو سەردەمەدا بوو بەکێشەیەك کەچووە ناو کۆنگری میللەتانەوەو مافی گەلی کورد بوو بە بەشێك لە کێشەی میللەتانی ئەوسەردەمە[1].

دیارە ئەم باردودۆخە پیرەمێردیان هێنایە ناو جەرگەی کۆمەڵێ رووداوی سیاسی نوێ وە کە بۆ یەکەم جار بوو کوردستان بەو شێوەیە رووبەرووی ببێتەوە، لەوانە کێشەی مافی نەتەوایەتی بووکەبووە کێشەیەکی تارادەیەك نێو نەتەوەیی و بۆیەکەم جار شۆرشێکی گەورە لە کوردستانا وای کرد کە حکومداری یەك دابمزرێت[2].

ئەم تاقیکردنەوانە بۆ پیرەمێرد بمانەوێ و نەمانەوێ لەگەڵ ئەو زەخیرە دەولەمەندەی لە تورکیاوە هێنابوویەوە وای کرد کە بچێتە ناو رووداوە سیاسی یەکانەوە و خۆشی هەر بەو خواستەوە هاتەوە کە گۆرانکاری بکا لەژیانی گەلەکەیدا هەروەك خۆی دەڵێ:

١ـ ئەمەش زیاتر بەهۆی رووداوە سیاسییەکانی ئەو ساڵانە بوو کە دیارترینیان راپەرینەکانی شێخ محمودو دروست بوونی حکومەتی شێخ محمودو دواتر شکست هێنانی حکومەتەکە بوو.

٢ـ دیارترینی ئەو پەیمانانەی کەمافی کوردیان تیا دەستەبەرکرا و خستیانە سەرکاغەز پەیمانی (سیڤەر) بووکە رۆژی ١٩/نیسان/١٩٢٠ لە (سان ریمو) مۆرکرا، دواتر لە رۆژی ١٣/تشرینی دووەمی ١٩٢٢ دا پەیمانی (لۆزان) بەستراو پاشگەز بوونەوە بوو لە پەیمانی سیڤەر. بروانە: رەمزی قەزاز، بزوتنەوەی سیاسی و رۆشنبیری کورد لە کۆتایی چەرخی نۆزدەهەمەوە تاناوەراستی چەرخی بیست، سلێمانی، چاپخانەی ژین، ١٩٧١، ل٢٧،٣٠ .

چیم کردووە ئێستا ؟ جارێ لە کوێمە
میللەت لەمەودوا ئومێدی پێمە
سەیرکە بە هارم لێبێ ئینشەڵڵا
لەکوردستانا بیکەم بە هەڵڵا [1]

بەم پێ یە بوارێك لەو بوارانەی کە پیرەمێرد رووی تێ کرد بواری سیاسی بوو چ لەسەر ئاستی عێراق و چ لەسەر ئاستی کوردستان.

دیارە نووسەران و لێکۆلەرانی کورد هەموو کۆکن لەسەر ئەوەی کە پیرەمێرد دەنگێکی هەرە دیاری شیعری نەتەوەیی ونیشتمان پەروەری بووە، لەگەڵ ئەوەشدا هەندێ جار بە دەنگێکی راڕای بواری سیاسەت ناسێنراوە هەروەك (د. عزەدین مستەفا رەسوڵ) دەڵێ: ((بناغەی بیری ئەو راراییە تیژەی بورژوازی بچووك بوو، خەیاڵە رۆمانتیکییەکەی دەربڕی ئەم ڕاڕاییە بوو لە نێوان هیوای رۆمانتیکی شورشگێری رووکەرە دوا رۆژو نائومێدی رومانتیکی کۆنە پەرستی روو لە رابردوو کردوو.......... ئەم رارایی یە لای پیرەمێرد تا ئەو رۆژانەی دوایی دیارە کەچەکەرەی دەربڕینی واقعی لەبەر هەمیدا دەرکەوت)) [2]

لێرەدا هەروەك (د.عیزەدین) خۆشی باس لەوە دەکات کە رەشبینییەکانی پیرەمێرد راستە و خۆ پێوەندی بە نەتەوەکەی و گەلەکەیەوە هەبووە وەبەکێشە سیاسییەکانەوە هەبووە، بۆیە بەلای ئێمەوە ناکرێ ئەو رەشبینییە بەرەشبینیەکی سیاسیانەی شکست خواردوو دابنرێ چونکە تاکۆتایی ژیانی بێ ئومێدی نەبۆتە هۆی کپ کردنی.

هەرچی دەربارەی سیمای رۆمانسیانەی دەنگە شیعرییەکە شێتی ئەوا ئێمە لێرەدا بۆئەوە دەچین کە هەست کردن بە بوونی سۆزی رۆمانسیانە لە دەقەکانی پیرەمێردا بە شێك بووە لە بنیاتی دەقەکان خۆیان وەك دەقی شیعری لیریکی، لە لایەکی ترەوە گەشبینی و رەشبینی پیرەمێرد بەشێکی هەڵقولاوی گەشبینی و رەشبینی گەلەکەی و نەتەوەکەی بووە، مەرجیش نییە فرمێسك رشتن یان ئاوردانەوە بۆ دواوە چۆك دادان و شکست خواردوویی لێ بکەوێتەوە بەو پێیەی زۆر جارگەرانەوە بۆ رابردوو ئاور دانەوە لەسەروەرییەکانی رابردووی نەتەوە لە دیاردە گەشەکانی رابردوو بە مەبەستی

١ـ فایەق هوشیار و هاورێکانی، دیوانی پیرەمێرد: ٢/٣١٣

٢ـ د. عیزەدین مستفا رەسول ئەدەبیاتی نوێی کوردی: ل٧٦.

رەنگ ڕێشکردنی داهاتوو بووە، هەر بۆیە زاراوەی (کۆنەپەرستی) زاراوەیەکی نەشیاوە کە بۆ دەنگێکی وەك پیرەمێرد بەکار بهێنرێ، سەرباری هەموو ئەمانە دەنگی واقیعیانەو شورشگێرانەی پیرەمێرد هەر لە سەرەتای هاتنەوەی دا دەبیسرێ، جا بۆ ئەوەی روونتر و قولتر لە دەنگی سیاسیانەو نیشمان پەروەریانەی پیرەمێرد بکۆڵینەوە وای بە پەسەند ئەزانین کە بە پێی چەند قۆناغێکی مێژوویی ئاوڕ لەم ڕێچکەی تاقیکردنەوەی شیعری پیرەمێرد بدەینەوە، بەوپێیەی کە دەقەکان بۆ خۆیان هەڵقوڵاوی ئەو ڕووداوانەن و بەرجەستەکەری بیری سیاسی و نیشتمان پەروەریو هەڵوێستی فکریی پیرەمێردن.

أـ قۆناغی ساڵی ١٩٢٤ تا ساڵی ١٩٣٠

وەك ئاشکرایە پیرەمێرد هاتەوە سلێمانی دوای شکست پێ هێنانی حکومەتەکەی شێخ محمود، ڕۆژانێك بوو کە کۆمەڵانی خەڵکی کوردستان بۆ یەکەم جار بە تاقیکردنەوەی پێکهێنانی دەوڵەتێکی خاوەن حوکمدارو خاوەن ئاڵا دا تێپەڕیبوون، تاقیکردنەوە یەکیش لەو جۆرە بۆ خۆی لەلایەك و بە دەست تێوەردانی ئینگلیزەکان لەلایەك و حکومەتی نوێی عێراق لەلایەکی ترەوە ئاڵۆزیەکی وای دروست کردبوو کە خودی ئەو تاقیکردنەوەیە بە دوو تێڕوانینی جیا ئاوری لێ بدرێتەوە، تێڕوانینێك کە ئەگەر خەویش بووبێت خەوێکی ناخۆش نەبووە، تێڕوانینێکی تریان ئەوەبوو کە تفت و تاڵ و ئازار بەخش بووە، ئەوەی هەستی پێ دەکرێت و لەو ڕۆژانەدا دەبینرێ ئەوەیەکە زۆربەی زۆری ڕۆشنبیران و شاعیرانی ئەو قۆناغە کە لە سەرەتاوە لەناو خەوە خۆشەکەدا دەژیان و لە پرۆسەی بنیاتنانی حوکمداریەتیێ کە دا دڵسۆزانە کاریان دەکرد، لە دوارۆژەکانی حوکمداریەتیێکەدا هەڵوێستیان گۆڕاو بوون بە بەشێك لەو دەستەیەی کەوەك خەوێکی ناخۆش لە حوکمداریەتیێکەیان دەروانییەوە [1].

هەرلێرەوەو بە ئاور دانەوەمان لە هەڵوێست گۆڕینی ئەونووسەرانەی کە وەك خەوێکی ناخۆش لە

1ـ لەو ڕۆشنبیرو شاعیرانەی ئەوسەردەمە دیارترینیان (توفیق وەهبی بەگ، شێخ نوری شێخ ساڵەح، مستەفا پاشای یامولکی... هتد) کە لەساڵانی ١٩٢٢ ــ ١٩٢٣ دا لە پێك هێنانی حمومەتەکەدا دەوریان هەبوو، هەروەها لەرۆژنامەکانی ئەو سەردەمەدا وەك (ڕۆژی کوردستان ــ بانگی کوردستان) دەنگی شۆڕشگێڕانەی قۆناغەکە بوون، بەڵام دوای ساڵی ١٩٢٤ کاتێ شێخ محمود سلێمانی بەجێ هێشت دوای نەکەوتن بۆ دەرەوە. هەروەها لەبەرهەمەکانی حەمدی شاعیر و (لەخەوما) ی جمیل سائیب و هەندێ لە وتارەکانی ڕۆژنامەی (ژیانەوە) و(ژیان) کە هەلوێستی رەخنەگرانەیان بەرامبەر بەحوکمدارێتیێکەی شێخ محمود بەئاشکرا تیابەدی دەکرێ.

حوکمدارێتی شێخ محمودیان دەروانی، سەر وتارێکی ڕۆژنامەی (ژیان) ە بە ناوی (مەسەلەی شێخ محمود) کە لەلایەن (م. أ) ناوێکەوە نووسراوە کە کرۆکی ئەم وتارە و تێڕوانیەکانی دەنگی رازی نەبوون و پەسەند نەکردنی شێوازی خەبات کردنە، کەبە شێوەی چەکداری ناکرێ یادەبێ سیاسەتێکی وردی لە پاڵدابەکار بهێنرێ، لەراستیدا ئەمەش تێڕوانینی زۆربەی ڕۆشنبیرانی ئەو کاتە بووە کە بە چەك ناتوانرێ ماف بە دەست بهێنرێ و هەر بۆیە دواشی نەکەوتن بۆ دەرەوە، تیایدا دەڵێ ((ئەمرۆ مودەتێکی زۆرە لە ناوخاس و عام و لە دەرۆژوردا ناوی (شێخ محمود) بە سەر زمانەوەیە و مەوزوعی بەحسە، بەعزێك تەقدیر، بەعزێك تەنقید و حەتا بەعزێ کەسیش زۆر بە خراپ ناویان ئەبردو ئەهێناو ئەگەرچی شێخ محمود لەم مودەتە درێژە دا بەلای خۆیانەوە گویا خزمەتی میللەتی کورد و مەفکورەی کوردایەتی ئەکات فەقەت لە حەقیقەتی حاڵدا بوو بە واستەی گەلێ خراپە و مانعی ترقیو دواکەوتنی میللەت و زەربەیەکی گەورەی لە مەفکورەی کوردایەتی دا.

لەبەر ئەمەی کە خلافی وەعدو بەڵێنی خۆی هەڵ ئەستا و هەموو وەختێ گریقی نیزاع و ئیختلافی ئیختیار ئەکرد و ڕێك نەئەکەوت دووچاری غەزەبی حکومەت بووبوو، ئەویش کە یەئسی حاسڵ کردبوو بەفکری نواندنی ئیقتیدار و قوەتی خۆی و دواخستنی ئموری ئیدارەی حکومەتی لە هەموولایەکەوە تەعجیزاتی ئەکرد بۆ ئیستحسالی ئەم مەقسەدە لە هیچ شتێك تەرەدودی نەدەکرد، تاقمێك لە ئەشراروجەردە بێ ئینسافەکان لەم وەزعە یا ئیستیفادەیان لێ کردبوو بەبێ خەبەرو رەزامەندی ئەو هەر ڕۆژە بەنەوعێ راورووت و تاڵان و کوشتاریان لە ئەهالی و لە دێهاتییەکان ئەکرد)) [1].

رەنگە ئەم وتارە روکەشانە بەوتارێکی دژ بە شێخ محمود بزانرێ، بەڵام لەراستیدا ئەگەر کەمێك وردبینەوە دەبینین لە دوو شوێندا کەسی شێخ محمود دەخاتە ناو بازنەیەکی پارێزگاری لێ کردن بەوەی کەدەڵێ ئەویش توشی یەئس بوو بوو بەرامبەر بەبەڵێنەکانی ئینگلیز، دووەمیان کە دەڵێ ئەوانەی خەریکی راو و رووت و خراپەکاری بوون بێ خەبەرو بێ رەزامەندی ئەم بوون، واتەکەسی شێخ محمودی لە تاوانەکە دەرکردووە.

جا پیرەمێردیش کە هاتەوە کەوتە ناو بازنەی ئەو نەوەیە لە ڕۆشنبیران و شاعیرانەوە کە شەپۆلی سیاسی ئەو قۆناغە دەیهێنان و دەیبردن [2]، بەڵام دیارە هەموویان یەك ئومێدو یەك هیوایان هەبوو

1ـ رۆژنامەی ژیان، ژ (٦٩) ی ٧ / حوزەیران / ١٩٢٧

2ـ پیرەمێرد کە هاتەوە ڕۆژە خۆش و ناخۆشەکانی ڕۆژانی حوکمدارێتیێکەی نەبینیبوو، بۆیە یادگاری تاڵی ئەورۆژانە لە شیعرەکانی حەمدی و خالسی دا دەبیست و ئەم دەنگەش بەئاشکرا لە شیعرەکانیانا هەستی پێ دەکرێ.

کەئەویش گەیشتن بوو بە کەناری مافەرەواکانی گەلی کوردو سەربەخۆیی گەلی کورد وەك میللەتانی تر، قۆناغێك بوو کە دەیان ویست تاکی کورد بەشێوازێك بنیات بنینەوە کە وریایانەو وشیارانە بەرەو بەدەست هێنانی مافی خۆیان و نەتەوەکەیان هەنگاو بنێن، جا ئەگەر لەسەردەمی حوکومداریەتێکەی شێخ محمود دا لەسێ روانگەی جیاوازەوە چارەسەری کێشەی کوردیان دەبینی کە پشت بەستن بە ئینگلیز بوو، روانگەیەکی تر پشت بەستن بوو بە دەولەتی تورکیای نوێ و یان پشت بەستن بە خودی کورد خۆی، ئەوا لەم قۆناغەدا زۆربەی زۆری رۆشنبیران و شاعیران لە دەوری ئەو روانگەیە کۆبووبوونەوەکە ئینگلیز بتوانێ ئەو مافانەیان بۆ دەستەبەر بکا ئەمەش بەفشار خستنە سەر دەوڵەتی عیراق [1].

هەموو ئەو شاعیرانە لەوسەردەمەدا دەنگێکی کپ کراو نەبوون، دەنگێکی شکست خواردوو نەبوون، هەر خودی پیرەمێرد خۆی پێش هاتنەوەی لەو شیعرەیدا کە بۆ (مستەفا سائیب) ی ناردووە دەڵێ:

کچانمان لەژێر بەیداخی رەشدا

چاو هەڵنەهێنن بەخوێنی گەشدا

تا خاکەکەمان بەخوێن نەشۆرێ

ئیمان بەسککەی روپیە نەگۆرێ

تەشەبووساتی من تەواو نابێ

موتڵەق ئەم ئیشە هەر ئەبێ وابێ [2]

ئابەم گیانە شورشگێرییەوە پیرەمێرد خۆی کردەوە بەکوردستانا، بەڵام دیارە کەهاتەوە دەیزانی دەبێ جۆرە خۆ ئامادەکردنێ هەبێ بۆ ئەوخەبات و تێکۆشانە، خۆئامادەکردنێ هەبێ بۆ باوەش کردنەوە بۆ رۆژی سەربەخۆیی، شۆرشێك کە بنیات نانەوەی لە دوا بکەوێتەوە نەك ئاژاوەو گێرە شێوێنی [3].

١ـ ئەوەتا لەم بارەیەوە مەندوبی سامی داوا لە حکومەتی مەلك فیصل دەکات کە مافی کورد بپارێزن بۆ ئەوەی کورد لە عێراق جیانەبێتەوە و دەڵێ ((نمایەتی حکومەتی عیراق ئەبێ فعلی بێ، لازمە لە هەموو عونسروێك ئەولادی سالح پەیدا بکا و بە هەموو قوەتی خۆی تەشجیعی بکا نەك مقدە ساتی ئەو قەومیەتە یا ئەودینە پایمال بکا. کورد قەت نابێتە عەرەب لەمە زیاتر کە ئیسکوتلندی ببێتە ئینگلیز عاداتی خۆتان بۆ کوردستان نەشربکەن و کوردەکان بکەنە عەرەب، بەڵکو لازمەکە فرسەتێکی باشیان بدەنێ کە ببنە کوردێکی حەق)). بروانە: رۆژنامەی ژیان , ژ(٦) ی ٢٥ / شوبات / ١٩٢٦

٢ـ دیوانی پیرەمێرد: ٢/٣١٢.

٣ـ لە شیعرێکی دا حەمدی شاعیر ئاماژە بۆ ئەو رۆژگارە دەکاو دەڵێ:

جا بۆیە پیرەمێرد کەهاتەوە بەسەر ئەو ئاژاوە و ئالۆزیەدا هاتەوە کە بەپلانی ئینگلیزەکان لەلایەك و حکومەتی نوێی عیراق لەلایەکی ترەوە تۆویان بۆ چاندبوو، جا ئالێرەدا راستەوخۆ ئەو پرسیارە دەکرێ: هەلویستی بەرامبەر شێخ محمود و شۆرشەکەی ئەو کاتەی شێخ محمود چۆن بووە ؟

لەوەلامدا دەکرێ بڵێین تیروانینی پیرەمێرد بۆ بارودۆخە سیاسییەکە بە ئاشکرا لەم دەقەیدا دەردەکەوێ کە تیایدا دەڵێ:

لە گوێم دێ دەنگی لایلایەی وەتەن دایك جگەرسووتاو

دەرێژن بەسەر وێرانەکەی خوێناویا خوێناو

دەلاوێنێتەوە دەگری سەری شینە لەماتەمدا

شەورۆژ کۆتەڵی منداڵەکانی وا لەبەر دەمدا

دەڵێ لەو فیتنەیەی کوردا کوری چاکم نەما کوژران

ئەویش مابوون هەموو مردن لەبرسا بێ کفن نێژران

خودا پاداشی ئەم تەنگانەیەی وادایەوە وام دی

بە پێ ی خۆی هاتە بەرپێم تاجی گەوهەردارەکەی کوردی

سەلاحەدین جەلالی وای نەبوو تەئریخ لەپێش چاوە

هەموو پاشای بابان مردن بە حەسرەت رۆژێکی واوە

شەوێ دەست ئەهریمن کەوت خاتەمی مولکی سلێمانی

کەچی میروکزیری پێ دەکرد قەدری وەها زانی

بەسەرمەستی مەی سەرشار خوێنی میللەتی نۆشی

لە جێ ی جبەی سادات رانکی سور پیاو کوژی پۆشی

لەباتی پرچ وەکو ورچ پاتەختی شومی ئەشکەوت بوو

سیواك و زرکی خەنجەر شەو کەمەندی تەوقی لەعنەت بوو[1].

رۆژی کورد شێتانە هەر شەو بوو سەری هێنایە دەر

چەپڵە رێزان بوو بەجارێ عالەمێ ئەیوت: بژین

بروانە: دیوانی حەمدی، لێکۆلینەوەی جەمال محەمەد محەمەدئەمین، سلێمانی، چاپخانەی سەرکەوتن، ١٩٨٤، ل١٢٦.

١ـ رۆژنامەی ژیانەوە، ژ (٣٤) ی ٦ / ئاب / ١٩٢٥.

لەراستی دا ئەم شیعرە وەختی خۆی بەبێ ناو بڵاوکراوەتەوە بەو شێوەیەی سەرەوە و لەدەستنووسیشدا نی یە، بەڵام لە دیواندا ئەم پارچەیەی خوارەوەی لەگەڵدایە کە دەڵێ:

بەدەم ئەم ناڵە وە دەستی درێژ کرد خستیە سەرشانم
وتی: تۆفیق هاتیەوە بۆ باری میحنەت ئەیزانم
بەڵێ حاڵم پەشێواوە فڕندە باڵی سووتاندم
نەما غەیری کەلاوە شەو بناڵێنە لەوێ وەك بووم
وتم دایە کە دایکم مرد نەگریام چونکە تۆ مابی
ئەگەر ئەولادە کانیشت بکوژرێن تۆ دەبێ چابی
قەسەم بەو عەزمی کوردەی شانی (ریچارد) ی بەشیرروشان
کلاوی کورد ئەبێ قوچ بێ کە هاتو شانی خۆی جولان
شەوێ پیاوێك لە بەفرا ما نەمرد ئاگرێکی دووری دی
لەلای من نائومێدی کوفرە ئەم ئاگرەی دڵم بۆکێ[1]

ئەم شیعرە دیارە لە لایەن زۆربەی رۆشنبیرانەوە بەوشێوەیە باسی لێ وە دەکرێ کە گوایە پێش ئەوەی بیبەن بۆ شێخ محمود لەلایەن هەندێ ناحەزانەوە دەست کاری کراوە و لێ ی زیاد کراوە [2]، بەلای ئێمەوە ئەم شیعرە راستەوخۆ هەڵوێستی ئاشکرای پیرەمێرد دەردەخەن بەرامبەر بە شێخ محمود و بارو دۆخی ئەو ساڵانەو شتێك نییە کە دروست کراو بووبێ، دیارە ئەم هەڵوێستەی پیرەمێردیش هۆ کارەکەی تەنها هەڵوێستێك نییە لەبنەماڵەکەوە رێچکەی گرتبێ، واتە پەیوەند بێ بە هەمان هەڵوێستی (جەمیل صائب) ی خوشکەزایەوە، بەڵکو لە هەڵوێستی شاعیران و رۆشنبیرانی ئەو سەردەمەشەوە رێچکەی گرتووە کە ئەگەر بگەرێینەوە تەماشا ئەکەین هەموو بەشداریان کردووە لەرۆژنامەکانی ئەو سەردەمەی شاری سلێمانی کاتێ کە شێخ محمود لە دەرەوە بووە و لە رۆژنامەی (ژیانەوە و ژیان) دا هێرش کراوەتە سەر شێخ محمود و نووسەران و شاعیرانی ئەوسەردەمە لەم رووەوە بەرهەمی رەخنە ئامێزیان بڵاو کردۆتەوە.

هەر لە سنووری ئەم باسەماندا بە پێویستی دەزانین ئاور لەوشیعرەشی بدەیتەوە کە وەك دەوترێ لە پاساوی ئەو شیعرەی پێشودا کە بۆ شێخ محمودی وتووە پیرەمێرد ئەم شیعرەی بۆ نووسیوەو دەڵێ:

١ـ فایەق هوشیار و هاورێکانی، دیوانی پیرەمێرد: ٢/٢٨٥.

٢ـ بروانە: سەرچاوەی پێشوو: ٢/٢٨٦.

ئەبێ بەخشندە مل کەچ کا لەراستی مووچە خۆری خۆی
سوراحی بۆ پیاڵە سەر فرۆ دێنێ کە تێ کا بۆی
کە ئاو داری لەسەرسەر گرتووە ئەی زانی چی تیایە
لەلای نەنگە کە پەروەردەی نوقوم کا گەورەیی وایە
لقی شۆری درەخت میوەی ئەخۆن بێ ئەرکی بەردودار
پەلی بەرد بۆ پەلی بەرزە، لە قەیشە بۆلقی بەردار
لە دووری دووریا بێنرراو بێنرراوم ئەمەند زارم
ئەجەل دێ بم کوژێ نام ناسێ چبکەم نامرم ماوم
لەبەر ئاشووبی خێڵم هیچ شەوێ خەونایەتە چاوم
خەوی ناخۆش ئەبینم بەم پەرێشان خاویە خاوم
ئومێدی سەرلەسەر دەرکەن ئەوانەی راست ورووناکن
قەڵەم هەرسەر قەڵەم، مۆم بۆ مقەست هەربۆ ئەویش چاکن
ئەڵێن مورغی سلێمان ئاو لەژێر خاکا ئەبینێ شەو
منیش حەوت ساڵە رێ دوور بێ بەچاوی دڵ ئەبینم ئەو
چرا رووناکی بۆ ژێر خۆی نییە رەحمەت لە بابی با
ئەوی رووناکی کەچ بینایە گۆڕە رەنجی با بیبا
بەجووت پەروانە و ماسی کە دڵداری چرا و گۆلن
نزیکی ئەم دەسووتێنێ لە دووری ئاو ئەوان حۆلن [1].

وەك دەوترێ ئەم شیعرەی پیرەمێرد پۆزشێك یا پەشیمان بوونەوەیەکی پیرەمێردە بۆ شێخ مەحمود و هەر لەم رووەوە (محەمەد رەسول هاوار) دەڵێ: ((ئەم هەڵبەستەی پیرەمێرد بە جۆرێکی تر ئەگاتە شێخ مەحمود و هەندێ قسەی پێوە ئەنێن و هەر ئەوانەش کە ئەو هەڵبەستەی پیرەمێردیان بەجۆرێکی تر گەیاندووە بە شێخ محمود، لە پیرەمێردیش ئەگەیەنن کە شێخ لێ ی زویر بووە و گلەیی‌و هەرەشەی لێ کردووە، پیرەمێردیش لە وەڵامی ئەوەدا ئەم هەڵبەستەی وتووە)) [2]، هەروەها (ئومێد ئاشنا) سەبارەت بە پەشیمان بوونەوەی پیرەمێردو دڵدانەوەی شێخ محمود دەڵێ ((پیرەمێرد سەبارەت بە هەندێ رەخنەو

١ـ فایەق هوشیار و هاورێکانی، دیوانی پیرەمێرد: ١/١٨٥.

٢ـ محمد رسول (هاوار)، پیرەمێردی نەمر، بەغدا، چاپخانەی العانی، ١٩٧٠، ل٧٢.

گلەیی خۆی، خۆی بۆ شێخی مەزنی نووسیوە دوایش بۆ دڵدانەوەی شێخ و رونکردنەوەی حەقیقەتی مەبەست و خواستی شیعرەکەی ئەم شیعرەی (ئەبێ بە خشندە) بۆ شێخ دەنووسێت)) [1].

بەگشتی ئەگەر پیرەمێردیش لەناو ئەو شاعیر و رۆشنبیرانەدا ببینرێت کە تارادەیەك شکست هێنانی حکومەتەکەی شێخ محمودیان بە دوایی هاتن بەکارە ساتی ماڵ وێرانی و دەربەدەری کورد زانیبی و ئاسودەیی دوایی ئەو شکستەیان پێ باشتر بووبێ ئەوا مانای ئەوە نییە کە پیرەمێرد گیانی نەتەوایەتی و هەستی نەتەوایەتی لاواز بووبێ، بەڵکو بە پێچەوانەوە دەبینین هەر لەو ساڵانەدا بە بیرو باوەڕێکی گەنجانەی شورشگێڕەوە روو لەسەرکردەکانی کورد دەکات کەبە شکست هێنانی شورش و راپەرینەکان چۆك دانە دەن و گیانی کوردایەتی یان نەپوکێتەوە و دەڵێ:

پێ هەڵخزانە قەوسی خزان هەڵ دەسێنەوە
ساڵ بێ بەهار نییە، بەهار هەردەژێنەوە
حەقی حەیات ملی کە کەوتە کلێشەوە
سوورەت پەزیرە رەنگی بەقابەو قلیشەوە
چەند ترسنۆك وبێ ورە بوون گەورەکانی کورد [*]
مەئیوس ئەبن بەبایەکی بێ وادە دەست وبرد
پێیان بڵێن تەکوورە تەئریخی کائینات
رۆماو دۆچە چی بوون و ئێستا چییان لێ هات
ئەم دیجلەیە کە ئێستا بەبێ غەم دەکا گوزەر
ئەو دیجلەیە هۆلاکۆ بەری بەستبوو بەسەر
ئەمرۆ کە شەمسی تالعە، بەوتالعە قەمەر
ئەکرێتە باوەش و جلی نووری دەکاتە بەر
بەو شەوقە تازە شەوقی لەشەرقا ئەکازهور
بەو مانگ و رۆژە، دەردەکەوێ شەهرای نوور [2]

١ـ ئومێد ئاشنا، پیرەمێرد و پێداچوونەوەیەکی نوێ بە ژیان و بەرهەمەکانی: ل٣٥٧.

(*) لە دەست نووسی دەقەکە دا (گەورەکان) ە، بەڵام کاتێ لەژیاندا بلاوکراوەتەوە (گەنجەکان) ە.

٢ـ رۆژنامەی ژیان، ژ (٤٤) ی ٢ / کانوونی یەکەم / ١٩٢٦.

لێرەدا پیرەمێرد نەك هەر بەر لە نائومێدی شورش گێران و خەبات کەران و تێکۆشەران دەگرێ، بە پێچەوانەوە هێزیان پێ دەبەخشێتەوە و ورەیان دەکاتە وە بەبەردا بەوەی رۆژی کورد ئاوا نەبووە و جارێکی تر هەڵدێتەوە.

بە شێوەیەکی گشتی لەم قۆناغەدا پیرەمێرد بەرهەمی شیعری کەم بووە، ئەو بەرهەمانەشی کە هەبووە دەنگی دوور روانین بووە لە ئاسۆی سەرفرازی گەڵ و نەتەوەکەی، بۆیە لەدەقێکی ساڵی (١٩٢٩) دا کە بەناونیشانی (هەڵبەستێکی بێ نوقتەیە) لە کۆتایی یەکەیدا دەڵێ:

گرمە گرمی هەوری دوور دێ کێ دەڵێ دڵ دەسرەوێ
رۆحی عولوی کورد سەمای ئامالی سامالی دەوێ [1]

کۆتایی ئەم قۆناغەی شیعری سیاسی پیرەمێرد بە راپەرینەکەی رۆژی (٦) ی ئەیلول کۆتایی دێ، کە دەبێ بە قۆناغێکی نوێ چ بۆ پیرەمێرد چ بۆ کۆمەڵانی خەڵکی کوردستان.

ب ـــ قۆناغی (٦) ئەیلولی ساڵی ١٩٣٠ تا ساڵی ١٩٣٩

هەرکاتێ باسی لە پیرەمێرد و رۆژی شەشی ئەیلول کرابێ پرسیار لە هەڵوێستی پیرەمێرد کراوە بەرامبەر بەو راپەرینە بەتایبەتیش نەبینینی پیرەمێرد وەك کەس لەناو رووداوەکانی ئەو راپەرینەدا، بۆ یە لێرەدا بەپێویستی دەزانین تیروانینی خۆمان دەربارەی هەڵوێستی پیرەمێرد چ وەك مرۆڤ و چ وەك شاعیر بەرامبەر ئەو رووداوە بخەینە بەردەست، سەرەتا ئەوەی پەیوەندی بەکەسێتی پیرەمێردەوە هەبووبێ دەتوانرێ لەو وتارەی (گۆران) ەوە کە دەربارەی پیرەمێرد دواوە تایبەتمەندییەکانی کەسێتی پیرەمێرد بەدەست بهێنرێ وەك (گۆران) دەڵێ ((مامۆستا پیرەمێرد: هەندێ لە لاوەکانمان گلەییان لە تۆ ئەوەیە کە ئەم قەڵەمە ئاگراویەی حاجی قادرت وەرنەگرتووە چارکەچەرخێك لەمەوبەر تۆ ئاگری جگەری نیشتمان دەستی لەدوو پارچە جگەری خۆت پێ هەڵگرتی لە ئەستەمولەوە خۆت گەیاندەوە گوێ ئاگردانە کۆنەکەی کە سەردەمێك قەلەندەرخانەت ناونابوو، ئەو حەلە ئەولاوانەی هێشتا لەدایك نەبووبوون ــ لەبەر ئەوە ئاگایان لێ نی یە کە زمان و شیعر و ئەدەبی کوردی کە ساوایەکی پێرەوکە بوو هێشتا لە ــ شورشگێر زیاتر پێویستی بە پیرێکی دڵسۆزی هێمن هەبوو وەکو ــ لەلە ــ لەگەڵ

١ـ فایەق هوشیار و هاورێکانی، دیوانی پیرەمێرد: ٣/١٤.

پێگەیاندنی خەریك بێت. لەو کەسانەی کە بۆ ئەم خزمەتە هاتوونەتە مەیدان، درێژی بەرگە گری و مایەی نووسینی بەجێماوت گەواهی ئەدەن.................... ئەم ئیستیعمارە نەگریسە درندەکانی بەدەستی خۆی واچەواشە کردبوو کە بەخوێنی سەربزێو ـــ ی کورد لە هی باوك کوژراو تینووترن بەتایبەتی ئەو کوردەش خوێنە دەوار بێت، خاوەندی بیروباوەڕێکی راست ـــ یەعنی زیاندار بێت بۆ قازانجە زۆرەکانی ئەو، ئالەم بارو ماوە نالەبارەدا تۆ چۆنت ئەتوانی بانگ لەشەیپوور و کەڕەنای شورش هەڵسێنی ! هەر لە سەرەتای یەکەم بانگا دەنگیان بۆ ببڕای بەبڕی ئەخنکاندی، هە ر وەك هی گەلێ خوێندەواری تری بەنرخیان ئەخنکان ! ئەو حەلە ئەو شۆرشەی لە تۆ ئەویستا ئەنجامی بە چی ئەگەیشت: هیچ ! ئەی تۆ، لە سامانی شیعر و ئەدەب چیت بەجێ ئەهێشت بۆ نەتەوە: هیچ ! کەوابێ باشتر کەقەڵەمی حاجیت بۆ نەگرتین بەدەستەوە بە پێچەوانەی ئەو مەیل و جۆشەوە کە لە کانگای دڵتا بوو، شورش گینگڵەی ئەدا ئەمە بە شارەزایی ئەڵێم چونکە بۆ چەند ساڵێك لە نزیکەوە لە گەڵتا ژیاوم)) (١).

ئەوەی لێرەدا بەوردی دەردەکەوێ ئەوەیە کە پیرەمێرد یەکێك بووە لەو مرۆڤە نیشمان پەروەرو رۆشنبیرانەی کە رای وا بووە هێمنانەو دووربینانە لە بواری سیاسیدا کار بکرێ و نەك بەخۆپیشاندان راپەرین بەتایبەتی بەرامبەر بە دوژمنێك کە هەر وەك گۆران باسی دەکا دەسەڵاتێك کە دوژمنکارانە رەفتار بکات لەگەڵ جەماوەرەکەیدا.

هەر لێرەوە دەکرێ ئێمە دوو هۆ دەست نیشان کەین بۆ ئەو دوورەو پەرێزیەی پیرەمێرد لە راپەرینەکەی شەشی ئەیلول، یەکەمیان: پیرەمێردیش وەك کۆمەڵێك رۆژشنبیری ئەو سەردەمە پێشبینی بە ئاکام نەگەیشتنی ئەو راپەرینەی کردووەو پێشبینی ئەو خوێن رشتنەی کردووە کە لە شەشی ئەیلول دا روی دا، واتە دەتوانین بڵێین هەڵوێستی پیرەمێرد وەك هەڵوێستی کەسێکی وەك (محەمەد ئەمین زەکی بەگ) بووە کە لەو رۆژانەدا لە بەغداوە نامەیەکی ناردووە بۆ دۆستەکانی لە سلێمانی و تکای ئەوەی لێ کردبوون کە شتێکی وانەکەن ببێتە هۆی کوشتارو خوێن رشتن تەنانەت کاتێ (عیزەت مدفعی) یش وەلامی (محەمەد ئەمین زەکی) داوەتەوە و بۆی دەنووسێ کورد لەوە زۆرتر لە وزەیدا نییە کە بێدەنگ دانیشێ بەرامبەر بێ بەڵێنی حکومەتی عێراق کە نایەوێ بەهیچ جۆرێك لەو پەیمانە دا باسی کورد بکات، لەبەرئەوە بڕیارمان داوە راپەرینێك بکەین، (محەمەد ئەمین

١ـ گۆران نووسین و پەخشان و وەرگێراوەکانی: ل٨٢ ـــ ٨٣ .

زکی بەگ) لەوەڵامی (عیزەت مدفعی) دا جارێکی تر داوایان لێ دەکات و دەڵێ: ((عیزەت شتی وامەکەن چونکە ئەوە کارێکی بێ ئەنجام و بێ سوودە و پەشیمانی لەدوایە)) (١)، کەواتە لە و رۆژانە دا دوو تیروانین لە ئارادا بووە، تیروانینێك کە دەبێ جەماوەر راپەڕێ و لە پێناو بەدەست هێنانی مافەکانیاندا دژی حکومەتی عیراق بوەستنەوە، تیروانینێکی تر ئەوە بووە کە بە خۆپیشاندان و راپەرین ناتوانرێ حکومەت بهێنرێتە سەر چۆك و لە شەورۆژێکدا داواکانیان جێ بەجێ بکات.

هۆی دووەم: بڕوا نەبوونی پیرەمێرد بووە بەرابەرانی راپەرینەکە لەو رۆژە داو گومانی لەوە هەبووە کە هەموو رابەرەکان وەك یەك دوور لە بەرژەوەندی کەسی خۆیان جەماوەر هان بدەن، تارادەیەکیش ئەم گومان بردنەی بەراست کەوتۆتەوە تەنانەت لە لای بەشداربوویەکی وەك (شێخ رەوفی شێخ مەحمود) لەو راپەرینەداو دەربارەی ئەو رۆژانەی دەڵێ: ((ئەوانەی ئەو شۆرشەیان رێك خست دەستیان کرد بە بڵاوکردنەوەی پروپاگەندە دژی شێخ مەحمود و بە خەڵکیان دەوت ئەمجارە شێخ مەحمود لە ئارادا نییەو دەستیان کردەوە بە لێدانی قەوانە کۆنەکەیان کە دەیان وت ئەگەر شێخ مەحمود نەبوایە کورد سەربە خۆیی دەسگیر دەبوو.............. من خۆم یەکێ بووم لەو ساویلکانەی کەبەشداریم کرد لەو خۆپیشاندانەی بەردەرکی سەراو لەوە دەچوو ئەو راپەرینە تەنها بۆ مەبەستێکی کاتی و تایبەتی بووبێ، چونکە ئەو لیژنەیە لایان وابوو سەرکەوتنیان مسۆگەر بووە بۆیە نەیان هێشتووە شێخ مەحمود ئاگادار بێ)) (٢).

جا هەر ئەم بروانەبوونەی پیرەمێرد بە هەندێ لەرابەرانی راپەرینەکە لەو سەردەمەدا لەلایەك و خەم و پەرۆشی بۆ بەفیرۆنەدانی خوێنی جەماوەر بە روونی لەم دەقەیدا بەدی دەکرێ کە یادی شکست خوار دوویی ئەو راپەرینە بۆتە تۆوی تاقیکردنەوە شیعرییەکەی وتیایدا دەڵێ:

ئەوانەی کەوا کاریان بە دەستە
کە هات لەرەئیا بوون بە دوو دەستە
ئەگەر هەر دوولا بۆ گەل خێر خوابن
هیواداری راست بە خێری خوابن

١ـ محەمەد رەسول هاوار، شێخ محمودی قارەمان و دەولەتەکەی خوارووی کوردستان، بەرگی دووەم، لەندەن، ١٩٩١، ل٧٥١.

٢ـ سەرچاوەی پێشوو: ل٧٤٠.

به حوسنی نییەت کار ئەبەنە سەر
درەختی ئەمەل بۆیان دێتە بەر
فەرموودەی (نەبی) بۆمان حوججە تە
کە ئیختیلافی ئوممەت رەحمەتە
بەڵام غەرەزی شەخسی کەوتە ناو
رەحمەت زەحمەتە دراومان دۆڕاو
من لاوی وام دی کەشەشی ئەیلول
بەردەرکی سەرای کرد بەگەردەلول
مەتەرالیوزی بە خەنجەر شکاند
ئازایی یەکی شێرانەی نواند
ئەوکەسەی خۆیان بۆ دا بەمردن
ئەو بەدەستی خۆی کەلەپچەی کردن
شینم بە شیعری ئەکرد ئەو سایە
ئێستەش گریانم والە قورگایە
کورد نابڕێتەوە خەیاڵی خاوە
بەراتی نەجات بە خوێن نووسراوە
من بۆ یە رەنگی سوورم خۆش ئەوێ
مژدەی شەفەقی لێ دەردەکەوێ (1)

لێرەدا دەکرێ ئەو راستی یە بخەینە بەر دەست کە پیرەمێرد لە رۆژی شەشی ئەیلولدا یەکێ بووە لەوکەسانەی کە راپەرینەکەی بەپەسەند نەزانیوەو هاوڕا نەبووە لەگەڵ رابەرانی راپەرینەکەدا کە بەلایەوە ئەو دوو هەڵوێستە ئاسایی دەبوو ئەگەر هەردوولا لەبازنەی یەك بەرژەوەندیا بوونایە کە بەرژەوەندی گەلە، بەڵام کاتێ لایەکیان لەو بازنەیە چووە بەرژەوەندی بازنەی کەسییەوە ئەوا ئەو هاوڕانە بوونەیان دەبێتە کارەسات و لەت بوونی لێ دەکەوێتەوە، دیارە ئێمە لێرەدا هیچ گومانێك

١ـ رۆژنامەی ژین، ژ (٩٠٧) ی ٢٦ / شوباتی / ١٩٤٨ .

لەوە ناکەین کە هەڵوێستی پیرەمێرد لەبەرژەوەندی کەسی خۆیەوە دروست بووبێ، بۆیە ئەو بەژداری نەکردنە راستەو خۆیەی لە راپەرینەکەی شەشی ئەیلولداو تەنانەت جێهێشتنی سلێمانی نە بەهەڵوێست و رەفتارێکی خۆ دابڕین لە خواست و بەرژەوەندیەکانی جەماوەرو نە بەخۆنزیك خستنەوە لەدەسەڵات دارانی ئەو سەر دەمە دابنێین، بە پێچەوانەی هەندێ لەرابەرانی راپەرینەکەی ئەوکاتە پاش راپەرینەکە لەدەسەڵات نزیك بوونەوە. هەر لێرەوە شیعرە بەناوبانگەکەی (وەفدی کوردستان) نیش گەواهی ئەم راستی یەن کە راستەو خۆ تیایدا رووبەروی خۆ فرۆشانی گەلەکەی و کەسی مەلیك و کار بە دەستانی ئەو سەردەمە دەبێتەوەو تاوانباریان دەکات و خوێنی رژاوی ئەو رۆژەیان دەخاتە ئەستۆ و دەڵێ:

وەفدی کوردستان وەتەنفرۆشان
هەرزە وەکیلی شاری خامۆشان
دەسکێ لەوگوڵەی باخەکە ی سەرا
کە بە خوێناوی میللەت ئاو درا
بیبەنە پێشکەش عەرشی عیراقی
بڵێن یار باقی هەم سوحبەت باقی
تارای خوێنی سوور بەرن بۆ ئەمیر
بڵێن پاش کوشتار هێشتا تۆی دڵگیر
دەك شەرمەزاربن لەرووی مەحشەرا
ئێمە خاکی غەم ئەکەین بە سەرا
ئێوە ئەو عەرشەی بە خوێن گوڵڕەنگە
سوجدەی بۆ دەبەن هیچ ناڵێن نەنگە
کورد نابڕێتەوە خەیاڵتان خاوە
بەراتی نەجات بەخوێن نووسراوە
من رەنگی سوورم بۆیە خۆش ئەوێ
موژدەی شەفەقی لێ دەست ئەکەوێ
شەرت بێ ئەو رۆژەی رۆژم لێ هەڵبێ
رۆحی هۆلاکۆ و (خان) م لەگەڵبێ

بەیداخی سووری خوێنین راکێشم

پاکتان لە شەتی بەغدا هەڵکێشم (١)

لە راستی دا جەماوەری راپەریوی سلێمانی لەرۆژی شەشی ئەیلولدا و شکستی شێخ مەحمود لەشەری ئاوباریکی مایسی ساڵی (١٩٣١) دا بوونە هۆی ئەوەی کە هیواو ئاواتی کۆمەڵانی خەڵك لە کوردستانی باشووردا بە دامەزراندنی دەوڵەتێکی کوردی وەك دەوڵەتی عەرەبی لە عێراقدا بە تەواوی وشك بکرێ وبەناچاری ملکەچی ئەو واقعە بن کە وەك بەشێك لە عێراق بمێننەوەو جارێکی تر بیر لەوە نەکەنەوە کە دروشمەکەی شەشی ئەیلول بەرز کەنەوە کە بریتی بوو لە ((تشکیلی حکومەتێکی کوردیە لەژێر ئینتدابی حکومەتی فخیمەدا)) (٢)، هەر لێرەشەوە کاربەدەستانی حکومەتی عیراقی بەردەوام داوای لەخەڵکی کوردستان دەکرد کە دەبێ وەحدەی عیراقی بپارێزن وبیر لە خزمەتی عیراق بکەنەوە، جا هەر ئەم رەوشە بوە هۆی ئەوەی کە زوربەی هەرە زۆری رۆشنبیرانی ئەوسەردەمە رێچکەی ئەو واقیعەیان گرتە بەرو روولە پتەو کردنی پەیوەندی نێوان کورد و عەرەب و برایەتی کورد و عەرەب کراو وەك وڵاتی خۆیان لە عیراقیان دەروانی، هەر بەم تیروانینەوە یەکێکی وەك پیرەمێردیش لە عێراق دەروانێ و بە نیشتمانی خۆی دەزانێ و دەڵێ:

ئەم قەومی کوردە، ئەگەر تێ نەگا
بۆ غایەی میللی روو لە کوێ دەکا
سەرگەشتەی چۆڵ و بیابان ئەبێ
ناگاتە هەوار ماڵ وێران ئەبێ
تا یەك نەکەون رێگا دەرناکەین
ئەبێ یەك کەوین وەتەن ئاواکەین
ئەم خاکە ناوی خاکی عیراقە
لەسەر زەمیندا بێ میسلە و تاقە
ئەوەی خراپە قەدری نازانین
چونکە گیرۆدەی جەهڵ و نەزانین (٣)

١ـ فایەق هوشیار و هاورێکانی، دیوانی پیرەمێرد: ٣/٢٤.

٢ـ رۆژنامەی ژیان، ژ (٢٥٧) ی ١٤/ ئاب /١٩٣٠ .

٣ـ فایەق هوشیار و هاورێکانی، دیوانی پیرەمێرد: ١/٢٣٠.

بەم رەنگە ئەو رەوشە نوێیە پیرەمێردیشی بەرەو خۆی راکێشا و بە ناچاری ئەو عەرشی عیراقەی کەلە شەشی ئەیلولدا تۆمەت باری دەکرد لە ساڵی (١٩٣٣) وە بە عەرشی خۆی دەزانی بۆیە دوو دەقی شیعری بۆ کۆچکردنی (مەلیك فەیسەل) تەرخان کردووە و لە یەکەمیاندا دەڵێ:

بە حیلم و عەقڵ و دڵسۆزی و ئیشفاق
نیفاقی عیراق بوو بە ئیتیفاق
بە عەزم تە دبیر کارێکی نواند
لە پەنجەی پڵنگ سەر ئازادی ساند
لاموایە تا رۆژ ئەگەر رێتەوە
مەدح و ماتەمی نابرێتەوە
تازە عیراقی کۆن ژیایەوە
درێخا خۆی تیا نەحەسایەوە (١)

لە دەقی دووەمیشدا دەڵێ:

لقێکی بڵندی لە جێ و، جێ ی هیوایە
وەکو ئەسڵەکەی سایەبان بێ خودایە
کە دالدەو پەنایە
وەدیعەی تیایە
کە بەڵکو عیراق وەك عیراقی عەباسی
بەهەشتی زەمین بێ بەلالە عەباسی
بڵندە ئەساسی
نەبینێ کەساسی (٢)

لێرەدا دەتوانین بە دڵنیایی وە بڵێین کە ئەم ستایش کردنەی پیرەمێرد بۆ (مەلیك فەیسەل و مەلیك غازی) جێ نشینیشی دوور بووە لە بەرژەوەندی کەسی خۆیەوە، سەرچاوەکەی تەنها ئەو هیواو

١ـ فایەق هوشیار و هاورێکانی، دیوانی پیرەمێرد: ٢/٢٧.

٢ـ سەرچاوەی پێشوو: ١/٢٤١.

ئاواتە بووە کە کورد لەعیراقدا بە ئارامی بژی و عیراق بە بەشێك لە خۆی دابنێ و ئەمانیش عیراق بە دەوڵەتی خۆیان دابنێن. هەر بەوخۆبینینەی لەژێر سایەی دەوڵەتی عیراقدا بە کۆچی (مەلیك غازی) غەمبار دەبێ و بە لە دەست چوویەکی خۆیانی دادەنێ وەك دەڵێ:

تازە نەمامان سەر لەگەڵایە
تازە نەمامان سەر لەگڵایە
دنیا گەرم بوو وادەی سێبەر هات
سێبەری ئێمە رووی کردە نەهات (1)

هەر بەم تیروانینەوە کاتێ جەنگی جیهانی دووەم هەڵگیرسا ئەوا پیرەمێرد لەهەمان راونگەی سیاسی کاربەدەستانی عیراقەوە روانییە ئەو جەنگە و پشتگیری هەمان بەرەی دەکرد کە عیراق چوە ناویەوە کەبێ گومان بەرەی سوێند خۆران بوو وەك لە باسی دا هاتوودا راشکاوانە دەبیینین.

ج ـــ قۆناغی ساڵی ١٩٣٩ تا ساڵی ١٩٤٥

وەك ئاشکرایە لەگەڵ ئەوەی کە عیراق بەگشتی و گەلی کورد بەتایبەتی راستەوخۆ نەچوونە ناو بازنەی ئەو جەنگە جیهانییەوە، بەڵام پریشکی ئەو جەنگە کەم و زۆر ئەمانیشی گرتەوە، هەر بۆیە دەنگێکی شیعری وەك پیرەمێرد لەو ساڵانەدا سات بەسات لەگەڵ رووداوەکانی ئەو جەنگەدا دەژیاو تۆوی شیعری لێ بە دەست دەهێنا، جا چ تۆوی سیاسی بووبێ یا نیشتمانی یا کۆمەڵایەتی بوبێ.

پێش هەموو شتێ پیرمێرد خۆشحالە بەوەی ئاگری ئەو شەرە دوورە لە کوردستانەوەو بە ئاگری ئەو شەرە کاولکارانەیە دوو چاری ماڵوێرانییەکی تر نابنەوە، دیارە ئەم خۆشحاڵی بیەی پیرەمێردیش ئاکامی ئەو خەم خۆریەی بووە بۆ گەلەکەی و هەمیشە دەستی لەسەر دڵی بووە لەوەی کە توشی کارەساتی نا هەموار نەبنەوە و جارێکی تر کوردستان بیێتەوە بەمەیدانی خوێن رشتن، بۆ دەڵێ:

بایەقوش لە هەر شوینی بخوێنێ
یاخێوی ئەمرێ یائەی رووخێنێ
ئەم شارە کەوەك بەهەشت ئەنوێنێ

١ـ فایەق هوشیار و هاورێکانی، دیوانی پیرەمێرد: ١/٢١٢.

کە رەشەبای بوو خۆشی نامێنێ
خوا پاراستوینی لە ئاگری هیتلەر
یاخوا بەبێ غەم تیا بە رینە سەر
کە لەشەر دوورین خودامان یارە
با هەر سەیران بێ لە گردی یارە (1)

دیارە هێمنی و ئارامی کوردستان لەوکاتەدا ئەو هەلەی بۆ پیرەمێرد رەخسان کە دوای سێ ساڵ چاوەروانی جارێکی تر لەگردی یارە ئاگری نەورۆز بکاتەوەو وەك بۆنەیەکی نەتەوایەتی لەلایەك زاخاوی هەست و سۆزی کوردایەتی جەماوەری پێ بداتەوە و لە لایەکی ترەوە بە برایەتی کورد و عەرەبەوە گرێی بدات و تا لە تۆمەتی رەگەز پەرستی خۆی بپارێزێ بۆیە دەڵێ:

رەبیعی عەرەب نەو بەهاری کورد
دەست لەملانیان لە نەورۆزا کرد
جەژنی مولودی پێغەمبەرمانە
وامەولودمان کرد بە نەورۆزانە
ئەم دوو جەژنەمان کەوا یەککەوتن
رێی رێکەوتنە خوارێکی خستن
ئاگری نەورۆزمان کە کرایەوە
بەوئاگرە ئاگری شەر کوژایەوە
ئاگری نەورۆزمان لە هیتلەر بەردا
خۆڵی مردومان بێژا بەسەردا
کە خۆڵی مردوی کرا بەسەردا
دەستی لەیەخەی شەرو گەڕ بەردا
کە هیتلەر نەما غوولی یابانی
زۆری نامێنێ بۆ ملشکانی (2)

١ـ رۆژنامەی ژین، ژ (٦٠٥) ی ١ / ئاب / ١٩٤٠.
٢. فایەق هوشیار و هاورێکانی، دیوانی پیرەمێرد: ٢/٨٧.

هەر لەو ساڵانەدا بەبیستنی (دەنگی ئیزگەی شەرقی ئەدنا) بە زمانی کوردی لە (یافا) وە خۆشحاڵ دەبێت و لەپاڵ ئەو خۆشحاڵییەدا شکستی نازی یەکان بەسەرکەوتنی خۆیان دەزانیٚ و دەڵیٚ:

دەنگێکی قودسی لای قودسەوە هات
ناوجەژنانی کرد بە جەژنێکی راست
لەوشەوەی بەختی میحوەر وەرگەرا
نوزەی نازی یەکان لە لیبیا بڕا
رۆژی (رومیل) یش بوو بە شەو شکا
ئابروی (فاشیست) ی ئیجگاری تکا

سەری گۆیژەمان لە سەخرە توڵڵا
تاپایەی عەرشی یەزدان خۆی هەڵڵا
شۆرێك کەوتە ناو کوردستانەوە
رۆحی نیامان پێی حەسانەوە
رادیو وەك سوری ئیسرائیل وابوو
(بعث بعد الموت) لە پڕ پەیدا بوو [١]

گومانی تیانی یە کە خواستی پیرەمێرد بەسەرکەوتنی بەرەی سوێند خۆران و شکست هێنانی هیتلەر و هاوپەیمانەکانی لەو ترسەوە سەرچاوەی گرتبوو کە نازییەکان بگە نە رۆژهەڵات و کوردستانیش وەك ئەو دەوڵەتانەی تر بەدەستی نازییەکان کاول کریٚ و تەرو وشکی پێوە بسوتێنریٚ، هەر لەو هەڵوێستە شەوە پشگیری روسیا دەکات و دژی (پاپای فاتیکان) دەوەستێتەوە و دەڵیٚ:

بەتوندی هاتەپێشەوە هیتلەر، بەڵام دوایی
پەتی پچرا، هیوای بڕا، دەقی دڕا، نما چاری
دەخیل ئەی خێڵی ئینگلیزی، (سقلیا) پر لەئیسلامە
ئەبیٚ چاو دێریان بکریٚ چ دێهاتی چ ناوشاری
سەراکەی (واتیکان) فتوای جیهادی دابوو بۆ سەر روسیا
منیش فتوا ئەدەم (پاپا) بە پاپێك بێننە یاری [٢]

١ـ فایەق هوشیار و هاورێکانی، دیوانی پیرەمێرد: ٢/٥٠.
٢ـ سەرچاوەی پێشوو: ٢/٢٩٩ .

دیارە لە کاتێکدا ئەم هەڵوێستەی پیرەمێرد بەرامبەر بە سوێند خۆران بۆ خۆی هەڵوێستی زۆربەی رۆشنبیرانی ئەو سەردەمە بووە، لەگەڵ ئەوەشدا پیرەمێرد لە هەموویان زیاتر بەوە تاوانبار کراوە کە پیاوی ئینگلیز بووەو لە بازنەی بەرژەوەندییەکانی ئینگلیزدا سووراوەتەوە، بۆیە لە دەقێکی ساڵی (١٩٤٥) ی دا راشکاوانە ئەو راستی یە دەخاتە بەردەست کە لە پێناوی بەرژەوەندی گەلە کەیدایە بۆیە روو لە ئینگلیز دەکات و دامێن گیری ئینگلیزەکان دەبیٚ ئەگینا ئەم وەك کوردێکی موسوڵمان ناکریٚ ببێتە پیاوی ئینگلیز بۆیە دەڵیٚ:

بورجی رۆژی کورد کە رۆژهەڵات بوو
هەڵمان هەڵ نەکەوت بە شمان هەڵات بوو
قافیەی ئەکراد هەر بەد نیهاد بوو
بوومی شووم لە شوێن بوومان دڵ شاد بوو

لەرۆژئاواوە رۆژمان بۆ هەڵات
غولی مەغۆلی بیابان هەڵات
بۆ ئێمە (کەلو) ی رۆژ بوو بە لەندەن
رووناکی کەوتە رووی چیاو بەندەن

من (سوێند خۆاران)[*] م بۆیە خۆش ئەویٚ

[*] لەرۆژنامەی (ژین) دا ئەم نیوە دێرە بەم شێوەیەیە (بۆیە ئینگلیزم بەدل خۆش ئەویٚ) بەڵام دیارە ئامادەکاری دیوانی پیرەمێرد وشەی (ئینگلیز) یان گۆریوە بە (سوێند خۆران) کە ئەمەش بەلای ئێمەوە نەدبوا دەست کاری بکریٚ، دیارە ویستویانە کە ئەوە بشارنەوە کە پیرەمێرد باسی ئینگلیزی کربیٚ وەك ئەوەی ئەوانیش بەتاوانێکیان داناوە بۆ پیرەمێرد بۆیە گۆریویانە، کەلەراستی دا نەدەبوو دەست کاری بکرایە بەڵکو دەبوو بینووسن و تیروانینی خۆشیان بخستایەتە بەردەست، وەك ئەوەی کە دەڵیٚ (بۆیە ئینگلیزم بەدل خۆشی ئەویٚ) بەڵگەبیٚ بۆ پیرەمێرد کەپیاوی ئینگلیزبووە، بەڵام دەبوو وەك خۆی بیان نووسیایەو ئەگەر تیروانینێکیان هەبوایە بیان نووسیایە، بروانە: دیوانی پیرەمێرد: ١/٣٥١، هەروەها بروانە رۆژنامەی ژین، ژ (٧٩٢) ی ٢٨ / ٦ / ١٩٤٥، هەروەها بروانە: پیرەمێردی نەمر: ل٣١. هەر لێرەدا جیٚ ی ئاماژە پیٚ کردنە کە شاعیرانی تری ئەوسەردەمە خۆشەویستی خۆیان بۆ ئینگلیز دەربریوە، ئەوەتا (موفتی پێنجوێنی) لەساڵی (١٩٤٦) دا دەڵیٚ:

ئەمجا رەش فریای ئێمە ئەکەوێ
ئەگینە من خۆم لەکێ دادمە
نان و کەبابێك سەرو زیادمە [1]

د ـــ قۆناغی ساڵی ١٩٤٥ تا ساڵی ١٩٥٠

وەك ئاشكرایە بەکۆتایی هاتنی جەنگی دووەمی جیهانی گۆرانکارییەکی دیار لە جیهاندا بەگشتی ولە ئەوروپادا بەتایبەتی روویدا، ئەو گۆرانکارییەی کە یەکێکی وەك پیرەمێرد ئومیدی وا بوو بە دامێنگرتنی ئینگلیز لەرۆژهەڵاتیش رووبدات و گەلی کورد بەمافە رەواکانی خۆی بگات، بەڵام بەرەبەرە هەستی بەوە کرد کە ئەو هیواو ئاواتەی بە ئینگلیز هیواو ئاواتێکی بێ بەرە، هەر بۆیە دەبینین ((چەند دەنگێکی شیعری ناسیونالیزمی لە نیوەی دووەمی چلەکاندا برەوێکی دیارو ئاشکرایان بەشیعری سیاسی کوردی دا ئەگەر چی ئەو دەنگە شیعریانە سەربە هیچ پارت و رێکخراوێکی سیاسی نەبوون))، بۆیە هەست بەوە دەکەین کە پیرەمێرد بە دەنگە ناسیونالیستەکەی ئاسۆیەکی فراوانتر لە بەردەم برایەتی کوردو عەرەب لە عیراقدا بکاتەوە، بەڵام برایەتی یەك کە برا گەورەیی تیا پەیرەو نەکرێ، هەربۆیە دەڵێ:

من خاسی ئینگلیز ناچی لە بیرم
کەپێ می ناسی باوك و باپیرم
هەرکەسێ سپلە و حقوق نەزانە
نابێ بە بەشەر هەر چەند ئینسانە
بابڵێن ئینگلیز ئاینی جووی یە
بەڵام کردەوە و دادی بەجێ یە

بروانە: رۆژنامەی ژین: ژ(٨١٨) ی ٢٤ / کانوونی دووەمی ١٩٤٦.

١ـ فایەق هوشیار و هاورێکانی، دیوانی پیرەمێرد: ١/٣٥٠. (د. مارف خەزنەدار) سەبارەت بەم شیعرە دەڵێ: پیرەمێرد ئەم شیعرەی بۆ پیرۆزبایی کردن لە دامەزراندنی کۆماری کوردستان لە ناوچەی موکریان وتووە، بەڵام بەلای ئێمەوە وانییە چونکە کۆماری کوردستان لە ٢٢/کانوونی دووەمی / ١٩٤٦ دا دامەزراوەو لە ١٤ / کانوونی یەکەمی ١٩٤٦ کۆتایی پێ هاتووە، بەڵام ئەم شعرە لە ٢٨ / ٦ / ١٩٤٥ دا بڵاو کراوەتەوە، بروانە: مێژووی ئەدەبی کوردی، بەرگی پێنجەم: ل١٢٣، هەروەها بروانە: رۆژنامەی (ژین)، ژ (٧٩٢) ی رۆژی ١٩٤٥/٦/٢٨.

٢ـ د. دلشاد عەلی ـــ محمد فاضل مصطفی، شیعری سیاسی کوردی لە کرمانجی خوارووی کوردستانی عیراقدا ١٩٤٥ ـــ ١٩٥٨، گۆڤاری زانکۆ بۆ زانستە مرۆڤایەتییەکانی، ژ (١٠) ی ساڵی (٤) ی ٢٠٠٠، ل٢٦.

رەنگی ژەنگێکی کە بۆتەی سروشت
قاڵبی کوردیی منی پێ دارشت
خۆ تاکو ئەمرم لێم نابێتەوە
کەواتە ، واتەی چیم لێ بێتەوە ؟
بەڵێ هەر کوردم کوردێکی سەچڵ
پەژارەی هەژار ئەبەمە ژێر گڵ

ئەم قەومە وەکو مەری بێزمان
دوای هەرکەسێ کەوت نەیبردە ناوران
بەخوری و شیری دەست هەڵناگرێ
بۆ گۆشتی مەزە سەری ئەبرێ

ئێمە لە خاکی عیراقدا ئەژین
چۆن بۆمان ئەلوێ لەم خاکە دەرچین
عێراقێك کە خوا دەیمەزراندبێ
تۆوی دوو قەومی تێدا چاندبێ
چۆن رێی تێدەچێ کە رێی بێگانە
بکەوێتە ناو ئەم جێ و مەکانە [1]

وەك ئاشکرایە رووداوێکی گرنگی ئەم سەردەمەی تەمەنە شیعری یەکەی پیرەمێرد ئەو گۆرانکاری یە سیاسییە بوو کە لە کوردستانی رۆژهەڵات رووی داو ئاکامەکەی دامەزراندنی کۆماری کوردستانی لێ کەوتەوە لە مەهاباد، بەگشتیش هەست دەکرێ ئەو رواداوە گرنگە لە مێژوی گەلی کوردا بەرادەی گەورەیی رووداوەکە نەبۆتە تۆوی شیعری تاقیکردنەوەی شاعیرانی کوردستانی خواروو، بەلای ئێمەوە هۆی ئەمەش هیچ کاتێ ئاکامی هاوبیری و هاوسۆزی نەبوونی شاعیرانمان نەبووە لەگەڵ ئەو رووداوەدا بەڵکو بەر تەسکی ئازادی دەربڕین بووە بەتایبەتی دەربارەی ئەو رووداوە لەبەردەمی شاعیرانماندا.

لێرەدا بەپێویستی دەزانین ئەو راستییە بخەینە بەردەست کە ئەو دەقە شیعرەییەی پیرەمێرد کە بەناونیشانی (عەشرەت هاوارە) لەدیوانەکانیدا بڵاوکراوەتەوە، لە ئەدەبی کوردیدا بە دەقێك دانراوە کە بۆ بەرزانییەکان و ترابێ و دەڵێ:

١ـ فایەق هوشیار و هاورێکانی، دیوانی پیرەمێرد: ٢/٨٠.

عەشرەت هاوارە، عەشرەت هاوارە
کەوتوومە ئارس ئاو بێ بوارە
رێم نییە منیش شوێن ئەوان کەوم
پیرم هەنگاوێ بنێم ئەکەوم
لێرەش وا کەوتوم بەدەم دەردەوە
بە ئێشی دووری و ئاهی سەردەوە
دکتۆر دەوای تۆم ناوێ لێم گەرێ
بەڵکو بەئاهم دەوران وەرگەرێ
باوا وەرگەرێ ئێڵم سەرکەوێ
بازرمەی تۆپی زەرەی بەرکەوێ
ئەوسا کە دوعای من واگیرابێ
لە خانەی خاکا ئاواتم نابێ
ئینجا تەلقینم بدەن بە کوردی
بڵێن ئاواتت هاتە جێ و مردی[1]

(محەمەد رەسول هاوار) رای وایەکە ((ئەو شعیرە بۆ ئەو قارەمانانەی وتووە کە لە کاتی خۆیدا لـە سـنووری تورکیا و ئیرانەوە خۆیان دەرباز کردوو گەیشتنە خاکی شورەوی))[2]. (د. مارف خەزنەدار) یش بۆ ئـەوە چـووە کە ئەم شیعرە ((بۆ رێرەوی بارزانییان بۆ رووسیا ١٩٤٧))[3] وتراوە، هەروەها (حوسێن غـازی کاکـەمین) لـە نامەی ماستەرەکەیدا هەمان راو بۆچوونی هەیە،[4] بەڵام ئەوەی لای ئێمە ساغ کراوەتەوە ئەوەیـە کـە ئـەو دەقـە پێوەندی بەرەوی بارزانییەکانەوە بەرەو شوورەوی نی یە چونکە لەگەڵ بڵاو کردنەوەی ئەو دەقەدا لەژێر ناونیـشانی (ناڵەی ئاوارە) داو لە ژمارە (٨١٢) ی رۆژنامەی (ژین) دا لە پێشەکێ کەیدا نووسراوە ((کاتێ محەمەد پاشای

١ـ فایەق هوشیار و هاورێکانی، دیوانی پیرەمێرد: ٢/١٨٣.
٢ـ محەمەد رەسول (هاوار)، پیرەمێردی نەمر: ل١١٦.
٣ـ مێژووی ئەدەبی کوردی، بەرگی پێنجەم: ل١٢٥.
٤ـ حوسێن غازی کاکە ئەمین، نوێکردنەوەی شیعری کوردی لە ساڵی ١٩٣٢ ــ ١٩٤٩ لە کوردستانی عیراقدا (نامەی ماستەر) زانکۆی بەغدا، ٢٠٠٥، ل١٣٤.

سەر ئێڵی جاف لە روی لورا ئایلەکەی پەراندەوە بەری زەهاو کە رۆژی ٢٧ / شەوال / ١٢٩٠ بوو شاعیرێکی کورد ئەمەی بۆ وتووە))[1] سەیر ئەوەیە کۆکەرەوەی دیوانەکەی پیرەمێرد باس لەو ژمارەیەی رۆژنامەی ژین دەکەن کە ئەو دەقەی تیا بڵاو کراوەتەوە، کەچی نەك هەر باسی ئەو پێشەکییەیان نەکردووە بەڵکو بۆ چـوونەکەی (محەمـەد رەسول هاوار) یان نووسیوەتەوە کە بۆ رەوی بارزانییەکان وتراوە.

دیارە هەر ئەو سانسۆرەی لەسەر شاعیرانی کورد و بوارەکانی رۆژنامەگەری کـوردی بـووە بـواری ئەوەی نەداوە پێیان کە راستەوخۆ خەم و پەژارەی خۆیان بە لەناوبردنی کۆماری کوردستان لە مهابـاد دەربڕن مەگەر بە ناراستەوخۆ و لە ژێر پەر دەیەکی شاراوەدا نەبووبێ، هەر بۆیە دەبینین پیرەمێـردیش لەم رووداوەدا بە ئاشـکرا هـیچ تاقیکردنەوەیـەکی شـیعری ناخاتـە بـەر دەسـت [2] و تەنانـەت ئـەو شیعرەشی کە بۆ لە سێ دارە دانی چوار ئەفسەرە کوردەکەی وتووە لە حوزەیرانی سـاڵی (١٩٤٧) لـە کاتی هێنانەوەی تەرمی (محەمـەد قودسـی و مـستەفا خۆشـناو) نووسـیویەتی، بـواری ئـەوەی بـۆ نەرەخساوە کە بلاوی بکاتەوە، لەو دەقە دا پیرەمێرد دەڵێ:

دیسان وا کۆستی نویمان کەوتەوە
گەڕی گەردوونە کوردی گرتەوە
ئەم دوو دارتەمە دوو نەرەشێرە
زنجیریان پچران گەینەوە ئێرە
لەرێی ئێمەدا گیانیان فیدا کرد
ناوی بلندیان وا بۆ خۆیان برد
ئەو پەتەی لەملی ئەمانە خرا

١ـ رۆژنامەی ژین، ژ (٨١٢) ی ٦ / کانوونی یەکەمی / ١٩٤٥
٢ـ پیرەمێرد لە شیعری (هەی نائومێدی) دا کە بیرۆکەی بەدەستکارییەوە لە شیعرێکی (وەلی دیوانە) وەرگرتووە لە رۆژینامەی (ژین) ی ژمارە (٨٦٨) ی رۆژی ٢٤ / نیشان / ١٩٤٧ دا دەڵێ ((ئەم سەردەمە کە وا دڵ غەمگین و چاو پر لە ئەسرینم، زۆرتر یادی گۆرانییەکانی وەلی دیوانە ئەکەمەوە غەزەلێکی هەیە ئەمەندەم لاخۆشە ئەمەوێ دیسان بینووسمەوە ئەمە هەر بۆ خۆمە))، بەڵام بەرای هەندێ لە نووسەران ئەم شیعرە بۆ روخاندنی کۆماری مەهاباد وتراوە، براوانە پیرەمێردی نەمر: ل١١٤، هەروەها بروانە: حەسەن عەلی عومەر رۆمانسیەت لە هۆنراوەکانی پیرەمێرد دا،(نامەی ماستەر) زانکۆی بەغدا، ٢٠٠٤، ل٧٥، هەروەها بروانە: حوسێن غازی کاکە ئەمین، نوێکردنەوەی شیعری کوردی لە ساڵی ١٩٣٢ تا ١٩٤٩ لە کوردستانی عیراقدا، (نامەی ماستەر)، زانکۆی بەغدا، ٢٠٠٥، ل١٣٣.

ئەوانی خنکاند بەڵام پەت پچڕا
پڵنگی ئەنگیوراو بە هەڵمەتترە
گۆم هەتا قوڵ بێ مەلەی خۆشترە
وا پیمان ئەڵێن دەم بەپێکەنین
گیانمان فیدا کرد ئێوەی پێ بژین
ئەم جوتە شێرە دلێرەی شەرزە
لە ناو مێژوو دا ناویان زۆر بەرزە
هیچ پێیان ناوی کفن و دفن و شین
شەهیدن لە ناو دڵمانا ئەژین (۱)

وەك ئاشكرایە سەردەستەی دەقە شیعرییەكانی ئەم دوا قۆناغەی تەمەنە شیعری یەكەی پیرەمێرد شیعری (نەورۆز) ە كەی ساڵی (١٩٤٨) تە كە تا ئەمرۆش بە یەكێ لەشاكارە شیعرییە گەورەكانی ئەدەبی كوردی دادەنرێ، دەكری بڵێن ئەو دەقە بۆ خۆی پێناسەی ئاوێنەی بیری سیاسی پیرەمێرد بووە كە ئەگەر رۆژێك لە رۆژانیش ئەو بیرە سیاسی یەی شكست خواردوانە هاتبێتە بەرچاو ئەوا ئەو پەردەی رەشبینییەی نەپۆشیوە كە بە یەكجاری چۆكی پێ دا بدا، بۆیە دەنگی ناسیونالیستانەو دلێرانەی پیرەمێرد لەو دوارۆژانەی تەمەنیشیدا هەر ئەو دەنگەی بووە كە بەدرێژایی تەمەنە شیعرییەكەی ئەگەر راستەوخۆشی لێ ی نەبیسرابێ ئەوا هەر هەست بە بوونی كراوە لە دەروون وبیریدا، هەروەك دەڵێ:

ئەم رۆژی ساڵی تازەیە نەورۆزە هاتەوە
جەژنێكی كۆنی كوردە بەخۆشی و بەهاتەوە
چەند ساڵ گوڵی هیوای ئێمەی پێ پەست بوو تاكو پار
هەر خوێنی لاوەكان بوو گوڵی ئاڵی نەوبەهار
ئەو رەنگە سوورە بوو كە لە ئاسۆی بڵندی كورد
مژدەی بەیانی بۆ گەلی دوور و نزیك ئەبرد

١ـ فایەق هوشیار و هاورێكانی، دیوانی پیرەمێرد: ٢/٦٧.

نەورۆز بوو ئاگرێكی وەهای خستە جەرگەوە
لاوان بە عەشق ئەچوون بە بەرەو پیری مەرگەوە
وا رۆژهەڵات لە بەندەنی بەرزی وڵاتەوە
خوێنی شەهیدە رەنگی شەفەق شەوق ئەداتەوە
تا ئێستە رووی نەداوە لە تەئریخی میللەتا
قەڵغانی گوللە سنگی كچان بێ لە هەڵمەتا
پێی ناوێ بۆ شەهیدی وەتەن شیوەن و گرین
نامرن ئەوانە وا لە دڵی میللەتا ئەژین (۱)

ئەوەی لێرەداو لە كۆتایی ئەم باسەدا دێتە بەردەستمان ئەو راستییەیە كە ئەو دەنگە سیاسییەی پیرەمێرد دەنگی كەسێتییەك بوو كە بەردەوام خۆی لە سیاسەت دەپاراست، چونكە بڕوای بە كارو چالاكی سیاسی نەبوو، لەگەڵ ئەوەشدا لەو دوا رۆژانەی تەمەنیدا پارتە سیاسییەكانی ئەو سەردەمەی كوردستان بە جۆرێ دڵیان شكاند و زوریان كرد كە رەنگە بە درێژایی تەمەنی بەو جۆرە دڵی نەشكێنرابی، ئەم دڵ شكاندن و زویر بوونەشی لەو دوا دەقەیدا بەدی دەكەین كە تیایدا دەڵێ:

كاری ناچاری یە ، بێزار لە شەوی ئەم شارەم
چەند رۆژێكە بە تۆراوی لەگردی یارەم
گردی یارە وەكو ئاتەشكەدەی نەورۆز بوو
واكوژاندیەوە ، سووتاوی گڕی ئەو نارەم
كەس نییە هاودەمی ناڵەی شەوی بیداریم بێ
باری زۆر قورس بووە دەربەستی دڵی بێچارەم
دەسەڵاتم نی یە چی بكەم ؟ ئەمە كاری خودایە
چاكی ناسیوم ئەزانێ كە كەری ئەم بارەم
كردەوەی خۆمم ئەزانی كە نەتیجەی وایە
ئێستە رابوردووە، فائیدەی چییە ؟ ئەم هاوارەم (۲)

١ـ فایەق هوشیار و هاورێكانی، دیوانی پیرەمێرد: ١/٢٠٧.
٢ـ سەرچاوەی پێشوو: ٢/٢١٩.

رووداو و چیرۆکی ئەو دڵ شکاندنەشی ئەوە بووەکە خۆی دەیگێرێتەوە لەم وتارەیدا بە ناوی (نورۆز بوو بەئاگر لێمان) و دەڵێ: ((نەورۆز کە بە مانای رۆژی تازەیە خوا ئەم جیهانە کونەی بەتازەیی تیا دروست کردووە، بەرۆژێکی پیرۆزمان زانیوە، لە ئەستەمولێش کە پایتەختی سەلاتینی عوسمانی بوو، جەژنی نەورۆز هەبوو، لەبەر ئەوە من کە هاتمەوە ئەم جەژنە کە لە ناو ئێمەدا کۆن بوو بوو تازەم کردەوە، هەر لە ئەوەڵ ساڵی یەوە دەردی سەری و ئەزیەتێکی زۆرم لەگەڵ کێشاو چەند جار ئاگریان کوژاندەمەوە و بە ئاتەش پەرستی ئیتهامیان کردم، نەبەزیم و هەموو ساڵێك هەرچیم دەست ئەکەوت ئەم کرد بەسەیرانی نەورۆز کە تائێستا کەس ئەوەی نەکردووە، هەزارو پێنجسەد نان و هەر نانێك پێنج یاپراخ و دوازدە بریانی و دوازدە سەماوەر و چای هەموو شارەکە و دە هۆڵ و زورناو خەیمە و بارەگا، ئەمە بۆ ناو و شورەتێکی کوردەواری و بە هیچ وازم نەهێنا تا پار هەندێ بێناموس و زۆڵی بە روهەڵسان و وتیان حاجی تۆفیق نەورۆز بۆ ئینگلیز ئەکا، ئێمە نا یەڵێن ئەو بیکا خۆمان ئەیکەین، پارەیەکی زۆریان کۆکردەوە و نیوەیان خواردوو پەکی سەیرانی منیشیان خست، کەسیش نەی پرسییەوە ئەو پارەیەیان بەچ رۆخسەتێکی حکومەت کۆکردەوە و چی یان لێ کرد، جگە لەوە نەورۆزیان کرد بە ئاگرێکی سیاسی و بەریان دایە گیانی پاکی میللەت کە ئیتر کەس رووی نییە بیکا، کردیان بە پروپاگەندە حیزبی حیزباب لەبەر ئەوە من کە بە هەموو ئارەزووی رۆحمەوە ئەم نەورۆزەم لێرە زیندو کردبووەوە ناچار وازم لێ هێناو ئەم داخەو ئەم گری ئاگرە لەگەڵ خۆم ئەبەمە گۆرەوە، خوا رووی ئەوانە رەش کا کە وایان کر باوجود بەرووی رەش و بەناوی رەشیش باکیان نییە)) [1] .

١ـ رۆژنامەی ژین، ژمارە (٩٥٨) ی ١٧ / مارت / ١٩٤٩. لەبەر گرنگی وتارەکە بە پێویستمان زانی هەمووی تۆمار بکەین.

٢ـ شیعری نیشتمانی و نەتەوایەتی

باری سیاسی گەلی کورد بۆتە هۆی ئەوەی کە هەردوو زاراوەی نیشتمانی و نەتەوایەتی ئاوێتەی یەکتربن، زۆر جار زاراوە نیشتمانییەکە هەڵگری چەمکە نەتەوایەتییەکە یە بۆیە لێرەدا ئێمە هەردوو زاراوەکە بەیەك چەمك ئاوێتەیان دەکەین، هەربۆیە بەناوی نیشتمانی و نەتەوایەتی باسەکەمان دەخەینەبەر دەست، چونکە لە هەندێ بوارو باری کەمدا نەبێ بەتایبەتی لەتێروانینە ناسیو نالیستییەکە هەمیشە نیشتمان هەڵگری چەمکی نەتەوایەتی بووە، تەنانەت زۆر جاریش وشەی گەل مەبەست لەگەلی کورد بووە لە هەموو کوردستانی گەورەدا، مەبەست لە چەمکی نیشتمانیش کوردستانی گەورە بووە بەهەموو پارچەکانییەوە نەك گەل لەبەشێکی کوردستاندا یا نیشتمان وەك بە شێکی کوردستان لە ناو هەموو کوردستاندا. بەم پێیە مەبەست لە شیعری نەتەوایەتی ئەو شیعرانەیە کە رەنگ پێ دەرەوەی پێوەندی نیوان تاکە کەس و ئەندامەکانی تری نەتەوەو نیشتمانە چ وەك بیرو هەڵوێست و چ وەك هەست و سۆز.

هەر لێرەوە پێناسەی نیشتمان و نەتەوایەتی تێروانین و بۆچوونی جیاجیای هەڵگرتووە، بەلای(د. محمد الصادق عفیفی) یەوە خۆشەویستی نیشتمانەو هەست کردنە بەو پێوەندییە دەروونییەی کە هاوڵاتی دەبەستێت پێیەوە و وای لێ دەکات خۆشی بوێ و شانازی پێوە بکات و لە پێناویدا قوربانی بدات [1]. هەروەها بەلای (د. عەبدوڵا ئاگرین) یشەوە ((شیعری نەتەوەیی و نیشتمانی بۆن و بەرامەی خاك و خۆڵی وڵاتی لێ بەرز ئەبێتەوە، دەنگی رەسەنایەتی هەستە پیرۆزەکەی رۆڵانی نەتەوەیە و بە دنیای ئەگەیەنێ و هەوێنی پاکێتی و دڵسۆزی تیا ئەژی)) [2]. هەروەها لە کتێبی (معجم مصگلحات الادب) دا دەڵێ: هەست کردنە بەخۆشەویستی وڵات، دڵسۆزی و هەست و سۆزی شاعیری تیا دەبینرێ بەرامبەر بە وڵاتەکەی وبتوانێ لەرێگەیەوە کار لە خوێنەر بکات و ئەوهەستەی تیا ببزوێنێ)) [3]

١ـ بروانە: محمد الصادق عفیفی، النقد التطبیقی و الموازنات، القاهرة، مکتبة المخانجی، ١٩٧٨، ص٦٣.

٢ـ عەبدوڵا ئاگرین، شیعری سیاسی کوردی لە باشووری کوردستان، ١٩٩٦، ل٤٨.

٣ـ مجدی وهبة، معجم مصطلحات الادب، بیروت، مکتبة لبنان، ١٩٧٤، ل٣٩٣.

دیارە بابەتێك لەبابەتە دیارەكانی ئەدەبی كوردی بەگشتی و شیعر بە تایبەتی ئەم بابەتە بووە، هەربۆیە (د. عیزەدین مستەفا رەسول) یش دەڵێ: ((باسێكی دیار لە شیعری كلاسیكی كوردیدا ــ كە رەنگە تارادەیەك لە زۆر بەرهەمی تری رۆژ هەڵاتی جیا بكاتەوە، ئەوە باسی وڵات و نیشتمان پەروەرییە كە زۆر زوو لە شیعری كوردیدا سەری هەڵداوە)) [1]. دیارە ئەم سەرنج و تیروا نینانە سەبارەت بە دیاری كردنی چەمكی شیعری نیشتمانی و نەتەوایەتی لای هەندێ لە نووسەران هەڵوێستەی لە سەركراوەو چەندین بۆ چوون و لێكدانەوەی جیا جیای بە مەبەستی پێناسەكردنی چەمكەكەی بۆ ئەنجام دراوە[2].

بەم پێیە دەكرێ لەلای زۆربەی شاعیرانی كلاسیكیمان ئەو هەست و سۆزە نیشتمانی و نەتەوەییە بەدی بكەین، هەر لە مەلای جزیری و ئەحمەدی خانی یەوە بیگرین تا نالی و سالم و حاجی قادر و مەولەویو مەحوی... هتد، بێگومان هەر لەسەرەتاكانی سەدەی بیستەمیشەوە كاتێ كە خوێن جمانی نەتەوەكانی رۆژهەڵات دەستی پێ كرد كە گەلی كورد یەكێ بوو لەو نەتەوانە ئەدەبی كوردیش راستە و خۆ سیمای بیرو هەست و سۆزی بیری نەتەوەیی پۆشی ((بەهۆی بوژانەوەی بیری نەتەوەیی و دامەزراندنی كۆمەڵ و رێكخراوی كوردی، ئامانجی نەتەوەیی زیاتر گەشەی كردووە، لە هەموو سەردەمێكدا شاعیر پێوەندی خۆی بە نیشتمان و پێناسەكەیەوە تێكەڵ كردووە و لە ژێر هەر دەسەڵاتێكدا بووبێ ئەو خۆشەویستیەكەی نەشار دۆتەوە)) [3]، لەسەرێكی تریشەوە وەك بۆمان دەردەكەوێ دەبینین بوارەكانی بەردەمی شیعری نەتەوایەتی فراوان وفرە لایەنە، لەبەر ئەوە تۆوی لە دایك بوونی ئەو دەقانەی كە دەكرێ بەشیعری نەتەوایەتی و تاقیكردنەوەی نەتەوایەتی دابنرێ تۆوی جیاجیان و ئێمەش هەر لەم روانگە و تیروانینەوە دەروانینە بەرهەمە شیعرییەكانی پیرەمێرد بەومەبەستەی بتوانین تۆوی ئەو دەقە شیعرییانەی پیرەمێرد كە شیعری نیشتمانی و

١ـ د. عیزەدین مستەفا رەسوڵ، شیعری تازەی كوردی، گۆڤاری روشنبیری نوێ، ژ(١٠٥) ی ئازاری ساڵی ١٩٨٥، ل١٩٤.

٢ـ بروانە: ئەدەبی كوردی و هونەرەكانی ئەدەب: ل٨٥، هەروەها بروانە: فؤاد حسین، هۆنراوەی نیشتمانی لە ئەدەبی كوردیدا لە كۆتایی سەدەی نۆزدە تا ساڵی ١٩٤٥، (نامەی دكتورا) زانكۆی بەغدا، ١٩٩٦، ل١٢ .

٣ـ د. محەمەد دلێر ئەمین میسری، رۆژنامە نووسی كوردی وبزوتنەوەی ئەدەبی لە سایەی یەكەمین دەسەڵاتی سیاسی كوردیدا لە مێژووی هاوچەرخدا ١٩٢٢ ــ ١٩٢٤: ل١٠٣ .

نەتەوایەتی یان لێ بنیات نراوە دیاری بكەین، هەرلە سەرەتاشەوە ئەوراستی یە لەبەر دەستدایە كە هەروەك (د. عیزەدین مستەفا رەسول) دەڵێ: ((هەر لەبەر ئەوەی شیعری پیرەمێرد ئەنجامی ئەو ساڵە درێژانەی تەجروبەی ژیانن، لەبەر ئەوە دیمەنی نیشتمان پەروەری پەلی خۆی بەسەر هەموو لایەنەكاندا ئەكێشێت))[1].

جاوەك دیاریشە تاقیكردنەوەكانی پیرەمێرد لە ژیاندا چ لە ناو نیشتماندابێ و چ دوور بێ لە نیشتمانیشەوە هەڵگری هەمان سیمای خۆشەویستی وڵاتەكەین، وەك دەزانرێ پیرەمێرد بە خۆشەویستی و هەوێنی نیشتمان پەروەری یەوە كوردستانی بەجێ هێشت و رووی كردە ئەستەمول، شەیدا بوونی بە سروشت و جوانییەكانی سروشتی كوردستان هەوێنی ئەو خۆشەویستییەی بووە بۆ نەتەوەو نیشتمانەكەی، بەواتایەكی تر پێوەندی توندوتۆڵی پیرەمێرد بە دیاردە كەلتوری و نەتەوەییەكانەوە پێش چوونی بۆ ئەستەمۆڵ كە سێتییەكی نیشتمان پەروەریان لێ دروست كرد بوو، هەربۆیە ئاسایی بووە كە دوور لە كوردستانیش ژیانی غەریبی ئەوتۆوی خۆشەویستییەی چەكەرە پێ كردبێ و بەرەبەرە باڵایان پێ كردبێ.

هەرلێرەوە كاتێ لە ژیانی دوورە وڵاتی پیرەمێرد دەروانین و روو لەچالاكییە سیاسی یەكانی دەكەین دەبینین كە هەر ئەو خۆشەویستی نیشتمانی و ئەو گیانە نەتەوەییەی بووە كە هەنگاوی بەرەو كۆمەڵ و رێكخراوە سیاسییەكانی ئەو سەردەمە پێ ناوە، هەربۆیە خۆشی دەڵێ: ((لەسەورەو كۆمیتەی ئەرز رۆمی كوردا لە خزمەت مەلاسەعیدی بەدیع الزماندا رەنجم ئەدا، ئیدارەی عورفی ئەستەمولڵ بە ئیعدام مەحكومی كردم)) [2].

ئەم بوارەی ژیانی پیرەمێرد هێندە بەر بڵاو بووە كە سیمای دیاری مێژووی تەمەنی بووە، هەربۆیە (مەعروف جیاوك) یش لە ئاهەنگێكی یادی رۆژنامەی (ژین) ی ساڵی ١٩٤٦ دا لە وتارێكی دا بەو بۆنەیەوە دەڵێ: ((ئەم حاجی توفیقە كە بەرامبەرم وەستاوە و گوێی لە دەنگمە لە ساڵی ٣١٨ ی رۆمیدا لە ئەستەمولڵ بەرێكەوت لە ماڵی (شەریف پاشا) دا یەكگیر بوین، وابزانم

١ـ د. عیزەدین مستفا رەسول، ئەدەبیاتی نوێی كوردی: ل٦٠.

٢ـرۆژنامەی ژین، ژ (٩٥٣) ی رۆژی ٣/شوبات/١٩٤٩.

٣ـ رۆژنامەی ژین، ژ (٨٢٠) ی رۆژی ٢١/شوبات/١٩٤٦.

تەبیعەتیشمان لەیەك دوو نوقتەی موهیمدا ڕێك كەوت، یەكێكیان سەر بە بزێوی میللەت بوو دووەمیان زەوقی ئەدەبی)) [٣].

بەم پێ یە دەتوانین بڵێین سەرجەمی چالاكی یە سیاسی و ڕۆشنبیری و كۆمەلایەتی یەكانی پیرەمێرد لە یەك بازنەدا كۆكراونەتەوە كە بازنەی بیری نەتەوایەتی بووە، هەر بۆیە دەتوانین بڵێین كە چالاكی یەكانی لە بواری ڕۆژنامەگەریشدا هەڵگری هەمان گیانی كورد پەروەرانەی پیرەمێرد بووە و هەر زوو دەركی بەوەكردووە كە دەكرێ بەقەڵەمەكەی لە بواری ڕۆژنامەگەریدا خزمەتێكی گەورە بەنەتەوەكەی بگەیەنێ و ڕۆڵەكانی نەتەوەكەی وشیار كاتەوە، هەر ئەو گیانە نەتەوەیەشی بووە كە چۆراندویەتییە ناو ئەو دەقە شیعرییەی كە بەناونیشانی (ئەمرۆ) یەو لەرۆژنامەی (كورد) ی ساڵی ١٩٠٨ دا بلاوی كردۆتەوەو تیایدا دەڵێ:

مەیدانی كورد كە كورت بوو، بوە دەشتی ڕەی بەبەر
هەرچی بوو، هەرچی هات بەسەر ئەو دا بەسەرچوو
ئەمرۆ بە یەكێتی ئەبێ بەستین قەدوو كەمەر
ڕۆژێكە دەست بدەینە دەستی یەك وەك برا

—— —— —— —— —— —— ——

ئەم نیشتمانە دایكە ئەبێ خزمەتی بكەین
ڕزگاری كەین لە ژێر دەستی زۆردار بە ماڵ وسەر
ڕزگارییەكەی بە خوێندن و عیلم و مەعاریفە
خوێندن چرای سەعادەتە، نورێكە ڕەهبەر [١]

لێرەدا ئێمە بۆئەوە دەچین كە پیرەمێرد كاتێ كە لەدەرەوەی كوردستان بووە بەرهەمی شیعری و ئەدەبی و ڕۆژنامەگەری زۆرتر لەوە هەبووبێ كە ئێستە لەبەر دەستان[*]، لەگەڵ ئەوەشدا ئەوەی كە هەیە ڕاستەوخۆ پیرەمێردمان وەك كەسێكی هەرە دیاری ناو ئەدیبان و ڕۆشنبیرانی ناسیونالیستی كورد پیشان ئەدات.

١ـ ڕۆژنامەی كورد تعاون و ترقی غزتەسی (ئەستەمول)، ژ (١) ی ساڵی ١٩٠٨.

(*) نەبواری خوێندنەكەمان و نەبواری سیاسی گەلەكەشمان ئەو دەرفەتەی بۆ نەرەخسانین كە بتوانین لە دەرەوەی كوردستان بە تایبەتی لە ئەستەمولْ بەدوای بەرهەمەكانی پیرەمێرد دا بگەرێین.

هەرلێرەوە كاتێ دەچینە سەر باسی گەرانەوەی پیرەمێرد بۆ كوردستان دەبینین دیاردەی گەرانەوەكەشی بۆ خۆی ڕەنگ پێ دەرەوەی ئەو بیرە نەتەوەیی یەتی چونكە بەبریاردانی رووكردنەوە كوردستان دەست لەدوو جگەر گۆشەی خۆی هەڵدەگرێ بۆیە (گۆران) یش دەربارەی هاتنەوەكەی دەڵێ: ((چارەكە چەرخێك لەمەوبەر ئاگری جگەری نیشتمان دەستی لەدوو پارچە جگەری خۆی پێ هەڵگرتی لە ئەستەمولْ خۆی گەیاندەوە گوێ ئاگردانەكەی كە سەردەمێك قەڵەندەر خانەت ناو نابوو)) [١].

ئەو بیرو هەست و سۆزە وروژاوەی دەروونی پیرەمێرد كە وایان لێ كرد ڕووەو كوردستان هەنگاو هەڵێنێ بە ئاشكرا لەو دەقەیدا ڕەنگێكییان پێ دراوەتەوە لەگەڵ هاتنە وەیدا تیایدا وتوویەتی:

ئەوا رووم كردە تۆ ئەی دایكی موشفیق بیست و پێنج ساڵە
لە غوربەتدا بەیادی تۆ دەژیم خواشاهیدی حاڵە
بەیانی دا نەسیم لای تۆوە هات بۆنی وەتەن پێ وە
ئەوا نووسرایەوە پیرانە سەر عومرم لەسەر نوێ وە
ئەڵێن نەفحەی حەیاتی پێوەیە بادی بەهار وایە
بە سروەی بای وەتەن ماوم بە هارو بای لەلام وایە
ترەن جولایەوە، وا كەوتە ڕێ باوەر بە خۆم ناكەم
خەوە یاخود خەیاڵ، یاراستە ئەم حاڵی فەرەخناكەم
هەوای تەختی سلێمانی هەیە یادی ترەن بابێ
باد بابێ لە (شەهبا) بێ لە (فەیحا) بێ لە (زەورا) بێ
بە چاو مابێ ئەگەر تۆزێ لە تۆزی بای سلێمانی
كە نووری (گورە) تووری ناهێنێ سورمەی سولێمانی [٢]

بەم پێیەوە بەم گیانە نەتەوەییەوە كە پیرەمێرد هاتەوە ناو كوردستانێكی زامدار، زیرەكانەو وشیارانە دەستی دایە تۆوكردنی شیعری نەتەوەیی تاهێمنانە لە ناو دڵی نەتەوەكەیدا چەكەرە بكات و خۆشەویستی نەتەوە لەلایان ببێتە یەكەم هەنگاوی هەڵكشان بەرەو دوارۆژی سەرفرازیان، هەرلێرەوەیە كە (عەلادین سەجادی) دەربارەی دەڵێ: ((پیرەمێرد لە باسی شیعری نیشتمانی و لاواندنەوەی نیشتمانی یەوە پێغەمبەری ئەو مەیدانەی سەدەی بیستەمی كوردە))[٣].

١ـ یادی پیرەمێرد: ل٧٦ .
٢ـ ڕۆژنامەی ژیان، ژ (٣٦) ڕۆژی ٧/١٠/١٩٢٦.
٣ـ مێژووی ئەدەبی كوردی: ل٤٧٢.

بێگومان ئەو تۆوە نەتەوە یی یەی کە پیرەمێرد لەگەڵ هاتنەوەیدا وشیارانە دەیپرژاند بۆ خۆی ڕێچکەیەکی دیاری نەتەوایەتی نوێی لە شیعری کوردیا پێ کردەوە، دیارە کاریگەری پیرەمێرد هەر لەسەر شاعیرانی قۆناغەکەی نەبووە بەڵکو بۆتە هەوێنی شیعری نەتەوەیی ونیشتمانی لای شاعیرانی دوای خۆشی، هەربۆیە (دیلان) ی شاعیریش دەڵێ: ((من ئەڵێم شاعیری بزوتنەوەی نیشتمانی نەتەوەی کوردە، ئەگەر بێێن لە لاپەرەکانی دیوانی پیرەمێرد وردبینەوە لەوکاتەوە کە دەستی کردووە بە نووسین و شیعر دانان لە گۆڤاری (ڕۆژی کورد) دا لە ئەستەمول لە پێش هەڵگیرسانی شەری یەکەمی جیهانیا دەردە چوو تا گەرانەوەی بۆ سلێمانی و دەرکردنی چەند گۆڤار و ڕۆژنامەیەك کە بە (ژین) دوایی بە ژیانی ئەو هێنا بۆمان دەردەکەوێ نەك تەنها شاعیری بزوتنەوەی نەتەوەی کوردە بەڵکو شاعیری میللەتی کوردە)) [1]، ئەوەی لێرەدا دەبێ سەرنجی بۆ ڕابکێشرێ ئەوەیە کە بەو ڕێچکە نەتەوایەتییە نوێیەی شیعری کوردی (شیعری جەماوەری) ڕەنگ ڕێژ کرد و هەر بۆیە خۆی دەڵێ: ((ئەبێ میللەت فێرکەین.... کە شعور و موحبەتی قەومی چی یە ؟ بیزانن کە کچەکانمان کورەکانمان بە مەگوش بکەین کەرۆحی نیشتمانی بچێتە مێشك و دڵیانەوە بەم جۆرە وریا ئەبنەوە و پێش ئەکەوین)) [2].

بەم پێ یەو بەو شیعرە جەماوەریانەی شیعری کوردی لە چوار چێوەی خوێنەری هەڵبژاردە (نخبە) دەوە کواستەوە بەرەو هەموو چێژ لێ وەرگرێکی شیعری و هەموو مرۆڤێکی نیشتمان پەروەر و نەتەوە پەروەر.

بێگومان بەم سیما جەماوەرییەی دەنگە شیعرییەکەی توانی شەقڵی بابەتە شیعری یەکانی تریش بگۆڕێ و ئاسۆیەکی فراوان لەبەردەمدا بکاتەوە، هەر ئەم ڕاستیانەش لەبەر دەستی (گۆران) ی شاعیردا بووە بۆیە دەربارەی دەڵێ: ((شیعری پیرەمێرد فولکلوری کوردی، هەڵبەستی شێوەی گۆرانی، هەروەها ئەدەبی تورکیش تەئسیری هەر لەسەر دیار بوو، پیرەمێرد قوتابخانەیەکی تایبەتی نەبوو، بەڵام شیعرەکانی زۆر تەئسیری لەلاوان ئەکرد و جۆشی پێ ئەسەندن، ئەگەر بەراوردێك لە بەینی شیعرەکانی ئەو و هی قوتابخانەکەی ئێمە ئەبینین شیعری ئەو قەومی تر بوو، سنعاتی کوردی و هەستی کوردی زیاتر نیشان ئەدا))[3].

١ـ محەمەد سالّح دیلان، بارانی سلێمانی، ئامادەکردنی ئومێد ئاشنا، هەولێر، دەزگای ئاراس، ٢٠٠١، ل١٠٥.

٢ـ یادی پیرەمێرد: ل٥٥ .

٣ـ عبدالرزاق بیمار، دانیشتنێك لەگەڵ گۆران، گۆڤاری بەیان، ژ (٢) ی شوباتی ١٩٧٠، ل٣ .

ئەوەی لێرەدا سەنجمان رادەکێشێ ئەوەیە کە گۆران پیرەمێرد لەبازنەی هیچ قوتابخانەیەکدا نابینێ، ئەمە لەکاتێکدا خۆی وەك دەنگێکی شیعری قوتابخانەیەکی دیاری کراو دادەنێ، دیارە هەر ئەم بۆ چوونەی (گۆران) یشە وای لە (کاکەی فەلاح) کردووە لەم ڕووەوە بڵێ: ((بەنیسبەت پیرەمێردەوە بەلای منەوە ئەگەر چی شاعیرێگی دیارو زۆر ناسراوە بەڵام خاوەنی ڕێبازو قوتابخانەیەکی دیاری کراو نەبوو، ئەگەرچی بەرهەمی زۆری بوو، بەڵام شەقڵی هەرەمەیی زۆر بەزەوقی پێوە دیار بوو، بە بیرو بروا و ڕەگ و ریشەی چێژو بەهرە و سەلیقە زۆرتر پابەند و بە خێوکراوی بابەتی کلاسیکی بوو، بابەتی ژیری و پەند و ئامۆژگاری و فەلسەفە و حیکمت و.... ئەگەرچی لە شێوەدا، بەتایبەتی لە روی زمانی کوردی پەتی و کێشی خۆماڵییەوە گیانێکی گۆرین و نوێکردنەوەی تیا بوو، چەشنە پێزێکیش لەخەیاڵیدا بوو)) [1].

ئەوەی تێبینی دەکرێ لەو دوو تێروانینە، ئەوەی (گۆران) و ئەوەی (کاکەی فەلاح) یش زیاتر لایەنی فۆرم دەگرنەوە نەك ناوەرۆك، بۆیە بەلای ئێمەوە خستنەروی ئەو ڕاستی یەی کە شیعرەکانی پیرەمێرد (قەومی تر) بووە لە شاعیرانی سەر بەو قوتابخانەیەی کە گۆران باسی دەکات کە بێگومان مەبەستی لە خۆی و (شێخ نووری) و (ڕەشید نجیب) ە، ئەو ڕاستییە دەسەلمێنێ کە جیاوازی ئەوان لەگەڵ پیرەمێردا ئەوە بووە کە پیرەمێرد رووی لە گۆرینی ناوەرۆك کردووەو بەرەو ناوەرۆکێکی نەتەوایەتی شیعری کوردی ئاراستە کردووە لە کاتێکدا ئەوان لە ژێر کاریگەری ئەدەبی تورکیدا زیاتر روویان لە گۆرینی فۆرمی شیعری کردووە.

هەرلێرەداو لە کاتێکدا لە تێروانینەکەی (کاکەی فەلاح) دا پیرەمێرد بەو شێوەیە دە بینرێ کە (بە بیرو باوەرو ڕەگ و ریشەی چێژو بەهرەو سەلیقە زۆرتر پابەندو بە خێوکراوی بابەتی کلاسیکی بوو)، (د. مارف خەنەدار) رای وایە کە ((شیعری نیشتمانی پیرەمێرد زیاتر لاواندنەوەو فرمێسك رشتنە بۆ چارەنووسی نەتەوەی کورد لەسەردەمی ژیانی ئەو دا کارەساتی زۆر روویان داوە و بوون بە مایەی خەم و پەژارە بۆ شاعیر لەئەنجامدا زنجیرەیەك شیعری ڕۆمانتیکی سیمبولیانەی هێناوەتە بەرهەم)) [2]، وەك دیارە بەو تێروانینە پیرەمێرد لە بازنەی ئەو ڕێبازە دەردەهێنرێ کە گەلێ لە نووسەرانمان بەرێبازی ریالیزمی ناوی دەبەن، ئەمەش بەلای ئێمەوە پۆلین کردنێکی نادروستە چونکە:

١ـ حەمە حەمە ئەمین قادر (کاکەی فلاح)، کاروانی شیعری نوێی کوردی، بەغداد، چاپخانەی کۆری زانیاری کورد، ١٩٧٨، ل٩ـ١٠.

٢ـ مێژووی ئەدەبی کوردی: ٥/١٢٠.

یەکەمیان پیرەمێرد بە هیچ پێوانەیەك شیعرەکانی ناخرێنە ناو چوارچێوەی کلاسیکییەتەوە، تەنانەت بەلای (د. عیزەدین مستەفا رەسول) یشەوە ((پیرەمێرد بابەتە کلاسیکییەکان بەداهێنانێکی رۆمانتیکانە وەردەگرێت)) [1]، هەرچی دەربارەی رۆمانسیەتەکەشیەتی[2] ئەوا نەك شیعری پیرەمێرد سەرجەمی شیعری لیریکی کوردی بۆ خۆی لەو سیما رۆمانسییەتە بێ بەش نەبووە، چ گەشبین بێ و چ رەشبین بێ کە بۆ پیرەمێرد و سەرجەمی شاعیرانی قۆناغەکەی پیرەمێرد گرێ دراوبوون بە کێشەکانی گەل و نەتەوەوە، هەر بۆیە ئێمە سەرجەمی شیعرەکانی پیرەمێرد بەریالیزمی دادەنێین، ریالیزمێ بەوچەمکەی کە بۆ شیعری لیریکی بەرۆمانسیەتی شۆرشگیرانە ناوبراوە[3]، هەر بۆیە، (د. عیزەدین مستەفا رەسوڵ) یش کە بەلایەوە ڕێبازی ریالیزمی لە ئەدەبی کوردیدا لە دوای جەنگی جیهانی دووەم وەك رێچکەیەکی ئەدەبی پەیرەوکراوە، ئەوراستی یەش دەخاتە بەردەست کە ((رووکردنە کێشەی نەتەوایەتی بۆ خۆی خاڵی دەست پێ کردنی قوتابخانەکانی ریالیزمی کوردییە)) [4]، هەربەم پێیەش بەلای ئێمەوە هەموو ئەو دەقانەی کە تۆوی بنیات نانیان کێشە نەتەوایەتییەکە بوون جا گەشبین بووبن یا رەشبین بۆ خۆیان دەچنە ناو بازنەی ریالیزمییەوە بەوەی کە کێشەی مرۆڤی چەوساوەی نەتەوەکەیان و روانینە دوا رۆژی سەرفرازی هەوێنیان بووە.

دیارە هەر ئەم گیانە نەتەوایەتییەی پیرەمێردیش بوو کە وای لێ کردووە خەمی کورد لە هەر پارچەیەکی کوردوستاندا بێ یەك خەمەو یەك کێشەشە، بۆیە کارە ساتەکانی باکووری کوردستان بەتایبەتی پاش لەسێدارەدانی ژمارەیەك لە شۆرشگێرەکانی ئەو قۆناغەی خەبات لە (٢٤/ئایار/١٩٢٥) دا بیرو هەست و سۆزی کوردانەی دەوروژێنن و شینێکی شۆرشگێرانەیان بۆ دەگێرێ هەرخۆشی دەربارەی ئەو شینە شۆرشگێرانەیە دەڵێ: ((من هەموو ساڵێ شادیەك و شینێکم

١. د. عزالدين مصطفى رسول، الواقعية فى الادب الكردى: ص٩٠.

٢ـ (حەسەن عەلی عومەر) لە نامەی ماستەرەکەیدا سەرجەمی شیعرەکانی پیرەمێردی خستۆتە ناو چوارچێوەی شیعری رۆمانسیەتەوە، کە بێگومان بەلای ئێمەوە نازانستیانەیە. بروانە: رۆمانسیەت لە هۆنراوەکانی پیرەمێرد دا (نامەی ماستەر).

٣ـ بروانە: د. صلاح فضل، منهج الواقعية فى الابداع الادبى، القاهرة، الهيئة المصرية العامة، ١٩٧٨، ص٨٨.

٤ـ د. عزالدين مصطفى رسول، الواقعة فى الادب الكردى: ص٢١٣.

هەیە بۆ میللەتەکەمی ئەکەم، شادیەکەم لە (٢١) ی مارتدایە کە بۆ نەورۆزی کوردانە، شینەکەم لە (٢٤) ی ئایار دایە کەشینی شەهیدانە، ئەو شەهیدانە کە لەرێی داوای میللەتدا لە دیاربەکر لە قەنارە دران و خوێنیان تێکەڵ بە ئاوی دجلە بوو هێنای بۆ بەغدا، ئینجا کاتێ هاتمەوە نالەیەکی بێدادم دا بوو بە دیاری کوردستان کە ئەوسایە سەعادەتی (سالح زەکی بەگی ساحێبقران) دەری ئەهێنا خۆم غەزەتەم نەبوو، دوای ئەوە هەموو ساڵی بۆ یادئاوەری دادوفیغانێکم نووسیوە، لەوانە لە نوقتەی ئەدەبیاتەوە ویستم چەند شیعرێکی بنووسم....... ئێستا تەنها شیعرەکانی خۆم لاخۆشە و تەسەلای دڵی بریندارمە)) [1].

دیارە ئەم دەرگا کردنەوەیەی شیعر لەسەر خەباتی گەلی کورد لە بەشەکانی تری کوردستاندا بۆخۆی دەرگایەك بوو کە دەیان شاعیری تر رویان تێ کرد، (د. مارف خەزنەدار) دەربارەی ئەو دەرگائەدەبییەی کە لەسەر شۆرشی باکوری کوردستان کرایەوە دەڵێ: ((لەدوای جەنگی گێتی یەکەم، بەتایبەتی لەپاش دامەزراندنی کۆماری تورکیا لە ساڵی ١٩٢٣ دا میللەتی کورد بەرۆژگارێکی خوێناوی سەختدا تێپەری، لەمێژووی سەردەمی تازەیدا، هەڵسان و راپەرینەکانی کورد لە هەموو لایەك دەنگی دابوەوە، وەلەبەر ئەوەی مەڵبەندو لانکی ئەدەبی کوردی لە کوردستانی عیراقدا بوو، وە شێوەی کرمانجی سەروو لە رووی ئەدەبەوە کز بوو بوو، دەبینین ئەو شۆرشانەی لەوێدا لە ئەدەبی خەڵك (فولکلور) رەنگی دابوەوە، بەڵام لە کوردستانی خوارووداا لە ئەدەبی نووسراوا بوو)) [2]، جا دیارە کە ئەو ئەدەبە نووسراوەش لە شیعردا پیرەمێرد بووە رابەری، وەك ئاشکراشە سەرەتای ئەو بوارە بەو دەقەی پیرەمێرد کراوەتەوە کە بە (ئەم ئاسمانە شینە) دەست پێ دەکات و بۆ خۆی یەکێکە لە شاکارە بەرزەکانی شیعری پیرەمێرد بۆ ئەو کارە ساتەی باکووری کوردستان، روو دەکاتە دەسەڵاتداران و بورژوازیەتی تورك و بە ماکینەیەکی ژەنگ گرتوو ناوی دەبات و دەبێ بگۆرێ و ئەو گۆرینەش خوێن و بەر خودانی دەوێ و داوای تۆڵەی خوێنی بە ناحەق رژاوی سەردارانی کورد دەکات و دەڵێ:

ئەم ئاسمانە شینە کەوا بەرگی ماتەمە

تەحلیلی واکراوە، کە قوبەی غەمە تەمە

١ـ رۆژنامەی (ژین) ژ (٧٠٦) ی رۆژی ١٩٤٣/٥/٧.

٢ـ د. مارف خەزنەدار، لەبابەت مێژووی ئەدەبی کوردی یەوە، بەغدا، چاپخانەی المؤسسة العراقية للدعاية والطباعة، ١٩٨٤، ل١٤٠ .

چەرخێکە کۆنە، ماکینەکەی ژەنگی گرتووە
چەوری نەکا بە خوێن، پەکی سوورانی کەوتووە
پیرێژنێکە هەرشەوەی شوویەك ئەکا بە خەڵق
سووراو بە خوێنی مێردی ئەکا، پێ ی ئەڵێن شەفەق
گوڵگون بە خوێنی عاشقە دیوجامەکەی فەلەك
چنگی پڵنگی ناوەتە ژێر تاقمی بەڵەك
گاهێ بەخوێنی (ئالی نەبی) سوور ئەبێ فورات
گاه خوێنی کوردی تێکەڵ ئەبێ دیجلە زیاد ئەکات
سەرداری ئێمە، کە لەسەردار بەپێکەنین
بانگی ئەکرد: بە کوشتنی من میللەتم ئەژین
ئەم خوێنی کوردە کەوەکو خوێنی سیاوەحشە
خوێنی نەسێنرێ، هەڵدە قوڵێ دائیما گەشە
بۆلای ئێمە لازمە هەموو ساڵێك هەتا دەژین
ئەم رۆژی (٢٤) ی ئایارە بکەین بەشین (١)

وەك دیارە لەناو ئەو شینە شۆرشگێری یەدا بڕوای شۆرشگێرانەی پیرەمێرد نەك هەر سست نەبووە و خەفە نەکراوە بەڵکو هەوێنی بەردەوامی تێکۆشانی لێ بەدەست دێنی ئەو هەوێنەی کە دەڵێ:

سەرداری ئێمە کەلەسەردار بەپێکەنین
بانگی ئەکرد: بەکوشتنی من میللەتم ئەژین
ئەم خوێنی کوردە کە وەکو خوێنی سیاوەحشە
خوێنی نەسێنرێ، هەڵدەقوڵێ دەئیما گەشە

هەر بەو هەوێنی هەڵوێست و بڕوا پتەوە شورشگێرانەیەوە دەقی (هاتن شەهیدەکان) دادەرێژێو شاکارێکی شیعری دەکاتە بەردی بناغەی ئەو ڕێبازە ریالیزمییەی کە هەندێ نووسەر لە پیرەمێردی دادەماڵێنن:

١ـ رۆژنامەی (ژین)، ژ (٧٠٦) ی ٧/مایسی/١٩٤٣.

هاتن شەهیدەکان بەجلی سووری خوێنەوە
دایکی وەتەن، دەهەستە سڵاویان بسێنەوە
شێخ قادرە لەپێشەوە، سەرقافڵەی ئەوان
چەند جوانە، خوێن وریشی سپی، پیرو نەوجەوان

ئاخۆ لەفرسەتێکی ترا بەختیار ئەبین
ئێمەش وەکوو ئەوان لەدڵی میللەتا بژین
من وام ئەوێ کە حەشر ئەکرێم خوێن بەبەرگەوە
بەعەشقی میللییەوە، بەکزەی سۆزی جەرگەوە
ئەو ئاگرەی لەدڵمەوە بەر ئەبێتە کفنەکەم
تا دوژمنم نەکا بەزوو خاڵ، شەرتە پفنەکەم (١)

دیارە ئەم دەنگە گەشبین و بڕوا بوونەی پیرەمێرد بە گەلەکەی ئەگەر جاروبار پەردەی خەمو نائومێدیشیان پێ پۆشرابێ ئەوا هیچ لەوراستییە ناگۆڕن کە ئەو خەم و نائومێدییە لەو چەشنە خەم و نائومێدیانەن کە دەرك پێ کردنیان هەنگاوی نوێ بە شۆرشگێران هەڵ نێن تا ئەو خەم و نائومێدیانە بڕەوێنرێتەوە نەك ملکەچی واقعیان بکات، ئەم راستییەش بەروونی لە دەقێکی وەك (کۆستی نوێ) کەیدا دێتە بەر دەستمان کە بۆ چوار ئەفسەرە شەهیدەکەی (١٩) ی حوزەیرانی (١٩٤٧) وتویەتی تیایدا دەڵێ:

دیسان وا کۆستی نوێمان کەوتەوە
گەڕی گەردوونە کوردی گرتەوە
ئەم دوو دار تەرمە دوو نەرەشێرە
زنجیریان پچران گەیینەوە ئێرە
لەرێی ئێمەدا گیانیان فیدا کرد
ناوی بڵندیان وا بۆ خۆیان برد
ئەو پەتەی لەملی ئەمانە خرا
ئەوانی خنکاند بەڵام پەت پچرا
پڵنگی ئەنگیورا و بەهەڵمەتترە

١ـ فایەق هوشیار و هاورێکانی، دیوانی پیرەمێرد: ٣/٤٢.

گۆم هەتا قوڵ بێ مەلەی خۆشترە

وا پێمان ئەڵێن دەم بەپێکەنین

گیانمان فیداکرد ئێوەی پێ بژین

ئەم چووتە شێرە دلێرەی شەرزە

لەناو مێژوودا ناوان زۆر بەرزە

هیچ پێیان ناوێ کفن و دفن و شین

شەهیدن لەناو دڵمانا ئەژین [1]

ئەوەی لێرەدا دەبێ سەرنجی ئاراستە بکەین ئەوەیەکە سەرجەمی خەمەکانی پیرەمێرد خەمی نیشتمانی و نەتەوەیی بوون، هەربۆیە لە دەقێکی وەك (کزەی دەروون) کەبە (دوو ئاوانەکە) ناسراوە بەسەر شوێنەواری جافەکاندا فرمێسك دەرێژێ و بۆ خۆی هەوێنی سۆزەکەی هەوێنێکی نیشتمانییە، بەو پێ یەی پرسیار لەو دیاردەو نەریت و رەوشتە رەسەنانەی میللەتەکەی کە خەریکن دەفەوتێن و بەوفەوتانەش لایەنێك لە سیمای نەتەوایەتی کاڵ دەبنەوە:

دووا وانەکەی شوێن ماڵە گەورە

سەرەوخوار ئەرۆی بەپێچ و دەورە

تۆ بە رووناکی وێنەی بلووری

ئاوی زیندەگی گشت شارەزووری

———————

ئای بۆ پەری خان نازداری جافان

ئاهوی زەرباهوی شیرین کلافان

ماڵە بەگزادەو سیرەی سەماوەر

رووی ئەو رووبارەی وا دەگرتەبەر

دەنگی نەگیساو بەزمی خوسرەوی

لای مەحمود پاشا ئەکەوتە نەوی

ئاوازەی بازو سەقرو باڵەبان

حیلەی ماینی جنسی کەحیلان [2]

١ـ فایەق هوشیار و هاورێکانی، دیوانی پیرەمێرد: ٢/٦٧.

٢ـ سەرچاوەی پێشوو: ٢/٥٢.

بەشێکی تر لە خەمەکانی پیرەمێرد لەسەرچاوەی ناکۆکی ودووبەرەکی نیوان کۆمەڵەکەیەوە سەرچاوەی گرتبوو بەتایبەتی لەو ساڵانەدا کە هۆکارێکی شکست هێنانی شۆرش و راپەرینەکانی گەلی کورد ئەو ناکۆکییەی نیوانیان بووە، هەر بۆیە لەدەقێکی دا دەڵێ:

مێرووله بۆخۆی کرد و کۆشیەتی

کورد گردو خولی بپڕهۆ شییەتی

دایم لەگەڵ یەك شەرمانەو هەرا

هەڵۆ بەتیری پەڕی خۆی کوژرا [1]

گومانی تیانییە کە هەست و سۆزی نەتەوەیی یانەی پیرەمێرد چۆرێنراونەتە زۆربەی هەرە زۆری دەقە شیعرییە کانییەوە و زۆربەی بابەتی دەقەکانی پیرەمێردیان پێ ئاودراوە بە تایبەتی بابەتێکی وەك وەسفی سروشت کە راستەوخۆ ئاوێتەکراوە بەهەست و سۆز وبیری کوردانەی پرەمێردەوە بەرادەیەك کە دەکرێ لەم بوارەشدا بەرابەرێکی ئەم شێوازە دابنرێ لە ئەدەبی کوردیدا کە (دلشاد عەلی) دەربارەی دەڵێ: ((جوانی سروشت و وێنەگرتنی دیمەنەکانی تەنها لایەکی ئەو معادەلەیە بوو کە خۆشەویستی نیشتمان تەواوکەری بوو، واتە وەسف کردنی دیمەنە رەنگینەکانی کوردستان لای زوربەی شاعیرانی ئەو سەردەمە و دوا بەدواشی بریتی بوو لە خۆشەویستی کوردستان، ئەمە لەلایەك لەلایەکی ترەوە هەر لەوسەردەمە بەدواوە جوانی سروشت لەو سنوورە تێپەری کرد کە تەنها خۆشەویستی شاعیرەکان خۆیان پیشان بدات بەرامبەر کوردستان، بەڵکو ئەمجارەیان رێگایەکی تری گرتە بەرو بوارێکی تری هەڵبژارد بۆ هاتنە ناوەکەی، ئەویش هۆشیاری کردنەوەی گەل بوو بۆ رێزگرتن و خۆشەویستی نیشتمان و قوربانی دان لە پێناویدا)) [2]

پیرەمێرد خۆی دەربارەی ئەم ئاوێتە کردنەی وەسفی سروشت بە هەست و سۆزی نیشتمانی ونەتەوەییەوە دەڵێ: ((ئەدیبەکانی غەرب و سەرئامەدانی شاعیرانی تورك کە هونەری خۆیان لە نشئەو حلولی تلوع و غروبدا نوا ندوە ئەگەر دیمەنی رۆژهەڵاتی گویژە ئاوا بوونی تاسلوجە و بەرانانیان لە پێشی چاو بوایە زۆرترو جوانتر ئەم دوو لەوحەی قودرەتەیان ئەنەخشاند، ئاخ بڵێم چی ئەم هەموو شاعیرە کوردە لەم خاکە پاکە بەرزەدا هەڵکەوتوون تەنها لاسایی زولفی کەمەندی زاڵ و ئەگریجەی

١ـ فایەق هوشیار و هاورێکانی، دیوانی پیرەمێرد: ٣/١٥٥.

٢ـ دلشاد عەلی، دیلان شاعیرو ئازادیخواز، بەغدا، چاپخانەی کۆڕی زانیاری عێراق، ١٩٨١، ل٨.

رەش و پاوانە و خرخاڵ نەبێ شێوەیەکی خاکەکەی خۆیان نەچەسپاندۆتە دڵی دانیشتوانی نیشتمانەوە))[1].

بەم پێیە گەلێ لە دەقەکانی بەرەو ئەو بوارە ئاراستە کراون وەك دەقی (نیشتمان) ەکەی کەتیادا دەڵێ:

شەوێکی مانگەشەوی چواردە ناوەراستی بەهار
کەناری شار هەموو لایەکی چیمەن و گوڵزار
لەژێر تریفەی مانگا بە شەونمی ئەڵماس
دیاریی بووکی بەهار، پولەکەی بەرۆکی کراس

—— —— —— —— —— —— —— —— ——

بەکوردیی ئێمە کە دەریاچە ناوی (ئەستێر) ە
بە شەو چ جوانە لەناویا جریوەی ئەستێرە
لەوێ وە چاو بخشێنە لە کاری یەزدانی
دەبینی شا ئەسەرە، تەختگاری سلێمانی
ولاتەکەت ئەمەیە حەیفە نەیپەرستی بە دڵ
ئەوەی کە خۆشی نەوێ رووڕەشە و تەریق وخەجل [2]

دیارە لێرەدا رەنگە بوترێ کە ئەم چەشنە روو کردنەی سروشت لەلایەن پیرەمێردەوە لەژێر کاریگەری مەولەوی دا بووبێ [3]، دیارە ئەمەش راستە چونکە پیرەمێرد خۆی دەڵێ: ((ئۆخ بۆیە مەولەویم خۆش ئەوێ و شیفتە و شەیدای سۆزوناڵەی ئەوم کەپەردە، پەردە شوێنە شیرینەکانی خاکەکەم و نیشتمانەکەمی بە فەردی فەردەوە، بەفەڕو زیبێکی دڵ نەوەر دەوە پیشان داوم بە سینەما خۆشەوستی ئەوانی چەسپاندۆتە سینەمەوە)) [4]، بەڵام دیارە ئاوێتە کردنی وەسفی سروشتی

١ـ پیرەمێرد، دیمەنی گۆیژە، گۆڤاری گەلاوێژ، ژ(١) یساڵی (٤) شوباتی ١٩٤٣، ل٩.

٢ـ فایەق هوشیار و هاورێکانی، دیوانی پیرەمێرد: ٢/١٥٤.

٣ـ بروانە: د. عیزەدین مستەفا رەسول: شیعری تازەی کوردی، گۆڤاری رۆشنبیری نوێ، ژ(١٠٥) ی ئاداری ساڵی ١٩٨٥، ل١٩٧. هەروەها بروانە: د. دلشاد علی، دیاردەی کاریگەری مەولەوی لەسەر شاعیرانی کرمانجی خوارووی (پیرەمێرد، گۆران، دیلان)، گۆڤاری زانکۆی سلێمانی، ژ(٥) ی ساڵی ٢٠٠١، ل٦٤.

٤ـ پیرەمێرد، دواوانی زەڵم و تانجەرۆ، گۆڤاری گەلاوێژ، ژ (٤) ی ساڵی (٤) ی نیسانی ١٩٤٣، ل٤.

کوردستان بە هەست و سۆز و بیری نەتەوەیی و نیشتمانییەوە بۆ خۆی رێچکەیەك بوو کە پیرەمێرد کردیەوەو شاعیرانی تر پەیرەویان کرد، هەر بۆیە (بابەتی سروشت لای شاعیرانمان چووە سەر ئەو رێبازەی پیرەمێرد کە ئەویش چەسپاندنی شێوەی خاکی نیشتمان بێ لە دڵی دانیشتواندا)) [1].

بەم رەنگە هەروەك چۆن پیرەمێرد جوانی لە هەر چوار وەرزەکەی ساڵدا لە دەرو دەشت و چیاو گوند و شاردا دەچنێ و شیعری جوانیان پێ بنیات دەنێ و گۆرانی بۆ تانجەرۆ و سلێمانی و گۆیژە و زەڵم و سیروان [2].... هتد دەڵێ هەر بەو جۆرەش زیرەکانە وەرزەکان ئاوێتەی کێشەو خەم و پەژارە نیشتمانی و نەتەوایەتییەکان دەکات و لەبەهار و وەرزی گوڵاندا دەڵێ:

هەڵسە وا گوڵان کەوتنە پێکەنین
باساتێ لەناو گوڵداندا بژین
ئەوەڵ نەورۆزە دەرچووە لە خاك
لە عەشقی باران شێت و یەخە پاك

—— —— —— —— —— —— ——

پەردە عەروسی لە پەردەی سوورا
ناز و نووزیەتی بەسەر چنوورا

—— —— —— —— —— —— ——

ئەمانە ئەروێن لە خاکەکەمان
کەچی قەومەکەم لە پایەی کەمان
بەهارمان خەزان پێ هەڵخزانە
بۆ نەونەمامان گەلا رێزانە (٣)

لە چلەی زستانیشدا لەگەڵ هاتنە خوارەوەی کلۆی بەفری سپیدا دەڵێ:

ئەڵێن بەرگی فریشتەی ئاسمانیش سپی یە، وەك بەفرە
فریشتەی ئێمە بالآیە بەڵام چی بکەین لەگەڵ تەفرە

١ـ دلشاد عەلی، دیلان شاعیرو ئازادیخواز: ل٩.

٢ـ بروانە: فایەق هوشیار و هاورێکانی، دیوانی پیرەمێرد: ١/١٧٥، ١/٢٩٨، ١/١٩٤، ٢/١٦١.

٣ـ فایەق هوشیار و هاورێکانی، دیوانی پیرەمێرد: ٣/٧٤.

هەموو پێچە کڵۆی بەفرێك فریشتەی خوای لەگەڵدایە

فریشتە کەوتە ناومان، بۆیە وا ئاشووب و هەڵلایە [١]

لەچلەی هاوینیشدا دەڵێ:

هاوینمان بۆهات وەك کڵپەی تەنوور
تەپی دووکەڵی خستە شارەزوور
زوڵفی بەرەزای شۆخی هەڵقرچان
نێرگسە جاری بەجارێ تەپان

—— —— —— —— —— ——

خۆزگە ئەم گڕە ناوی عەشق ئەبوو
لەدڵی وەتەن پەرست بەردەبوو
ئەوسا ئەو جۆشە دڵی ئەنەخشان
درکی تەماعی شەخسی ئەسووتان [٢]

لە وەرزی پایزیشدا لەگەڵ هەڵوەرینی گەڵای زەردی درەختەکاندا سۆزی نەتەوایتیانەی دەورۆژێ بۆیە لە دەقێکیدا کە بۆ شەهیدانی (٢٤/ئایار/١٩٢٥) دا وتویەتی دەڵێ:

گوڵاڵە بەرەنگ سوور ئەکاتەوە
وەك من داخ دارە لە بنیاتەوە
لە جورعەی شەونم خوێن ئەخواتەوە
شەهیدەکانم بیر ئەخاتەوە
ئوف، ئوف، ئوف
پایز رەنگی ماتەمە
دونیا تاریك و تەمە
نووری چاوانم کەمە [٣]

١ـ فایەق هوشیار و هاورێکانی، دیوانی پیرەمێرد: ١/٣٣٥.

٢ـ سەرچاوەی پێشوو: ٣/٥١.

٣ـ سەرچاوەی پێشوو: ٢/٢٦٣.

دیارە لە ناو شیعرە نەتەوەیی و نیشتمانییەکانی پیرەمێرد دا زۆربەی ئەو دەقە شیعریانەی پیرەمێرد رووەو ئەم بابەتەی شیعری پیرەمێرد هەڵ دەکشێن کە جەژنی نەورۆز وەك بۆنەیەکی نەتەوایەتی تۆوی لە دایك بوونیان بووە، ئەو بۆنەیەی کە کەسی پیرەمێرد راستەوخۆ سیمای نەتەوەییانەی کرد بەبەردا بەورادەیەی کە لـە بـواری شیعریشدا پیرەمێرد ببێتە رابەر و شاعیرانی تر شوێن پێی هەڵگرن:

بۆ ئەم خاکە وەك دڵسۆز
ئاگرم تێ بەر بوو بە سۆز
ناوم نا ئاگری نەورۆز
لە دڵما داپۆشراوە [١]

هەر لێرەوە هەموو بەهارێك کاتێ گڕو کڵپەی ئاگری نەورۆز لەمامەیارە جۆشـی سـەندووە ئـەویش لەگەڵ لاواندا گۆرانی نیشتمانی و نەتەوایەتییان بەدەوریدا چڕییە و هەر کاتێکیش نەیان هێشتبێ ئەو ئاگرە بکاتەوە ئەوا غەمبارانە لە گردەکەی یارەی روانیوەو لە دڵدا ئاگرەکەی هەڵکیرساندووە:

کاری ناچاری یە، بێزار لە شەوی ئەم شارەم
چەند رۆژێکە بە تۆراوی لەگردی یارەم
گردی یارە وەکوو ئاتە شکەدەی نەورۆز بو
وا کوژاندیانەوە، سووتاوی گڕی ئەو نارەم
کەس نییە هاو دەمی ناڵەی شەوی بێداریمبێ
باری زۆر قورس بووە دەربەستی دڵی بێچارەم
دەسەڵاتم نی یە چی بکەم ؟ ئەمە کاری خوایە
چاکی ناسیوم، ئەزانێ کە کەری ئەم بارەم
کردەوەی خۆمم ئەزانی، کەنەتیجەی وایە
ئێستە رابوردووە، فایدەی چی یە ؟ ئەم هاوارەم [٢]

بەم رەنگە و بەو راستییانە دەنگی نیشتمانی و نەتەوایەتی پیرەمێرد لە نیوەی یەکـەمی سـەدەی بیستەمدا بۆ خۆی بۆتە دەنگێکی رابەرو رێچکەڕەوی ئەو بابەتە بۆ شاعیرانی نەتەوەکەی و دوای خۆی.

١ـ فایەق هوشیار و هاورێکانی، دیوانی پیرەمێرد: ٣/١٣.

٢ـ سەرچاوەی پێشوو: ٢/٢١٩.

٣ـــ شیعری کۆمەڵایەتی

شیعری کۆمەڵایەتی جۆرێکی تری بابەتی شیعرە کە راستەوخۆ پێوەندە بە ژیانی کۆمەڵایەتییەوە و دەکەوێتە ژێر کاریگەرییەوە و بۆ خۆی دەبێتە ئەڵقەیەکی بەیەکەوە بەستراوی نیوان شاعیرو کۆمەڵەکەی [١]. لە راستی دا ئەم پێکەوە گرێ دان و پێوەندییە مەرج نییە لە ئەدەبی هەموو نەتەوەیەکدا چوون یەك بێت بەڵکو بەپێ ی سەردەم و چەمکی شیعرو شێوازی مامەڵەکردنی شاعیر لەگەڵ هونەرەکەیدا بەردەوام سیمای جیاواز وەردەگرێت.

بەلای (د. شوکریە رەسوڵ) ەوە شیعری کۆمەڵایەتی ((ئەو شیعرەیە کە گیروگرفتی کۆمەڵایەتی و دەردەکانی کۆمەڵ لە هەژاری و نەزانین و نە خوێندەواری و نەخۆشی و لایەنە چەوتەکانی کۆمەڵ دەخاتە روو، لەهەمان کاتیشدا شاعیر هەوڵ دەدات چارەسەری ئەو دەردە کۆمەڵایەتییانە بکات کە لەناو کۆمەڵدا باون)) [٢].

لەرووی مێژووییەوە ئەگەر بروانینە مێژووی ئەدەبی کوردی دەگەینە ئەو راستییەی کە((لەگەڵ ئەوەی قوتابخانەی کلاسیکیمان سەرتاپای ئەو بەرگەی نەپۆشیوە، بەڵام زۆر بەرهەمی شیعری راستگۆیانە ئاوێتەی کێشەو رووداوەکانی سەردەمەکەی دەبێت و لە بۆتەی ئەوانیشدا لە دایك دەبێت))[٣].

لە نیوەی یەکەمی سەدەی نۆزدەهەمدا تۆوی سەرهەڵدانی ئەم جۆرەی شیعر لای شاعیرانی کرمانجی خواروو بەدی دەکرێ بەتایبەتی لای نالی و سالم و مەحوی[٤]، بەڵام دواتر ئەگەر بەرەو سەرووتر هەنگاو بنێین ((ئەوا بە دڵنیاییەوە دەتوانین ئەوە دەست نیشان بکەین کە شیعری کوردی

١ـ عربیه توفیق لازم، حرکة التطور والتجدید فی الشعر العراقی الحدیث، بغداد، مطبعة الزمان، ١٩٨٦، ص١٧٤.

٢ـ ئەدەبی کوردی و هونەرەکانی ئەدەب: ل٨٢.

٣ـ دلشاد عەلی، سلێمانی لەروانگەی شیعرەوە، گۆڤاری رۆشنبیری نوێ، ژ(١١٢) ی کانونی دووەمی ١٩٨٦، ل٥٩.

٤ـ نالی شاعیر لەسەردەمی خۆیدا رەخنەی لە شێخ و مەلا و زاهد و سوفی گرتووە وەك لەم بەیتەیدا دەڵێ: بنوارە وشکە سۆفی و رەقسی بەهەڵهەلە
دیسان لە بەحری وشکی هەوا کەوتە پێ مەلە
بروانە: دیوانی نالی، لێکۆڵینەوەو لێکدانەوەی مەلا عبدالکریمی مدرس، بەغدا، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد، ١٩٧٦، ل٤٦٦.

هەر لە نیوەی دووەمی سەدەی نۆزدەهەم بەدواوە چالاکانە دەوری کاریگەری لە بنیاتی کۆمەڵایەتیدا بینیوە و کراوە بە چەکێك و بەرەنگاری دیاردە دواکەوتووەکانی پێکراوەتەوە)) [١]، دەکرێ ئەمەش بە ئاشکرا لە شیعرەکانی (حاجی قادری کۆیی) دا بەدی بکرێ بەرادەیەك کە بەسەرەتای گەشەکردنی شیعری کۆمەڵایەتی دابنرێ بەو پێیەی کە توانیویەتی جۆرێك لە ژیانی کۆمەڵایەتی کۆمەڵگای کوردەواری ئەوسەردەمەمان نیشان بدات.

لەگەڵ چوونە ناو رۆژانی سەدەی بیستەمەوە دەبینین کۆمەڵگەی کوردەواری لەبارودۆخێکی ناهەموارو رۆژگارێکی سەختی دواکەوتو دا دەژیاو، ئالەم بارودۆخەدا ئەدەب بەگشتی و شیعر بە تایبەتی ئەرکێکی تری کەوتە بەردەم ئەویش ئەرکی چاکسازی کۆمەڵایەتی و وشیار کردنەوەی جەماوەر بو لەو گیروگرفتانەی کە کۆمەڵگا بە دەستیەوە دەینالاند [٢].

جا هەر لەم روانگەی تێروانینەمان بۆبابەتی شیعری کۆمەڵایەتی و ئەرکی ئەم جۆری شیعر روو لە بەرهەمە شیعرییەکانی پیرەمێرد دەکەین، بەڵام پێش ئەوەی روو لەو بوارە کۆمەڵایەتیانە بکەین کە شیعرەکانی پیرەمێرد رووی تێکردون دەبێ ئەو راستییە فەرامۆش نەکرێ کە کەسێتی پیرەمێرد وەك مرۆڤێکی رووناکبیری پەروەردە بووی ناو شارستانیەتێکی پێشکەوتو بە بەراورد لەگەڵ کوردستانێکی دواکەوتووی ژێر باری هەموو دیاردە دواکەوتووە کۆمەڵایەتییەکاندا راستەوخۆ لەگەڵ گەرانەوەیدا بکەوێتە ململانێیەکی سەختەوە لەگەڵ ئەو دیاردە کۆمەڵایەتییە دواکەوتوانەدا، بەتایبەتیش بیروباوەڕە نەتەوەییەکەی پیرەمێرد وای لێ کرد کەوەك خێزانێك لەکۆمەڵگەی کوردەواری بروانێ و مامەڵەی کا، خێزانێك کە کەموکوری لەهەر ئەندامێکیدا کار دەکاتە سەر ئەندامەکانی تری، هەر بۆیە دەیویست کۆمەڵگەی کوردەواری وەك خێزانێکی مۆدێرن بنیات بنێتەوە، بۆیە (عەلادین سەجادی) یش دەڵێ: ((خزمەتێکی تری پیرەمێرد کۆششی مەردانەی بوو بۆ گۆرینی ژیانی خێزانی ونزیك خستنەوەیان بووە لە ژیانی شارستانی تازە))[٣]، بۆ بەدیهێنانی ئەو ئامانجەش رووی لەکۆمەڵێ بواری کۆمەڵایەتی کردووە، بەدەقە شیعرییەکانی بەگشتی و بە پەندە شیعرییەکانی بەتایبەتی تۆوی

١ـ محمد فاضل مصطفی، زێوەر ژیان و بەرهەمی (نامەی ماستەر): ل٨٢.

٢ـ بروانە: صالح حسین الجمیلی، شعر حافظ جمیل ـ دراسة نقدیة (اطروحة ماجیستر)، جامعه الموصل، کلیه الاداب، ١٩٨٧، ص١١١.

٣ـ یادی پیرەمێرد: ل٢٣.

چاکسازی کۆمەڵایەتی بەناو گەلەکەیدا بڵاوکردۆتەوەو دەکرێ لێرەدا بەجیا باس لەو بوارە کۆمەڵایەتیانە بکەین کە پیرەمێرد وەك دەنگێکی شیعری روی تێکردون:

أ- بواری خوێندەواری

دیارە پیرەمێرد کەروی لەکوردستان کردەوە بەو ئومێدەوە هاتەوە کە تیشکە رووناکەکانی شارستانیەت شەوی تاریکی سەدان ساڵەی کوردستان برەوێننەوەو لە دواکەو تویی رزگاریان بێت، ئەم ئاواتانەشی جوانکاریانە کردۆتە هەوێنی یەکێ لە دەقە شیعرییەکانی کە تیایدا دەڵێ:

شەوێ لە گوێ شەتی بەغدا خەیاڵی کوردم ئەکرد
گەلێ لەگەل بەجێمابووم و دەستوبردم ئەکرد
بەباڵی شیعرو خەیاڵ، کەوتمە پەلەو تەکوتاز
لە ئاسمانی سەرفرازی هاتمە پەرواز

— — — — — — — — — — — —

ئەلەکتریك لە بەرانانەوە هەتا گۆیژە
تەلی بەسەر هەموو شاراکشاوە بەبێ پەیژە
لەراستی تەختی سلێمانی پێنج ئەوەندەی مانگ
گلۆپی نورر، دەروژوور، روون ئەکاتەوە تابانگ
تەرەسوداتی تەلەسکوبی سەر عومەر گەر دوون
لەپێش قوللەی (ئیڤلا) بۆی لواوە کەشفی شئوون

— — — — — — — — — — — —

تونێل لە گۆیژە و تاریدەرا وەکو تۆرووس
خەتی شەمەندەفەری پێگەیشتە رووس
دەماری مەعدەنی ئاڵتونی شاری عەوالآن
تیجارەتی هەموو دنیا دەکێشێ وەك تاڵان [1]

١- فایەق هوشیار و هاورێکانی، دیوانی پرەمێرد: ٢/١٥٩.

دیارە هەر زوو دەرکی بەوەکرد بوو کە بناغەی ئەو رۆژە گەش و پێشکەوتووانە بە خوێندەواری دادەرێژرێ، هەر بۆیە یەکەم بواری چاکسازی کۆمەڵایەتی کەرووی تێکرد بواری خوێندەواری بووە و پێش ئەوەشی کە ماڵئاوایی لە نەتەوەکەی بکا ئەوەی دەهێنایەوە یاد کە خوێندەواری ئەو چرایەیە کە رێگای ژیانیان بەردەوام بۆ رۆشن کاتەوە، ئەوەتا لەسەرەتای هاتنەوەیدا گوێمان لێ دەبێ کە دەڵێ:

سەبا دێنێتە گوێم دەنگی منالآنی قوتابخانە
نەشیدی میللی یان لاهووتی یە قووتی دڵ و گیانە
ئومیدم وایە ئەم دەستەکورانە مەشخەڵی هەڵکەن
لەتاریکی نەزانی دا، بەزانستی وەتەن دەرکەن [1]

لە وەسێتنامەکە شیدا روو لەگەلەکەی دەکات و دەڵێ:

لای من بە خوێندەواری یە ئاە خوێندەواری یە
هەر میللەتێ کە فەنی نەبێ دەردی کاری یە
ئاخ خۆزگە خوێندنیش وەکوو من ئارەزوو ئەکەم
ببینم و نەبێتە گرێی قورسی کفنەکەم [2]

دیارە پێش هاتنەوەی پیرەمێرد رۆشنبیران و مامۆستایانی کورد بەکردنەوەی قوتابخانە رێچکەی هەڵتەکاندنی نەزانینیان کردبۆوە، هەر بۆیە لە ڕوانگەی پەیڕەوی ئەو واتایەی ڕۆژنامە نووسێکی گەورە کە وتویەتی (کە بینیم خەڵکی منالّیان نانێرنە قوتابخانە، من قوتابخانەم ناردە ماڵەکانیانەوە)[3]، ئا بەم تێروانینەوە ئەمیش راستەوخۆ چووە ناو بازنەی ئەو ئەرکەوە ئەویش بەوەی بووە ئەندامێکی چالاك و دیاری (کۆمەڵی زانستی کوردان)، هەر لە ئابی ساڵی (١٩٢٦)ەوە((بەمێشك و بازووی بەتوانای بێ سنووری جێگای تایبەتی و پایەی سروشتی خۆی وەرگرت وە بە مەردانە کاروباری بنەرەتی کۆمەڵی خستە ئەستۆی وەبە هەموو هێزییەوە خۆی هاویشتە دەریای بێ بنی کاری کۆمەڵەوە))[4]. دیارە رۆڵی قوتابخانەی زانستی بەگشتی و چالاکییە

١- فایەق هوشیار و هاورێکانی، دیوانی پیرەمێرد: ١/٢٣٩.
٢- سەرچاوەی پێشوو: ١/٥٧.
٣- بڕوانە: مستەفا سالح کەریم، باخێك لەوشە، سلێمانی، چاپ و پەخشی سەردەم، ٢٠٠٦، ل١٥٤.
٤- غەفور میرزا کەریم، کۆمەڵەی زانستی کوردان، بغداد، چاپخانەی جاحظ، ١٩٨٥، ل٤٠.

ڕۆشنبیرییەکانی پیرەمێرد لەو قوتابخانەیەدا بۆ خۆیان چەپکێ تیشکی ڕووناکن لەمێژووی خوێندەواریو ڕۆشنبیری کۆمەڵگای کورددا، هەر بۆیە (گۆران) ی شاعیر دەربارەی پیرەمێرد دەڵێ: ((ئەی ڕەنج و تێکۆشانی چەند ساڵەی قوتابخانەی زانستی چی کە بەگەواهی هەموو تێگەیشتویەك یەکەم قوتابخانەی (ئەهلی) بوو لەهەموو کوردستانا)) [1].

بێگومان هەر ئەو بەهاو بایەخەی خوێندەواری لەلای پیرەمێرد لەلایەك و چالاکییەکانیشی لەو بوارەدا لەلایەکی ترەوە بوونەتە هەوێنی دەیان دەقی شیعری لەم بوارەدا کەبە هەموویان ئەو ڕاستییە دەخەنە بەردەست کە لەم بوارەی شیعری کۆمەڵایەتیدا پیرەمێرد یەکێ بووە لە دەنگە شیعرییە هەرە دیارەکانی نیوەی یەکەمی سەدەی بیستەم لە ئەدەبی کوردیدا و وەك دەنگێکی جەماوەری کار دانەوەی دیاری لەسەر هەنگاو پێ هەڵهێنانی کوڕان و کچان و باوکان و دایکانی گەلەکەی بووە بەرەو خوێندن:

هەرچی هەواڵی دنیا تێدەگا
ئەڵێ: بەخوێندن قەومێ پێدەگا
بەڵێ ئینکاری خوێندن ناکرێ
بۆ هەمووشتێ خوێندن کەڵك ئەگرێ [2]

ب ـ کێشەی ژنان

وەك ئاشکرایە لەو ساڵانەدا کە پیرەمێرد هاتەوە کوردستان ژنانی کۆمەڵگاکەی کوردەواری چەوساوەیەکی دیاری ناو خێزان و ناو کۆمەڵگا بوون و لە زۆربەی هەرە زۆری مافەکانیان وەك مرۆڤ بێ بەش کرا بوون، هەر بۆیە پیرەمێردیش زیرەکانە و وشیارانە ڕووی تێکردن و بە ئومێدی سەرفراز کردنیان کۆمەڵێ لەبەرهەمەکانی بۆتەرخان کردون و ((لە زۆر شوێن وکاتدا لەسەریان هەڵی داوەو خۆی توشی قسەوقسە لۆك کردووە... ئەمەش ئەوە دەسەڵمێنێ کە پیرەمێرد نەك هەر بەئەدەب، بەکردەوەش لە سەر ژنی کوردی کردۆتەوە)) [3]، یەکەم کێشەش کە پیرەمێرد ڕووی تێکرد کێشەی بێ بەش کردنی ئافرەتان بوو لە خوێندن، هەر بۆیە ئەمیش

١ـ یادی پیرەمێرد: ل٨١.

٢ـ فایەق هوشیار و هاوڕێکانی، دیوانی پرەمێرد: ٢/٢١٠.

٣ـ کاکە مەم بۆتانی، باسێکی کورتی ئافرەت لە هەڵبەستەکانی پیرەمێرد دا، گۆڤاری باسکار، ژ (٦) ی ساڵی ٢٠٠١، ل٩٩.

بەدەقە شیعرییەکانی هەوڵیدا تا لەلایەك مافی خوێندنیان پێ بدرێ لەلایەکی ترەوە ژنان خۆشیان وشیار کاتەوە بەوەی کە بە چەکی خوێندەواری دەتوانن شوێن پێی خۆیان لەناو خێزان و کۆمەڵگاکە یاندا بکەنەوە و بەرگی دواکەوتوویی لە خۆیان دامالێنن:

ئەی کچینە وەرنە مەکتەب ئێوە تەسکینی دڵن
زینەتی باغ و تەرەقین ڕەونەقی دەستەی گوڵن
تازە ئێمە تێگەیشتووین دایکی چاکی خوێندەوار
نەسلی وا دێنێتە مەیدان قەومەکەی پێ بێتەکار

— — — — — — — — — — — —

هەرکچانی خوێندەوارە میللەتی پێ سەرکەوێ
تەربیەی منداڵ هیوایە پێشرەویمان بەرکەوێ
ڕۆژهەڵاتیش ڕۆژی هەڵدێ خوێندنی کچ هاتەناو
جەهلە تاریکە شەوی کورد خوێندنیش تیشکی هەتاو [1]

دیارە چوونە ناو کێشەکانی ژنانەوە بۆ پیرەمێردێکی نیشتمان پەروەر بۆ خۆی ئاکامی دەرك کردنی بووە بەو ڕاستیەی کە میللەتێ ژنانی چەوساوەو بەش خوراو بن، لە شارستانییەت و ئاسۆی سەرفرازیش بێبەش دەبن بۆیە دەڵێ: ((من هەمیشە هیواداری تەبەقەی کچان و ژنانی خوێندەوارم بەتەربیەی عیلم و فەن ئەولادی وا پێبگەیەنن کە خزمەتی قەوم و نیشتمان بکەن و قەومەکەی خۆیان سەربخەن)) [2]، وە نەبێ ئەم ئەرکەی کە لێرەدا پیرەمێرد بۆ ژنانی خوێندەواری دیاری کردووە کە پێگەیاندنی منداڵ بێ بۆ خۆی تاکە ئەرك بێ، بەڵکو لەو بروایەدا بووە کە ژنان نەك هەر لە پیاوان کەمترنین بەڵکو ئەگەر بواریان بۆ برەخسێ لەوانیش بەتوانا ترن بۆیە لەوتارێکیدا بەناونیشانی (من و تەرفداری ئافرەت) دا دەڵێ: ((ساڵە های ساڵە ئێمە ئەلێین ئەگەر جنسی لەتیف لە دەرەجەی پیاواندا بناسرێن و خوێندن و کۆششیان ببێ، لە پیاو دواناکەون، زۆر ژنی وا هەیە کە لەپیاوەتی و ڕەویەی بزرگی و دەستگیری بێ چارەکان و ئیدارەی میوان و دیوەخان و فکری ئیجتماعی وسیاسی و ئیداری دا پیاوان و پیاوانیان هێشویان لە پشتەوە ناکەن)) [3]، دیارە لەناو هەموو ئەوکێشانەی ئافرەتی تیا دەژیا و تیایاندا بەش خوراو دەبوو کێشەیەکی وەك بەزۆر

١ـ فایەق هوشیار و هاوڕێکانی، دیوانی پیرەمێرد: ١/٢٦٣.

٢ـ ئومێد ئاشنا، پیرەمێرد و پێداچوونەوەیەکی نوێ بە ژیان و بەرهەمەکانی: ١/٢٧.

٣ـ سەرچاوەی پێشوو: ١/٢٧.

بەشوودان بۆ خۆی ببوە دیاردەیەکی هێندە ناهەمواری کۆمەڵایەتی کە هەموو ژنانی کوردی گرتبۆوە، بۆیە پیرەمێردیش لە (مەم و زین) دەکەیدا ئاور لەم دیاردەیە دەداتەوە و زیرەکانە هێمای بۆ دەکات، هەروەك (رەفیق حیلمی) دەڵێ: ((هەر لەم لاوانەوەیەدا پیرەمێرد دوای مەبەستێکی تری کۆمەڵایەتی کەوتووە، تانووتێکی لە چەشنی کچ بەشوودانی وڵاتی خۆی گرتووە و ویستویەتی لەم کارە گەورەیەدا کە بناغەی ژینێکی تازەی پێ دائەمەزرێ هیچ نەبێ نرخێکی زۆربچوك بە کچ بدرێت و بیرو دڵخوازی ئەویش تاقی بکرێتەوە)) [١]، هەروەك دەڵێ:

ئاخ بۆ دەنگ خۆشێ لەژوور سەرینمان
بەپیتی کوردی بدا تەلقینمان
بڵێ ئاخ دڵی دڵخواز مەشکێنن
بەزۆرە ملی کچان مەمرێنن [٢]

هەر ئەم تێروانینانەی لەلایەك دەقە شیعرییەکانی لەلایەکی ترەوە ئەو راستییەیان خستۆتە بەر دەست (رەفیق حیلمی) کە پیرەمێرد ((زۆر هەوڵی ئەوەی داوە کە ئینقلابێك بخاتە ژینی عائیلەوە، لەبەر ئەمەش زۆر لەژنان نزیك بۆتەوە بەتەعبیری خۆی فیمینیزمە))[٣]

هەر ئەم هیواو ئاواتەی پیرەمێرد بەو رۆژەی کە ژنان شان بەشانی پیاو رۆڵی خۆیان لە کۆمەڵەکەیاندا دەبینن بەتایبەتی لە بواری تێکۆشاندا لەدوا ساڵەکانی ژیانیدا هاتەدی کاتێ بینی سنگی کچان لەپاڵ کوراندا بۆتە قەڵغانی گولەی دوژمنان و داگیرکەران.

ج ـ نەریتە کۆمەڵایەتییەکان

وەك ئاشکرایە بوارێك لەو بوارە کۆمەڵایەتیانەی کە پیرەمێرد رووی تێکرد ئەو خوو نەریت و رەوشتە دواکەوتوانەی کۆمەڵ بوون کە بەری پێشکەوتنیان لە کۆمەڵگا دەکرت، هەر لە پاڵ ئەو نەریتە دواکەوتوانەشدا ئەوراستیەشی خستۆتە بەردەست کە هەندێ دیاردەی شارستانی نامۆ بە گەلەکەی دیسان نەك هەر بەها پیرۆزەکانی کۆمەڵگا دەشێوێنن بەڵکو پێوەندیە کۆمەڵایەتیەکانیش تێك دەدەن، هەر لەسەرەتاوە هەڵوێستی خۆی بەرامبەر کۆمەڵێ دیاردەی بێزاو دەخاتە روو دەڵێ:

١ـ رەفیق حیلمی، شیعرو ئەدەبیات کوردی: ١/٨٧.
٢ـ فایەق هوشیار و هاورێکانی، دیوانی پیرەمێرد: ٣/٨٩.
٣ـ رەفیق حیلمی، شیعرو ئەدەبیاتی کوردی: ١/٨٢.

دەشتم هێندە لاگرانە راستی پێ ی سەختم تەواو
نازی عاشق، نوێژی فاسق، کیبرو خۆ بادانی پیاو
دەردی بەرتیل، رووی بەخیل، گاڵتەی رەزیل، ئەرکی دەلیل
دەنگی ناسازی موئەزین، برسێتی و هەوراز بەدیل
دەردی سەری ئەم نۆیە دەردی سەری یە بۆ ئەم عالەمە [١]

کاتێکیش دەبینێ نەریتی لێدانی منداڵ لە حوجرەکاندا گوێزاوەتەوە بۆ ناو قوتابخانەکانیش دەڵێ:

مامۆستا بەدار لەقوتابی دا
چوەلای باوکی بە سەریا گریا
وتی: مامۆستا بەدار لێم ئەدا
وتی: لە بەهەشت دار هاتە دونیا
وتی ئەگەر دار چاك دەبوو ئەوسا
لە بەهەشتا بۆچ ئەهاتە دونیا [٢]

لەدەقی دەردی کۆمەڵایەتییەکەیدا بە وردی وێنەی ئەو دیاردە دزێوانەمان نیشان دەدات کە بە سەرزاری دیمەنی رابواردن و خۆشگوزەرانین، بەڵام بۆ گەلێك کە هێشتا لەژێر باڵی دواکەوتویدا ئەناڵێنن ئەو دیاردانە دەبنە مایەی سستکردن نەك خۆشی بەخشین و دەڵێ:

تیاترۆی ئێرە و گشت ئینتزامی
ئێستا هاتۆتە سەرگەمەی رامی
بڵاو بۆتەوە لەناو خاس و عام
جۆکەریان کردە ویردی سوبح و شام
گەر بێ خەبەری فەرموو بیبینە
شەوێك بچۆرە چاخانەی مینە
ئەوسا ئەبینی لەهەموو لایەك
هەرچەند کەسێکە و چوونە پەنایەك
دەوری کاغەزیان داوەو دانیشتوون
بۆ وەسلی جۆکەر شێت و شەیدابوون

١ـ فایەق هوشیار و هاورێکانی، دیوانی پیرەمێرد: ٢/٣٠.
٢ـ سەرچاوەی پێشوو: ٢/١٣٨.

— — — — — — — — —

نیفاق و فتنه و جاسوسی و قومار

تیایا شارەزان وەکو دانی مار

ئینجا بێینەوە سەریاری کەران

هەر دەستەی بەجیا بۆت بکەم بەیان

— — — — — — — — —

لێکی بەرەوە چاکی بزانە

ئەمە ئە حوالی موجتەمەعمانە (١)

وەك دیارە لێرەدا پیرەمێرد ئەو دیاردە شارستانیانە رەد ناکاتەوە کە خۆش گوزەرانی بۆ کۆمەڵگا دەرەخسێنن، نەك هەر ئەوە بەڵکو رەخنە لەو کەشانەش دەگرێ کە بەعقلێکی دواکەوتوو دەیانەوێ بەری دیاردە چاکەکانی شارستانیەت بگرن، بۆیە لە دەقێکدا چ دەربارەی ئەو دیاردەیەو چ دەربارەی کورتبینی کەسانی سەر بە توێژو چینە کۆمەڵایەتیەکان دەڵێ:

بێینە سەر حاڵی ئیجتماعیمان

ئەخلاقی عەسری چیددە بۆئیمان

هەر لەو جێگەدا چایخانەیەك بو

پیاوی بێ ئیشی گەڵێ تێ دەچوو

وەزیری ئەوقاف شێخ ئەحمەد داود

چایخانەی سەدکرد چایچی بوو نابود

وتی چایخانە لە مزگەوتا یە

ئەوانەی لەوێن لە شپسیان تیایە

بێینە سەرباسی چایخانەکەمان

ئۆدەشرێ بوو تاقی بەرهەیوان

شەشیان سیاسی و یەك دوانێ مەلا

قیرسچمە و سەر رەق بەئیلاوبیلا

١ـ محەمەد رەسوڵ (هاوار)، پیرەمێردی نەمر: ل٢٦١.

— — — — — — — — —

نیوە مەلاکان عەجایب ترن

بۆ ئێمە مانان قابیل بە کوفرن

منەوەرەکان لەلای کافرن

...... وەك سەگ دەوەرن

مەعاشی خەزنەی لەلا حەرامە

رۆن و بەرتیلی لەلا بەتامە

لەبەلدیە بەینێ وەکیل بوو

هەموو ئیشێکی هەر بەبەرتیل بوو (١)

دیارە هەر لەو ساڵانەی نیوەی یەکەمی سەدەی بیستەمدا کە لە کۆمەڵی کوردەواریدا و لەرووی ئابوورییەوە سنورێکی دیار لەنێوان چینی هەژاری چەوساوەو چینی دەولەمەندی چەوسێنەردا رەنگ رێژ کرابوو پیرەمێردیان بەرەو وێنەگرتنی ئەو نایەکسانیە کۆمەڵایەتییە برد و لەگەڵێ دەقیدا راستی ئەو جیاوازییە چینایەتیە دەخاتە بەردەست و وەك دەنگێکی پشتیوانی هەژاران رەخنە ئاراستەی ئەو نایەکسانییە کۆمەڵایەتیە دەکات:

بۆ فەقیر دایم پیس و گڵاوە ؟

بۆ لەهەموولا هەر دەرکراوە ؟

ئینحسار لەبەر ژینی هەژارە

نەك بۆ هەرکەسێ کە پارە دارە

خۆ من نەفەقیر نە دەولەمەندم

مام ناوەنجیم و بێباك و رەندم

بەڵام بۆفەقیر حاڵم پەشێوە

بێکەس و بێدەرد لەم کەژوکێوە

نە رەحمی خوا نەویجدانی کەس

نابینم بۆ یان بێتە فریاد رەس

١ـ فایەق هوشیار و هاورێکانی، دیوانی پیرەمێرد: ٣/٣٠.

ئەم گرانییە بەختی توججارە

پارەی پێراریان یەك بە هەزارە [١]

بوارێك لەو بوارانەی تری رەخنەی كۆمەڵایەتی كە پیرەمێرد بایەخی پێ داوە ئەو دیاردە ناشرینانە بوون كە بە ناوی ئایینەوە و بەبیانووی رەفتاری ئایینیەوە دەكران، دیارە پیرەمێرد خۆی وەك كەسێكی ئیمانداری راستەقینە [٢] وەك چۆن دەیویست هەموو دیاردە چەوتەكان بنبر بكات هەر بەو جۆرەش دەیویست مرۆڤی ئیمانداری راستەقینە دیوی گەش و پیرۆزی ئایینەكە نیشان بدەن و رەفتاری جوانی موسوڵمانانە بنوێنن.

هەر لێرەوە تیروانینی روناكبیرانەی خۆی بۆ نوێژ و رۆژوو حەج دەخاتە روو دەڵێ:

رۆژوو نمازت كە بۆ نیاز بێ

وەك عاشقێكی كە پیشەی گاز بێ

نوێژی زۆر پیشەی پیرێژنانە

رۆژووش ئەسڵەكەی بۆ رەمەزانە

سیاحەتی حەج سەیری جیهانە

ئەوی بەكار بێ بەخشینی نانە

— — — — — — — — —

دڵ دەشكێنی و ئەچی بۆ كابە

مەچۆ مەزاڵیم لەسەر خۆت لابە

من زیارەتی كابەم كرد بەڵام

زیارەتی دڵ پێشترە لەلام

لە دەشتی (مینا) قوربانی دەكەی

بۆ گورگ و چەقەڵ دیاری دەبەی

لێرە سەربرە وبیدە بە برسی

دەبێت بەقەڵای (أیة الكرسی) [٣]

١ـ فایەق هوشیار و هاورێكانی، دیوانی پیرەمێرد: ٣/٤٨.

٢ـ پیرەمێرد كۆمەڵێ شیعری لەبواری ئایینیدا هەیە كە هەست و سۆزی ئایینی تیا دەربریوە. بروانە: ١/٣٧١، ١/٣٧٦، ١/٣٧٨، ١/٣٨٠، ١/٢٧١، ١/٤١٩ .

٣ـ فایەق هوشیار و هاورێكانی، دیوانی پیرەمێرد: ١/١٩٧.

لە دەقێكی تریدا و كاتێ سەرنج دەدا مزگەوت وەك شوێنێكی پیرۆزی ئایینی و جێگای كۆبوونەوەی خەڵكی، تیایدا بە رەفتارو هەڵسوكەوتی نابەجێ سیماو پەردەی دواكە وتوویی پێ پۆشراوە لەكاتێكدا كە دەكرێ شارستانیانە مامەڵەی لەگەڵدا بكرێ و جوانیەكەی بپارێزرێ بۆیە دەڵێ:

حەوز گەورەكە كە دەڵێن پاكە

پڕە لەقەوزە هەر وەك شیاكە

حەوز نی یە ، خەزنەی چڵم و بەڵغەمە

هەر بەڵغەمێكی سەلكە شەلغەمە

— — — — — — — — —

وا دەست نوێژ شۆرا گوێمان لەبانگە

بۆرە بۆرێ دێ وەك بۆرەی مانگا

مەلا سەعیدە وا سەلا دەكا

رۆحی بیلالمان بۆ ئیحیا دەكا

دوور لە بانگەكە ئەوەم هاتەبیر

(أنكر الاصوات لصوت الحمیر) [١]

ئەوەی لەسەرجەمی ئەو دەقانەی پیرەمێرد دا بەدی دەكرێن ئەوەیە كە پیرەمێرد خەم خۆرێكی راستەقینەی كوردەواری بووە و دڵسۆزانە دەیویست كۆمەڵەكەی و نەتەوەكەی لەو دیاردە دواكەوتوانە رزگار كات كە بەری پێشكەوتن دەگرێ لێیان.

هەر ئەو خەم خۆرییەش بوو كە وای لێ كرد لە پەندی پێشینانەوە هەوێنی شیعری بەدەست بهێنێ و لەپێناو گەشەی كۆمەڵایەتیدا بیرو هەست و سۆزی خوێنەران زاخاوبداتەوە، ئەوە بوو هەر لەساڵی (١٩٣٢) ەوە لە هەموو ژمارەیەكی رۆژنامەی (ژیان) و (ژین) دەقێكی شیعریی بە پەندی پێشینان بنیات ناوەو بڵاوی كردۆتەوە بەم كارەشی هەروەك (فەررەیدون عەلی ئەمین) دەڵێ ((ئەوەندە شانازی بۆ پیرەمێرد بەسە كەتوانیویەتی دەست بۆ گەنجینەیەكی ئەوەندە بەنرخ ببات، بینەخشێنێ و بیرازێنێتەوە، كەرەنگە ئەگەر یەكێكی تر ئەو دەستەی بۆ ببردایە تێكی بدایە و بیژاكانایە)) [٢]، كە

١ـ فایەق هوشیار و هاورێكانی، دیوانی پیرەمێرد: ٣/٢٦.

٢ـ فەرەیدون عەلی امین، چەند سەرنجێك لە پیرەمێردی شاعیر، بەغدا، چاپخانەی ئیرشاد، ١٩٧١، ل٢٣.

بێگومان کاریگەرییەکی زۆری لەسەر خوێنەران بەجێ هێشت بەو بەڵگەیەی زۆربەی زۆری ئەو دەقانە خوێنەوارو نەخوێنەواری لەبەریان دەکردو ڕۆژانە دەیان وتەوە، دیارە ئەم پەندانەشی هەموو بوارە سیاسی و نیشتمانی و کۆمەڵایەتیەکانی گرتۆتەوەو بە ((بیری فەلسەفی و ئەفلاقیانەی یان بابەتی کۆمەڵایەتیانەی لەرێگەی پەندی پێشینانەوە لە دەربڕینێکی شیعریدا تەعبیری دەکرد)) [1]، هونەرمەندانە تۆوی ئەو بابەتانەی تیا چاندون:

هەندێ کەس دڵیان وابە پارەوە
ئەچرووسێتە وە بۆی لەپارەوە
دڵی هێند پڕە لە دەردی پارە
لەیادی قەوم و قیلەی بێزارە
عەشقی نیشتمان لای ئەفسانەیە
بۆ چرای زەردی زەڕ پەروانەیە
هەندێکیش هێندە دەماخیان بەرزە
بۆ وەتەن فیدای ڕۆحیان لافەرزە [2]

دیارە ئەم چەشنە بابەتانە بۆ خۆیان و ئەو نیازەشی کە لە پشتیانەوە بووە کە بێگومان چاکسازی کۆمەڵایەتی بووە بۆتە هۆی ئەوەی کە زمانی دەقەکان و لەگەڵیشیدا وێنەکان سادەبن و لەژیانی ڕۆژانەی خەڵکەوە بێ ڕووتوش کردن هێنرابنەوە، دیارە ئەم چەشنە مامەڵەیەش لەگەڵ زمان و وێنەی شیعریدا کارامەیی شاعیرانەی دەوێ کە تەنها پیرەمێرد دەسەڵاتی بەسەردا شکاوە:

بۆ فرۆش بزنی خەڵکی مەدۆشە
شیری تۆ بەرن چەند لات ناخۆشە
هەرچی چاکەی کرد چاکەی دێتە ڕێ
درەخت بنێژی دیارە بەر دەگرێ
— — — — — — — — —

١ـ فەرهاد پیربال، شیعری نوێی کوردی: ل١٢٧.

٢ـ سەرجەم پەندەکانی پیرەمێرد، کۆکردنەوە و ساغکردنەوەی فایەق هۆشیار و هاورێکانی، چاپخانەی شڤان، ٢٠٠٧، ل٥١٨.

هەرچەند کەسەفەر سەنگی محەکە
ئەوی نایناسی هاورێی مەکە

کەمت لەزۆری خەڵکی چاکترە
گۆشتی چۆلەکە لە داڵ پاکترە
لەدڵی خۆیشتا خۆت هەڵ مەکێشە
لە خود پەسەندی دۆستت دڵ ڕەشە [1]

هەر ئەم بوارە فراوانەی شیعری کۆمەڵایەتی پیرەمێرد سەرجەمی ئەو دەقانەش دەگرێتەوە کە وەك شیعری گاڵتەو گەپ دەبینرێن بەو پێیەی بۆ خۆیان هەر لەبازنەی ئەو نیاز و مەبەستانەدا بوون کە شیعرە کۆمەڵایەتییەکانی تریان پێ بنیات نراوە، دەربارەی ئەم جۆرە شیعرە (د. عیزەدین مستەفا ڕەسول) دەڵێ: ((پێکەنین لە ئەدەب و لە ژیاندا جاری وا هەیە هۆیە و جاری وا هەیە لە خۆیدا مەبەسە، ئەوپێکەنینە هۆیە، ئەوە لە کۆری ئەدەبیاتدا ئەبێتە ژانەرێکی تایبەتی، ئەبێتە هۆی ڕەخنە گرتن لە هەموو دیمەنێکی ناهەموار و خوارو چەوت لە ژیاندا ئەبێتە هۆیەکی تیژی گەڕان و پشکنین لە هەموولا، لە هەموو جێیەك لە هەموو کاتێکدا بەدوای کەم و کوری و باری ناڵەباردا و لە شێوەی گاڵتەدا بەو دیمەنە پەردە لەرووی ئەو کەم کورییە لا ئەدرێ،......... ئەو پێکەنینەی کە (هۆ) نییە و مەبەسە ئەویش جێگەیەکی تایبەتی خۆی لە مەیدانی ژیان و ئەدەبدا هەیە و.......... ئەچێتە ریزی ئەدەبی ئامانج دارەوە چونکە پێکەنینێکیش کە لە خۆیدا مەبەس بێت ئەویش هەر ئامانج و مەبەسێکی لەژیاندا هەیە و لە ئەنجامدا ئەبێتە هۆ نەك مەبەس)) [2]، جا بەگشتیش ئەوەی دەبینرێ ئەوەیە کە سەرجەمی گاڵتەو گەپەکانی پیرەمێرد بۆ خۆیان چەشنە ڕەخنەگرتنێکی تربوون لە دیمەن و دیاردە چەوتەکانی ناو ژیانی کوردەواری:

هەلاج بوون بە ژن، تەشبیە نەماوە
ڕۆژی بیستوپێنج وا دە تەواوە
خۆ بەلەدیەش ئەعزای پێ دەوێ

١ـ سەرجەم پەندەکانی پیرەمێرد: ل٥١٨.

٢ـ د. عیزەدین مستەفا ڕەسول، لێکۆڵینەوەی ئەدەبی فولکلوری کوردی، سلێمانی، چاپخانەی زانکۆ، ١٩٧٩، ل١٦١ــ ١٦٢.

ئەو بێ پارەیە کەس دوای ناکەوێ

هەر مەبعووسییە کە نەفت و پوختە

ئەعزایەتی تر بێگارە سووختە [1]

ئەوەشی کە تێبینی دەکەین ئەوەیەکە زۆربەی ئەو دەقانەی کە دەچنە خانەی گاڵتەوگەپەوە هەندێکیان بەشێوازی چیرۆك بنیات نراون و هەنێکیشیان خراونەتە ناو چوارچێوەی پەندی پێشینانەکانییەوە.

1ـ فایەق هوشیار و هاورێکانی، دیوانی پیرەمێرد: ٣/١٦٠.

٤- شیعری جوانکاری

بەشێك لەو دەقە شیعریانەی پیرەمێرد کە دەکرێ بخرێنە ناو چوار چێوەی شیعری جوانکارییەوە ئەو دەقانەن کە ئافرەت وەك جوانی و وەك خۆشەویست بوونەتە تەوەرەی بنیاتنانیان، بەو پێیەی بە تاقیکردنەوەیەکی سۆزدارانەی راستەقینەی پیرەمێرد دانانرێن و زیاتر وەك سنعەتکارێکی شیعری مامەڵەیان لەگەڵدا کراوەو جوانی دەقەکان خۆیان مەبەست بوون نەك باس و بابەتی ناو دەقەکان:

دانیشتبووین لەگەڵ یار   من سەرمەست و ئەو هوشیار

بەتیلای چاوی بیمار   دڵمی فڕاند بە یەکجار

شوێن دڵم کەوتم ناچار

— — — — — — —

ئینجا هاتە سەرینم   چاوی کەوت بەلەرزینم

گیان گەییبووە بەربینم   یەخەی لادا بیبینم

رووناك بوو دەرو دیوار

مانگ بەکەتان رازابوو   دوو دوگمەی ترازابوو

دوو نار لەنوور سازا بوو   باڵادەستی بەیزا بوو [1]

نووری توور لای تیرەوتار

ئەم چەشنە روانینەی پیرەمێرد وەك دڵدارێکی شەیدا بۆ ئافرەت و جوانییەکانی بۆتە پرسیار لەبەر دەمی هەندێ لە نووسەراندا کە ((ئایا هۆی ئەم سۆز و دڵدارییە و ئەم شیعرە تەرو پڕ سۆز و پاراوەی پیرەمێرد چی بووەو لە چ سەرچاوەیەکەوە هەڵقوڵاوە)) [2]، (محەمەد رەسول هاوار) بۆ وەڵامی ئەم پرسیارەی خۆی دەڵێ: ((پرەمێردی قوتابی بێسارانی و مەولەوی، پیرەمێردی جێ نشینی وەلی دیوانە، ئەو شاعیرانە بە هەست و هۆشیانەوە، کە هەریەکەیان لە کاتی خۆیدا لەراستی خۆی

1ـ فایەق هوشیارو هاورێکانی، دیوانی پیرەمێرد: ٢/١٢.

2ـ محەمەد رەسول (هاوار)، پیرەمێردی نەمر: ل١٥٣.

تەنورێكی دڵداریان داخستبوو.............. تـەنووری ئـەو شـاعیرانە هێـشتا گـەرمی و ژیلـەمۆی ئەوەندە مابوو كە پرەمێرد لەسەر خۆ نانێكی سارده تەنووری جوان و ناسكی پێ ببرژێنێ و بیكـا بـە پێخوری ژیانی خۆی، بەڵێ كەواتە شیعری ئەو شاعیرانە بووە كە بوونەتە هۆی كارتێكردن لە هەست و هۆشی پیرەمێرداو بوونەتە هۆی هێزێك كـە گـۆمی دڵـی پیرەمێردیـان هەمیـشە ئەهێنایـە جووڵـە و شلەقاندن وماوەی مەنگی و بێ دەنگیان نەئەدا)) [1].

دیارە لێرەدا ئەم بۆ چوونەی (هاوار) لەو لایەنەدا راست دەكات تۆوی ئەو دەقانەی لە شیعری شاعیرانی كلاسیكییەوە بە دەست هێناوە، هەر بۆیە بە نازناوی خواستراوەوە بڵاوی كردونەتەوە، بـەڵام دیارە هەروەك دەقە كلاسیكییەكانیش جوانی دەقەكان خۆیان مەبەست بوون هەر وەك چـۆن دەربـارەی (نالی) دەیوت ((لەنەزەر نالیدا شیعر ئەسڵ و غایەیە قەت بەوەسیلەی بەكارنەهێناوە)) [2]

گیانە وەنەوشە و چنوور لەگەڵ گوڵ

سەودای دیدەنی تۆیان كەوتە دڵ

چنوور لەكێوان، وەنەوشە لە چەم

گوڵ لەگوڵستان، یەكیان گرت سەرجەم

هەرسێكیان تێكرا گفتوگۆیانە

هەوڵی هاتنی خزمەت تۆیانە

هاتنە لام وتیان: تۆرابەرمانبە

ئەمەمان بۆبكەو تاجی سەرمانبە

ئەوا هەرسێكم بەستن بەدەستە

هاتنەخزمەتت بەدەستی بەستە

هەریەك بەرەنگی مەرامی پێتە

گیانیان بەدیاری خاكی بەرپێتە

چنوور بۆ زوڵفت لوول و پەشێوە

وەنەوشە مل كەچ خاڵی لای لێوە

١ـ محەمەد رەسول (هاوار)، پیرەمێردی نەمر: ل١٥٤ .

٢ـ رۆژنامەی ژیان، ژ (٢٩٣) ی ١٤/ئەیلول/١٩٣١.

گوڵ كە نازكی گۆنای تۆی دیوە

چقڵی خۆی لە ژێر پێی هەڵچەقیوە

تۆ ساحیب پایەی شای شیرین ئەندام

با لە سایەتا بگەنە مەرام [1]

وەك بە ئاشكراش دەبینرێ ئەو چەشنە تۆوەی شیعری جوانی كە پیرەمێرد لـە شـیعری كلاسـیكییەوە بەدەستی هێناوە بەزمانە كوردییە پەتییەكەو بەوێنەی شیعری نوێی داهێنەرانە چرۆی پێكردونەتەوە، هەربۆیـە بەشێك لە جوانی ئەو دەقانە لە جوانی چنینی وێنەكاندایە بە زمانێكی كوردی پەتی پاراو كـە كـەم شـاعیری كلاسیكی و نوێش توانیویەتی دەقی واجوان بە هەوێنی ئافرەت و جوانی ئافرەت بنیات بنێ:

كەوا بێ بارێ ئەی بەرگوزیدە

بگوێزەرەوە گلێنەی دیدە

برژانگەكانم ببێت بە پەرژین

رێی گوزەر نادا بەدیدەی بەدبین [2]

دیاریشە كە لە ناو ئەو شیعرە جوانانەدا وەك دەقی لیریكی بێبەش نەبون لە داچۆراندنی خەم و پەژارەی كۆن و تازەی خودی پیرەمێرد خۆی:

وەك مـن دەردەدار، وەك مـن دەردەدار

ئای بۆ یارێكی وەك من دەردەدار

سەیری بەهاركەین دیارەو دیار

گوڵان ببینین رەنگ رەنگ بەقەتار

لەهەر رەنگێكیان خەمێ وەرگرین

بەهەر خەمێكی تێروپر بگرین

لەوەنەوشە شین لەنێرگز خومار

گوڵاڵە خوێنی دیدەی شەو بێدار

لەخونچە پەیكان لەسەوسەن گوڵخار

١ـ فایەق هوشیارو هاورێكانی، دیوانی پیرەمێرد: ٣/٢٠٩.

٢ـ محەمەد رەسول (هاوار)، پیرەمێردی نەمر: ل١٦٦.

لە نەورۆز بۆ دڵ زامی پڕ ئازار
چنوور وەك پێوەند چنار سەردارە
هەمیشە بەهار وەك وەرەمدارە
رێحانە پەلکی شینی ماتەم بێ
مینا، مینای غەم لانەشئەی کەم بێ
بەڵام هەر تەنها خۆم دەردەدارم
هەر خۆم بە باری غەمان غەمبارم (١)

هەر ئەم چەشنە هێنانە ناوەوەی ئافرەت وەك هەوێنێکی بنیاتنانی ئەو دەقە جوانانە بۆتە هۆی ئەوەی کە (محەمەد رەسوڵ هاوار) و (د. عیزەدین مستەفا رەسوڵ) یش لە ژێر ناوی (شیعری دڵداری) دا ئاوڕیان لێ داونەتەوە، کە دیارە بەلای ئێمەوە بەو چەمکە بەدڵداری دانانرێن کە رەنگ پێدەرەوەی تاقیکردنەوەیەکی خۆشەویستی شاعیربن، چونکە ئەو تاقیکردنەوەیە لە ژیانی پیرەمێرد دا بەدی ناکرێ. لەگەڵ ئەوەشدا (د. عیزەدین مستەفا رەسول) رای وایە کە ((شیعری دڵداری پیرەمێرد هەندێکی پێرەوی شاعیران کردنە ـــ واتە تەقلیدی ـــ یەو هەندێکی جۆرێکە لە یادکردنەوەی رۆژانی لاوێتی و لە تەمەنی پیریدا بەیادکردنەوەی ئەو رۆژانەیەو دەربرینی سۆزی ئەو کاتە و بۆ چروکی بە یار نەگەیشتن و ناکامییە، تەنانەت ئەم چەشنە سۆزی دەربڕینە هەندێ جار نائومێدییەکەی بەرەو جۆرێکی نزیك لە دڵداری شاعیرانی سۆفییەوە دەبات)) (٢).

دیارە بوونی خەم و پەژارە و نائومێدی لەو دەقانەدا وەك ناوەرۆك بۆ خۆیان بەشێکن لە سروشتی بابەتەکە کە وەك وتمان نەکراونەتە هۆکاری گەیشتن بە ئامانجێك کە گەیاندنی دەنگی سۆزداری پیرەمێرد بێ بەخۆشەویستێك، هەر بۆیە ناشخرێنە ریزی دڵداری شاعیرانی سۆفییەوە کە خۆشەویستی لایان خۆشەویستی حەقیقی بووە نەك مەجازی کەدیارە بۆ پیرەمێرد نەحەقیقی بووە و نەمەجازی.

هەر لەناو ئەم جۆرەی شیعری پیرەمێرد دا ئەو دەقانەش شوێنی خۆیان دەکەنەوە کە مەبەست لە بنیاتنانیان دا هێنانێکی هونەری دەق بووە بەو مەبەستەی تواناو لێ هاتوویی شاعیری پێ بخرێتە روو واتە جۆرێك بوون لەو جۆرە دەقانەی کە یاری کردن بوون بە زمانی شیعر وەك لەو دەقەیدا کە بەناوی (هەڵبەستی بێ نوقتە) بڵاوکردۆتەوە و دەڵێ:

١ـ فایەق هوشیارو هاورێکانی، دیوانی پیرەمێرد: ٣/٢١٦.
٢ـ د. عیزەدین مستفا رەسول، ئەدەبیاتی نوێی کوردی: ل٦٢ .

وا دەمی دەورەی رواحە گوڵ لەسەحرا رۆح ئەدا
(موڵ) لە دەورەی گوڵ ودڵ گاهی لە سڕی لەح ئەدا
گهوری سووری لالە ئاگری گووری موسا هەڵ دەکا
ئەو گرە تەرارە ئەم (سیحری حەلاڵە) حەلدەکا
هەردە ئاڵ و سوورومۆرە وەك کەوای سوورمەی عەرووس
گوڵ گەڵای لول کردووە وەك گورەی دڵداری رووس (١)

دەقێکی تری پیرەمێرد لەم بوارەدا ئەو دەقەیەتی کە بە پێچەوانەی دەقی یەکەمەوەیەو هەموو وشەکانی خاڵدارن و دەڵێ:

نەخشی چین، چین جەبین
پێشی بەچینی، چنین
خەفەتیش پشتی جنین
پشت بێپشتینی بەتین
بێبەش بێجێ بێجەژنین
تیغی تیژی قەز بێنین (٢)

دەقێکی تری پیرەمێرد کە دەکرێ لەریزی ئەم دەقانەدا دابنرێن کە جوانکاریانە بنیات نراوەو خودی زمانەکە خۆی تیایدا مەبەست بووە نەك ناوەرۆك ئەو دەقەیەتی کە بە ناونیشانی (لێوی خونچە) یە وتیایدا دەڵێ:

لێوی خونچەی هەڵدە پرژێ هەر سەحەر خەرواری ماچ
بۆیە سەرگەردانە وەك من بولبولی بێداری ماچ
عالەمێ موشتاقی ماچی کوڵمی ئاڵی دولبەرە
سەیری چەند زۆرە لە دنیادا بەدڵ کڕیاری ماچ
لێوی پڕ خەندەت لە قامیشی شەکر شیرینترە
مشتەری ئەمرۆ لەشەککەر زۆرترە بازاری ماچ
تاسەحەر بۆ چی لە لێوت بۆسەیەکم دەست نەکەوت
لێو لە شوێنی لێوت کوا ؟ واتە پێ شەوگاری ماچ (٣)

١ـ فایەق هوشیارو هاورێکانی، دیوانی پیرەمێرد: ٣/١٤.
٢ـ سەرچاوەی پێشوو: ٢/٣٣١.
٣ـ سەرچاوەی پێشوو: ٢/٢٩٥.

٥- شیعری بۆنەیی (مناسبات)

بێگومان هەموو دەقێکی شیعری رەسەن تۆوی لە دایك بوونەکەی لە تاقیکردنەوەیەکەوە بەدەست دێ کە شاعیر پێیدا تێپەریوە، جا تاقیکردنەوەکان بینراوبن یا بیسراو یان یادەوەری شاعیر بن، بۆ یە بەلای هەندێ نووسەرەوە هەموو دەقێك بۆنەیەکی لە پشتەوەیە، دیارە ئەمەش راستە بەڵام ئەو تاقیکردنەوانەی کە بە ئاشکرا و راستەوخۆ لە بۆنەیەکەوە سەرچاوەیان گرتووە بۆ خۆیان رەنگ پێدەرەوەی راستەوخۆی بۆنەکەش دەبن، هەر بۆیە دەکرێ بەجیا سەرنجیان ئاراستە بکرێ.

جا پیرەمێردیش وەك شاعیر لەگەڵێ بۆنەدا راستەوخۆ تۆوی شیعری بەدەست هێناوەو دەقی جوانی پێ بنیات ناون، تایبەتمەندییەکی تری ئەو دەقانەی کە دێنە ناو ئەم بوارە شیعرییەی پیرەمێردەوە بۆ خۆیان بۆنەو مێژووەکەشیان دیاری کراوە، دیارە ئەو بۆنانەی کە پیرەمێرد شیعری بۆ وتوون بۆنەی جۆراو جۆرن، هەندێکیان بۆکەسی دیاری کراو وتراون و هەندێکیشیان بۆ رووداوە خۆش و ناخۆشەکانی ژیانی کۆمەڵانی خەڵك وتراون، لەدەقێکیدا کە مێژووکەی (٣١/مارت/١٩٣٢) وە بە بۆنەی کۆچی دوایی خوشکێکی (ئەحمەد بەگی توفیق بەگ) دوە دایناوە دەڵێ:

وا بەکوڵ دەگریم لەگەڵ تۆ هەوری سووری بەهمەنی
من بەوەی گوڵ کەوتە ژێرگڵ، تۆبەوەی گوڵ پێکەنی
تازە گوڵ ! بۆ تۆ بوو ئەم چەندانە سەیرمان ئەکرد
تۆ بەجێت هێشتین، گوڵستان بوو چاهی بێژەنی
دایکی خاك ! وەك دایکی بیگرە باوەش، ئازاری مەدە
جێگەکەی تاریکە، واترسا و لەخەودا راچەنی
دوێنێ نەورۆزم بەبەژنی نەو گوڵانی ئاڵ ئەکرد
دەوری دەوران دەورەمی ئەمرۆ بەبەرگی شین تەنی
نیوە بەیتی دوایی، رۆژی رۆینی ئەو دەردەخا
من ئەزانم سێبەری تووبایە، بۆ ئەو نیشتەنی (١)

١ـ فایەق هوشیارو هاورێکانی، دیوانی پیرەمێرد: ٣/١٠.

هەروەها بۆ (سانحەی ئەمین زکی بەگ) یش دەنووسێ و دەڵێ:

ئەستێرەیەکی گەش بە زیای مانگی بەدرەوە
سەر گۆیژە کەوت و بۆ وەتەنی خۆی، چرای شەوە
ئەسلی لەنەسڵی قوتبی شیمالە بە رەوشەنی
وەك بێچووە قوتبە ، مەرکەزی زەورانشینی
چەند ساڵ لە خوام ئەویست لەکچاندا یەکێکی وا
لەم خاکە هەڵکەوێ و بە زەکا بێ، بەجێ ی هیوا
وا ئەم هیوایە هاتۆتە دی، زۆر بەدڵ خۆشی
جینسی لەتیف و شیعری سنووحاتی دڵ کەشی (١)

ئەوەی لەو دوو دەقەدا سەرنج رادەکێشێ ئەوەیەکە هەر دوو بۆنەکە سۆزێکی راستەقینەی لە دەروونی پیرەمێرد دا وروژاندووە بۆیە بەو پتەویە بنیات نراون، هەر ئەو چەشنە سۆزەش لەگەڵێ لەودەقانەیدا بەدی دەکرێن کە بۆ کۆچی دوایی کەسانی تری خۆشەویست لای پیرەمێرد وتراون، ئەمە جگە لەوەی کە زۆربەی با بەتی ئەو بۆنانەی ئاوێتە کردووە بە بابەتی تری نیشتمانی و نەتەوەیی و کۆمەڵایەتییەوە، ئەوەتا بە بۆنەی کۆچی دوایی (مستەفا پاشای یامولکی) یەوە دەڵێ:

مستەفا پاشا بۆیە پەسەندە
فەخری بەکورد بوو لای خواوبەندە
لەوەسیەتیش دا خۆی لێ نەگۆرا
بەوەسیەتی خۆی لەسەیوان نێژرا
لەسەر کوردێکمان غیرەتی وا بوو
بەگژ شاهەکەی ئێراندا ئەچوو
بیگرە باوەشت ئەی گردی سەیوان
پاشای کوردستان هاتووە بەمیوان
کورِ گەل گەورەتان ئەگەر خۆش ئەوێ

١ـ فایەق هوشیارو هاورێکانی، دیوانی پیرەمێرد: ١/١٩٤.

زۆر گەورەی ترتان تیا هەڵ دەکەوێ
ئەمرۆ ئەم یادە بووە بە یادگار
زۆر کەس هەوڵ ئەدا بۆ مان بێتەکار [1]

بەبۆنەی یەککەوتنی جەژنی نەورۆزو جەژنی لەدایك بوونی پێغەمەر (د. خ) لە (٢١/مارت/١٩٤٢) دا زیرەکانە ئەو بۆنەیە دەکاتە تۆوێکی شیعری و بابەتی تری پێ چەکەرە دەکاتو دەڵێ:

رەبیعی عەرەب، نەوبەهاری کورد
دەست لەملانیان لە نەورۆزا کرد
جەژنی مەولوودی پێغەمبەرمانە
وامەولودمان کرد بە نەورۆزانە
ئەم دوو جەژنەمان کەوا یەککەوتن
رێی رێکەوتنە، خوا رێکیخستن
ئاگری نەورۆزمان کە کرایەوە
بەو ئاگرە ئاگری شەر کوژایەوە
ئاگری نەورۆزمان لە (هیتلەر) بەردا
خۆڵی مردوومان بێژا بە سەردا
کە خۆڵی مردووی کرا بە سەردا
دەستی لەیەخەی شەڕ و گەڕ بەردا
کە هیتلەر نەما غوولی یابانی
زۆری نامێنێ بۆ مل شکانی [2]

دیارە ئاساییە کە لەهەندێ بۆنەدا وێنەی هەواڵدەر مەبەست بووبێ، بۆیە ئەو دەقانەی بۆ ئەو بۆنانە وتراون سۆزدارانە نابینرێن و زمانەکەشیان بەو هۆیەوە لەو ئاستە هونەریەدانین کە بەزمانی شیعری دابنرێن وەك لەم دەقەیدا کە بۆ بەخێرهاتنی (ئەمین زکی بەگ) و (سالح زەکی بەگی ساحێبقران) وتویەتی تیایدا دەڵێ:

١ـ فایەق هوشیارو هاورێکانی، دیوانی پیرەمێرد: ١/٢٣٢.
٢ـ سەرچاوەی پێشوو: ٢/٧٨.

ئەمین زەکی بەگ، سالح زەکی بەگ
ئەم دوو زیرەکە دوو شوعلەن یەك یەك
ئەمین زەکی بەگ پێشکەوت، ئەمرۆ دێ
سالح زەکی بەگ دوای ئەو دەرکەوێ
یاخوا بەخێربێن چاوگە لمان رۆشن
هەردووکیان بۆمان زۆرتێدەکۆشن [1]

کەواتە دیارە ئەم جۆرە دەقانە بۆ خۆیان هەر ئەوەندە دەهێنرێنە ریزی شیعرەوە کە ئاواز دارن، ئەگینا باس و خواسێکی رۆژانەن و خراونەتە قاڵبی شیعرەوە، هەروەك لەو بەیتەشیدا کە بۆ (شێخ لەتیفی دانساز) ی ناردووەو تیایدا دەڵێ:

شێخێکی لەتیف لە لوتفکاری
کلێشەی ژینی ناردووە بەدیاری
ژین بە فەخرەوە نایەسەر وەك تاج
بەو خەتە جوانە ئەگاتە رەواج [2]

هەر لێرەدا بەپێویستی دەزانین ئاور لەو دەقانەش بدەینەوە کە بە بۆنەی دەرچوونی گۆڤار و رۆژنامە کوردیەکان یاخود کردنەوەی قوتابخانە وتویەتی، ئەم بۆنە و هەنگاوە رۆشنبیریانەش بەلای پیرەمێردەوە یەکێکە لە هۆ سەرەکیەکانی پلەی پێشکەوتن و دروشمی بەرەو پێشچوونی میللەتە و ((ئەم بیروباوەرەش خۆی لە خۆیدا بیروباوەری زۆربەی هەرە زۆری شاعیرو نووسەرە رووناکبیرەکانی ئەو قۆناغە بووە و لەبەر هەمی شیعری و ئەدەبی ئەو سەردەمە دا بە ئاشکرا رەنگی داوەتەوە))[3]، هەر ئەم باوەش کردنەوەی پیرەمێرد بۆ ئەم بۆنە رۆشنبیریانە وای کردوە هەمیشە وەك دڵسۆزێك چاوەرێی دەرچوونی رۆژنامەیەك یان گۆڤارێك بکات و هەر کاتێکیش کە ئاواتەکەی هاتبێتەدی ئەوا خێرا هەست و سۆزی خۆی بە دەقێکی شیعری بۆ دەربریوە و پیرۆزبایی بۆ ناردووە، یاخود بە پێچەوانەشەوە هەرکاتێ گۆڤارێك یارۆژنامەیەکی کوردی داخرابێ بەهۆی بارو دۆخی سیاسییەوە ئەوا بەدەقێکی شیعری خەم و پەژارەی خۆی بۆ دەربریوە، ئەوەتا لەگەڵ دەرچوونی رۆژنامەی (کردتعاون و ترقی غزتەسی) سالی (١٩٠٨) دا و لە شیعری (ئەمرۆ) دا دەڵێ:

١ـ فایەق هوشیارو هاورێکانی، دیوانی پیرەمێرد: ٣/١١٤.
٢ـ سەرچاوەی پێشوو: ٣/١٤٣.
٣ـ محمد فاضل مصطفی، زێوەر ژیان و بەرهەمی (نامەی ماستەر): ل٢٤.

ئەمرۆ کە رۆژی جەژنی هەموو مانە سەر بەسەر

کوردیش لەگەڵ گەلان لە چلە خانە هاتە دەر

سێ ساڵ بوو رۆژوو، رۆژی بەساڵی لەبەردەچوو

رۆژووی حەرام بوو، خێری لەبەر شەڕ دەبوو بەشەڕ

—— —— —— —— —— —— —— —— ——

تیری دوعا، کە کورتی ئەکرد، ئێستە سەر دەکا

مەیدانی کورد کە کورت بوو، بووە دەشتی رەی بەبەر

هەرچی بوو، هەرچی هات بەسەر ئەودا بەسەر چوو

ئەمرۆ بە یەکێتی ئەبێ بەستین قەدو کە مەر [1]

دیسان هەر لەم بوارەدا بە بۆنەی دامەزراندنی (کۆمەڵی زانستی کوردان) ی ساڵی (١٩٢٦) دەقێکی شیعری بڵاوکردۆتەوەو لە ئاهەنگی کردنەوەیدا خوێندویێتیێوە و دەڵێ:

بەرز و بڵندە هێندە دەرەجەی خاکەکەی وەتەن

هێشتا بەهاری ئێمە نەهات، سەوز نەبوو چەمەن

چوار لا بەهارە بەزمە نەوای سازو زیلەیە

لای ئێمە شەستە، سەر بەکڵاوەو رەهێڵیە

—— —— —— —— —— —— ——

مژدەی بەهاری پێیە شکۆفەی نیهالی گوڵ

وەك ئایەتی ژیانەوە، ئومێد ئەدا بەدڵ

ئەمشەو گوڵی ئومێدی وەتەنمان دەپشکوێ

میللەت، ئومێدەوارە بە زانستی سەرکەوێ [2]

هەر لەم رووەوە و بەبۆنەی دەرچوونی گۆڤاری (گەلاوێژ) ەوە دەڵێ

ئۆ خەی (گەلاوێژ) وا دەرکەوتەوە

وەك چرای بەختی کورد سەرکەوتەوە

١ـ فایەق هوشیارو هاورێکانی، دیوانی پیرەمێرد: ١/٢١٣.

٢ـ سەرچاوەی پێشوو: ١/٣٠٢.

(یانەی سەرکەوتن) بەتۆ رووناکە

کوردستان بە رووی تۆ فەرحناکە

شەوقی دیدارت رووناکی چاوە

ئیتر تەوژمی گەرما نەماوە[1]

لە راستیدا لەم رووەوە هیچ بۆنەیەك بەلای پیرەمێرد دا تێنەپەریوە بێ ئەوەی پیرەمێرد دەقێکی شیعری بۆ بنیات نە نابێ ئەمەش زیاتر لە پەرۆشی و دڵسۆزییەوە بوە بۆ نەتەوەکەی.

بەم جۆرە بایەخدانی پیرەمێرد بەهەموو ئەو بابەت و بوارە شیعریانە بووە مایەی ئەوەی کە دەنگێکی هەرەدیاری نوێکەرەوەو دەوڵەمەندی شیعری کوردی بێ لەنیوەی یەکەمی سەدەی بیستەمدا، دەنگێك کە دەکرێ بەرەنگ رێژکەری شیعری نوێی ناسیونالیستی دا بنرێ لە ئەدەبی نوێی کوردیدا.

١ـ فایەق هوشیارو هاورێکانی، دیوانی پیرەمێرد: ١/٢٥٥.

ئەنجامەكان

١ــ پیرەمێرد وەك هەر دەنگێكی شیعریی سوودی لە تاقیكردنەوەی شیعری كۆن و نوێی كوردی میللەتانی دراوسێش وەرگرتووە و وشیارانە بەشێك لە هەوێنی نوێخوازی شیعریی لێ بەدەست هێناوە.

٢ـ بەشێكی تر لە دیدی نوێخوازیانـەی شـیعری پیرەمێـرد لـە تێروانینـە سیاسـی و كۆمەڵایـەتی و رۆشنبیرییەكانیەوە رایەڵە كراون كە بۆ خۆیان بیرو تێروانینی نوێخوازیانە بوون لەو بوارانە دا.

٣ــ پیرەمێرد بە خۆ دوورخستنەوە لەو رێچكە شیعرییەی كە (شێخ نوری شێخ سالح)بە لاسایی كردنـەوەی ئەدەبی توركی بناغەكەی دارشت رێچكەیەكی شیعریی نوێتری كردەوە كە سـیما دیارەكـانی بریتـی بوون لە زمانێكی كوردی پەتی رەسەن و وێنەی شیعری رەنگكراو بە كلتوری خۆماڵی و ناوچـەیی و جیهانی و ئاوازی شیعریی بنیات نراو بەكێشی بڕگەیی و قافیەی مسنەوی.

٤ــ پیرەمێرد توانیویەتی وشیارانە و هونەرمەندانە هونەری شیعر بكاتە رەنگ پێدەرەوەی مەبەسـتە سیاسی و نیشتمانی و نەتەوایەتی و كۆمەڵایەتییەكان و بۆنەكانی ژیانی رۆژانـە، ئـەم چەشـنە ئاراستە كردنەی شـیعریش بـەرەو ئـەو مەبەسـتانە نەبۆتـە هـۆی ئـەوەی كـە دووری بخاتـەوە لەمامەڵەكردنێكی جوانكاریانە لەگەڵ شیعردا و توانا شیعریەكەی بپوكێنێتەوە.

٥ــ لە هەموو ئەو مەبەستە شیعرییانەشدا دەنگی نوێخوازیانە و دیدی نوێخوازیانەی پیرەمێرد بەدی دەكرێ بەرادەیەك كە لە رووكردنە هەندێ مەبەست و بابەتی شیعریدا بۆتە رێچكە شكێن.

٦ــ هەر لەسەر بناغەی ئەو رێچكە نوێیەی پیرەمێرد بووە كە (گۆران) توانی رێبـازی شـیعری نـوێی كوردی هەڵچنێت و ببێتە قوتابخانەیەكی شیعریی نوێ لە كرمانجی خواروودا.

سـەرچاوەكـان

سەرچاوە كوردییەكان

ـ كتێبە كوردییەكان

ـ ئەنوەر قادر محمد، لیریكای شاعیری گەورەی كورد مەولەوی، سلێمانی، دەزگای سەردەم، ٢٠٠١.

ـ ئومید ئاشنا، پیرەمێرد و پێداچوونەوەیەكی نوێ بە ژیان و بەرهەمـەكانی، بـەرگی یەكـەم، هـەولێر، دەزگای ئاراس، ٢٠٠١.

ـ د. ئیحسان فؤاد، سەودا و سنوور، سلێمانی، چاپخانەی روون، ٢٠٠٠.

ـ د. پەرێز سابیر، رەخنەی ئەدەبی كوردی و مەسەلەكانی نوێكردنەوەی شیعر، هەولێر، دەزگای ئـاراس، ٢٠٠٦.

ـ پیرەمێرد، ئاوەرەشی دەریای سوور، سلێمانی، چاپخانەی ژیان، ١٩٤٠.

ـ پیرەمێرد، دوانزە سوارەی مەریوان، سلێمانی، چاپخانەی ژین، ١٩٥٩.

ـ د. دلشاد عەلی، بنیاتی هەڵبەست لەهۆنراوەی كوردیدا، سلیمانی، چاپخانەی رەنج، ١٩٩٨.

ـ دڵشاد عەلی، دیلان شاعیر و ئازادیخواز، بەغدا، چاپخانەی كۆری زانیاری عیراق، ١٩٨١.

ـ د. دلشاد عەلی، دیلان و تاقیكردنەوەی شیعری، سلێمانی، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، ٢٠٠٧.

ـ دیوانی ئەحمەد موختار بەگی جاف، ئامادەكردن و بەراورد كردن و لێكۆڵینەوە و پێشەكی بۆ نووسینی (د. عیزەدین مستەفا رەسول)، بەغدا، چاپخانەی الادیب، ١٩٨٦.

ـ دیوانی پیرەمێرد، بەرگی یەكەم، فایەق هوشیار و هاورێكانی، بەغدا، وەزارەتی رۆشنبیری، ١٩٩٠.

ـ دیوانی حەمدی، لێكۆڵینەوەی جەمال محەمەد ئەمین، سلێمانی، چاپخانەی سەركەوتن، ١٩٨٤.

ـ دیوانی گۆران، محەمەدی مەلاكەریم كۆی كردۆتـەوە و ئامـادەی كـردووە و پێشەكی و پـەراوێزی بـۆ نووسیووە، بەغدا، چاپخانەی كۆری زانیاری عیراق، ١٩٨٠.

ـ دیوانی نالی، لێكۆڵینەوە و لێكدانەوەی مەلاعبدالكریمی مدرس، بەغـدا، چـاپخانەی كـۆری زانیـاری كورد، ١٩٧٦.

ـ رەفیق حیلمی، شیعر و ئەدەبیاتی كوردی، بەرگی دووەم، بەغدا، چاپخانەی الشباب، ١٩٥٦.

ـ رەمزی قەزاز، بزوتنەوەی سیاسی و رۆشنبیری كورد لە كۆتایی چەرخی نۆزدە هەمـەوە تـا ناوەراسـتی چەرخی بیست، سلێمانی، چاپخانەی ژین، ١٩٧١.

ـ سەرجەم پەندەكانی پیرەمێرد، كۆكردنەوە و ساغكردنەوەی فایـەق هوشـیار و هاورێكـانی، چـاپخانەی شڤان، ٢٠٠٧.

ـ سەردار ئەحمەد حەسەن گەردی، بنیـاتی وێنـەی هونـەری لـە شـیعری كوردیـدا (١٩٧٠ـــ١٩٩١)، سلێمانی، دەزگای سەردەم، ٢٠٠٤.

ـ د. شوكریە رەسول، ئەدەبی كوردی و هونەرەكانی ئەدەب، هەولێر، چاپخانەی خوێندنی باڵا، ١٩٨٩.

ـ عبدوڵلا ئاگرین، شیعری سیاسی كوردی لە باشووری كوردستان، ١٩٩٦.

ـ د. عبدوڵلا خدر مەولود، لێكۆڵینەوەیەك لەشیعری حەمدی، هەولێر، چاپخانەی رۆشنبیری، ٢٠٠٤.

ـ عەزیز گەردی، رابەری كێشی كلاسیكی كوردی، سلێمانی، چاپخانەی دیكان، ٢٠٠٣.

ـ عەلادین سجادی، ئەدەبی كوردی و لێكۆڵینەوە لە ئەدەبی كوردی، بەغدا، چاپخانەی مەعاریف، ١٩٨٦.

ـ د. عیزەدین مستەفا رەسول، ئەدەبیاتی نوێی كوردی، هەولێر، چاپخانەی فێركردنی باڵا، ١٩٨٩.

ـ د. عیزەدین مستەفا رەسول، لێكۆڵینەوەی ئەدەبی فولكلوری كوردی، سلێمانی، چاپخانەی زانكۆ، ١٩٧٩.

ـ غەفور میرزا كەریم، كۆمەڵەی زانستی كوردان، بغداد، چاپخانەی جاحڤ، ١٩٨٥.

ـ فاچل مجید محمود، سروشت لە شیعری گۆراندا، سلێمانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، ٢٠٠٧.

ـ فەرهاد پیرباڵ، شیعری نوێی كوردی (١٨٩٨ـــ١٩٥٨)، هەولێر، دەزگای كوردستان، ٢٠٠٥.

ـ فەرەیدون عەلی ئەمین، چەند سەرنجێك لە پیرەمێردی شاعیر، بەغدا، چاپخانەی ئیرشاد، ١٩٧١.

ـ د. كامل حسن عزیز البصیر، رەخنە سازی ـ مێژوو پیرەوی كردن، بەغدا، چاپخانەی كـۆری زانیـاری عیراق، ١٩٨٣.

ـ د. كەمال مەزهەر، رێنیسانس، وەرگێرانی فۆاد میسری، بەغدا، چاپخانەی الحوادپ، ١٩٨٤.

ـ گۆران، نووسین و پەخشان وەرگێراوەكانی، ئامادەكردنی ئومید ئاشنا، هەولێر، دەزگای ئاراس، ٢٠٠٢.

ـ د. مارف خەزنەدار، لە بابەت مێژووی ئەدەبی كـوردی یـەوە، بەغـدا، ضـاثخانةى المؤسسة العراقیة للدعایة و الطباعة، ١٩٨٤.

ـ د. مارف خەزنەدار، مێژووی ئەدەبی كوردی، بەرگی پێنجەم، هەولێر، دەزگای ئاراس، ٢٠٠٥.

ـ د. محەمەد دلێر ئەمین میسری، رۆژنامە نووسـی كـوردی و بزوتنـەوەی ئـەدەبی لـە سـایەی یەكـەمین دەسەڵاتی سیاسی كوردیدا، سلێمانی، چاپخانەی ژیر، ٢٠٠٤.

ـ محەمەد رەسول (هاوار)، پیرەمێردی نەمر، بەغدا، چاپخانەی العانی، ١٩٧٠.

— محەمەد رەسول (هاوار)، شێخ محمودی قارەمـان و دەولەتەکـەی خـوارووی کوردسـتان، بـەرگی دووەم، لەندەن، ١٩٩١.

— محەمەد ساڵح دیلان، بارانی سلێمانی، ئامادەکردنی ئومید ئاشنا، هەولێر دەزگای ئاراس، ٢٠٠١.

— حەمە ئەمین قادر (کاکەی فەلاح)، کاروانی شیعری نوێی کوردی، بەغدا، چـاپخانەی کـۆڕای زانیـاری کورد، ١٩٧٨.

— محەمەدی مەلا کەریم، بیری کۆمەڵایەتی و سیاسی پیرەمێرد، بەغدا، چاپخانەی دارالحریە، ١٩٩٢.

— محمد صدیق عارف، کامەران و هۆنراوەی نوێ، بەغدا، چاپخانەی مەعاریف، ١٩٥٨.

— مستەفا ساڵح کەریم، باغێك لە وشە، سلێمانی، چاپ و پەخشی سەردەم، ٢٠٠٦.

— یادی پیرەمێرد، لەژێر چاودێری عەلادین سجادی، بەغدا، چاپخانەی مەعاریف، ١٩٥١.

رۆژنامە کوردییەکان

— رۆژنامەی ژیان، ژ (٦) ی ٢٥/شوبات/١٩٢٦

— رۆژنامەی ژیان، ژ (٣٢) ی ٩/ئەیلول/١٩٢٦

— رۆژنامەی ژیان، ژ (٣٦) ی ١٩٢٦/١٠/٧

— رۆژنامەی ژیان، ژ (٤٤) ی ٢/کانوونی یەکەم/١٩٢٦

— رۆژنامەی ژیان، ژ (٤٥) ی ١٩٢٦/١٢/٩

— رۆژنامەی ژیان، ژ (٦٩) ی ٧/حوزەیرانی/١٩٢٧

— رۆژنامەی ژیان، ژ (٢٥٧) ی ١٤/ئاب/١٩٣٠

— رۆژنامەی ژیان، ژ (٢٩٣) ی ١٤/ئەیلولی/١٩٣١

— رۆژنامەی ژیان، ژ (٣١٢) ی ١٩٣٢/٢/٢٥

— رۆژنامەی ژیان، ژ (٣٢٦) ی ١٩٣٢/٦/١٦

— رۆژنامەی ژیان، ژ (٣٣٦) ی ٢٥/ئاغستوس/١٩٣٢

— رۆژنامەی ژیان، ژ (٣٦١) ی ٢٠/نیسان/١٩٣٣

— رۆژنامەی ژیان، ژ (٣٧٦) ی ٧/ئەیلول/١٩٣٣

— رۆژنامەی ژیان، ژ (٤٢٣) ی ٢٢/کانوون دووەمی/١٩٣٤

— رۆژنامەی ژیان، ژ (٤٢٧) ی ١٩/کانوونی دووەمی/١٩٣٥

— رۆژنامەی ژیان، ژ (٤٣٠) ی ٩/شوبات/١٩٣٥

— رۆژنامەی ژیان، ژ (٤٣١) ی ١٦/شوباتی/١٩٣٥

— رۆژنامەی ژیان، ژ (٥٣٥) ی ١٩/تەمووز/١٩٣٧

— رۆژنامەی ژیان، ژ (٥٣٨) ی ١٩/ئاب/١٩٣٧

— رۆژنامەی ژیانەوە، ژ (٣٤) ی ٦/ئاب/١٩٢٥

— رۆژنامەی ژین، ژ (٥٦٠) ی ١٩٣٩/٣/١٦

— رۆژنامەی ژین، ژ (٥٨٠) ی ١٩٣٩/٩/١٤

— رۆژنامەی ژین، ژ (٥٩٧) ی ١٦/مایسی/١٩٤٠

— رۆژنامەی ژین، ژ (٦٠٥) ی ١/ئاب/١٩٤٠

— رۆژنامەی ژین، ژ (٦٢٠) ی ٦/مارت/١٩٤١

— رۆژنامەی ژین، ژ (٦٧٩) ی ١٣/ئابی/١٩٤٢

— رۆژنامەی ژین، ژ (٦٨٤) ی ١/تشرینی یەکەمی/١٩٤٢

— رۆژنامەی ژین، ژ (٦٨٦) ی ٢٢/تشرینی یەکەمی/١٩٤٢

— رۆژنامەی ژین، ژ (٧٠٦) ی ١٩٤٣/٥/٧

— رۆژنامەی ژین، ژ (٧٩٢) ی ١٩٤٥/٦/٢٨

— رۆژنامەی ژین، ژ (٨١٢) ی ٦/کانوونی یەکەمی/١٩٤٥

— رۆژنامەی ژین، ژ (٨١٨) ی ٢٤/کانوونی دووەمی/١٩٤٦

— رۆژنامەی ژین، ژ (٨٢٠) ی ٢١/شوبات/١٩٤٦

— رۆژنامەی ژین، ژ (٨٥٥) ی ١١/کانوونی دووەمی/١٩٤٧

— رۆژنامەی ژین، ژ (٨٦٨) ی ٢٤/نیسان/١٩٤٧

— رۆژنامەی ژین، ژ (٩٠٧) ی ٢٦/شوبات/١٩٤٨

— رۆژنامەی ژین، ژ (٩٣٤) ی ٩/ئەیلول/١٩٤٨

— رۆژنامەی ژین، ژ (٨٤٨) ی ٢٠/کانوونی دووەمی/١٩٤٨

— رۆژنامەی ژین، ژ (٩٥٣) ی ٣/شوبات/١٨٤٩

— رۆژنامەی ژین، ژ (٩٥٨) ی ١٧/مارت/١٩٤٩

— رۆژنامەی ژین، ژ (٩٦٧) ی ١٩٤٩/٦/٢

— رۆژنامەی ژین، ژ (١٠٠١) ی ٩/ئازار/١٩٥٠

گۆڤاره کوردییه‌کان

ــ گۆڤاری ئاینده، ژ(٦) ی ساڵی ٢٠٠٦
ــ گۆڤاری ئه‌کادیمی (کۆری زانیاری کوردستان)، ژ(١) ساڵی ٢٠٠٢
ــ گۆڤاری باسکار، ژ(٦) ی ساڵی ٢٠٠١
ــ گۆڤاری به‌یان، ژ(٢) ی شوباتی ١٩٧٠
ــ گۆڤاری به‌یان، ژ(٧٩) ی مایسی ١٩٨٢
ــ گۆڤاری دیاری کوردستان، ژ(١٣ــ١٤) ی سالی ١٩٢٦
ــ گۆڤاری رۆشنبیری نوێ، ژ(١٠٥) ی ئازاری ساڵی ١٩٨٥
ــ گۆڤاری رۆشنبیری نوێ، ژ(١١٢) ی کانوونی دووه‌می ١٩٨٦
ــ گۆڤاری زانکۆ بۆ زانسته مرۆڤایه‌تییه‌کان، ژ(١٠) ی ساڵی (٤) ی ٢٠٠٠
ــ گۆڤاری زانکۆی سلێمانی، ژ(٥) ی سالی ٢٠٠١
ــ گۆڤاری زانکۆی سلێمانی، ژ(٢٠) ی حوزه‌یرانی ٢٠٠٧
ــ گۆڤارا زانکۆیا دهوك، هژمارا (١) ته‌باخ ١٩٩٨
ــ گۆڤاری ژین (ئه‌سته‌مول) ژ(٥) ی کانوونی دووه‌می ١٣٣٤
ــ گۆڤاری ژین (ئه‌سته‌مول)، ژ(٩) ی ١٦/کانوونی دووه‌می/١٣٣٥رۆمی
ــ گۆڤاری‌شه‌فه‌ق، ژ(١) ی (١٥) کانوونی دووه‌می ١٩٨٥
ــ گۆڤاری گه‌لاوێژ، ژ(٤) ی نیسانی ١٩٤٣

سه‌رچاوه فارسییه‌کان

ــ محمد رضا شفیع کدکنی، ادوار شعر فارسی، انتشارات توس، ١٣٥٩
ــ یحی ارین پور، از صبا تا نیما، تاریخ (١٠٥) ساله ادب فارسی، جلد اول، انتشارات زوار چاپ گلشن، چاپ هفتم، ١٣٧٩
ــ یحی ارین پور، از نیما تا روزگار ما، چاپ سوم، تهران، انتشارات زوار چاپ گلشن، ١٣٧٩

سه‌رچاوه عه‌ره‌بییه‌کان

کتێبه عه‌ره‌بییه‌کان

ــ د. ابراهیم السامرائی، لغة الشعر بین جیلین، بیروت، الؤسسة العربیة للدراسات والنشر، ١٩٨٠.
ــ د. احسان عباس، فن الشعر، بیروت، دار بیروت للطباعة والنشر، ١٩٥٩.
ــ احمد الشایب، تأریخ الشعر السیاسی الی منتصف القرن الثانی القاهرة، مکتبة النهضة المصریة، ١٩٧٦.

ــ د. احمد محمد المعتوق، اللغة العلیا ــ دراسات نقدیة فی لغة الشعر، بیروت، المرکز الثقافی العربی، ٢٠٠٦.
ــ امال الدین احسان، من الادب الترکی الحدیث، الهیئة العامة للتألیف والنشر، ١٩٧٠
ــ د. جابر احمد عصفور، الصورة الفنیة في التراث النقدی البلاغی، القاهرة، دار الثقافة للطباعة والنشر، ١٩٧٤.
ــ د. جوزیف میشال شریم، دلیل الدراسات الاسلوبیة، المؤسسة الجامعیة للدراسات و النشر والتوزیع، ١٩٨٤.
ــ دیڤید دیتش، مناهیج النقد الادبی، ترجمة محمد یوسف نجم، بیروت، دار صادر، ١٩٦٧ .
ــ سی. دی. لویس، الصورة الشعریة، ترجمة د. احمد نصیف الجنابی و مالك میری و سلمان حسن ابراهیم، دار الرشید للنشر، بغداد، ١٩٨٢ .
ــ د. صلاح فضل، منهج الواقعیة فی الابداع الادبی، القاهرة، الهیئة المصریة العامة، ١٩٧٨
ــ عباس توفیق، نقد الشعر العربی الحدیث فی العراق من ١٩٢٠ــ١٩٥٨، بغداد، دار الرسالة للطباعة، ١٩٧٨
ــ عبدالعزیز الدسوقی، جماعة ابولو و اثرها فی الشعر الحدیث، ج١، القاهرة، شرکة الامل للطباعة والنشر، ٢٠٠٠.
ــ د. عبدالعزیز الکفراوی، تأریخ الشعر العربی، القاهرة، دار النهضة للطباعة والنشر، ١٩٧١.
ــ عبدالقادر القط، حرکة الدیوان و اثرها فی النقد الادبی والشعر، بغداد، دار الحریة للطباعة، ١٩٨٩ .
ــ عبد اللطیف بندر اوغلو، اشارات اولیة فی الشعر الترکی، الموسوعة الصغیرة (١٢٧)، بغداد، منشورات دار الجاحظ، ١٩٨٣.
ــ عبداللطیف بندر اوغلو، قصائد مختارة من الشعر الترکی المعاصر، بغداد، دار الشؤون الثقافیة، ١٩٨٦.
ــ عربیة توفیق لازم، حرکة التطور و التجدید فی الشعر العراقی الحدیث، بغداد، مطبعة الزمان، ١٩٨٦.
ــ د. عزالدین مصطفی رسول، الواقعیة فی الادب الکردی، صیدا ــ بیروت، منشورات دار المکتبة المصریة، ١٩٦٦.
ــ د. علی البطل، الصورة فی الشعر العربیــ دراسة فی اصولها و تطورها، بیروت، دار الاندلس، ١٩٨٠.
ــ علی عباس علوان، تطور الشعر العربی الحدیث فی العراق، وزارة الثقافة والاعلام، ١٩٧٥ .
ــ عمران خضیر حمید الکبیسی، لغة الشعر العراقی المعاصر، کویت، وکالة المطبوعات.
ــ د. کمال ابو دیب، جدلیة الخفاء و التجلی، ط١، بیروت، دار العلم للملایین، ١٩٧٩.
ــ مجدی وهبة، معجم مصطلحات الأدب، بیروت، مکتبة لبنان، ١٩٧٤.
ــ محمد الصادق عفیفی، النقد التطبیقی و الموازنات، القاهرة، مکتبة الخانجی، ١٩٧٨.
ــ موسوعة الهلال الاشتراکیة، اشترك فی تحریرها ــ ابراهیم عامر ــ د. احمد عبدالرحیم مصطفی، احمد محمد غنیم، مطبعة اهلال، ١٩٧٠ .

گۆڤاره عەرەبییەکان

ـ گۆڤاری گەلاوێژی نوێ (الملحق العربی)، العدد (٧) کانون الثانی، ٢٠٠٤ .

ـ مجلة الاداب الاجنبية، العدد (١١٨)، ٢٠٠٤.

نامە زانکۆییەکان (کوردییەکان)

ـ حوسێن غازی ئەمین، نوێکردنەوەی شیعری کوردی لە ساڵی ١٩٣٢ـ١٩٤٩ لە کوردستانی عیراقدا (نامەی ماستەر)، زانکۆی بەغدا، ٢٠٠٥.

ـ حەسەن علی عومەر، رۆمانسیەت لە هۆنراوەکانی پیرەمێرد دا (نامەی ماستەر). زانکۆی بەغدا، کولێجی پەروەردە، ٢٠٠٤.

ـ فؤاد حسین، هۆنراوەی نیشتمانی لە ئەدەبی کوردیدا لە کۆتایی سەدەی نۆزدە تا ساڵی ١٩٤٥ (نامەی دکتورا)، زانکۆی بەغدا، ١٩٩٦.

ـ محمد فاضل مصطفی، زێوەر ژیان و بەرهەمی (نامەی ماستەر)، هەولێر، زانکۆی سەلاحەدین، ١٩٨٩.

ـ محەمەد ئەمین محەمەد نوری ئەمین، شەقڵی نوێخوازی لە شیعری کوردی و فارسی سەدەی بیستەمدا (نامەی ماجستێر)، زانکۆی سلێمانی، کۆلێجی زمان، ٢٠٠٤.

نامە زانکۆییەکان (عەرەبییەکان)

ـ صالح حسین الجمیلی، شعر حافظ جمیل، دراسة نقدیة (اطروحة ماجستیر)، جامعة الموصل، کلیة الاداب، ١٩٨٧.

دەستنووسەکان

ـ عەزیز گەردی، رابەری کێشی کلاسیکی کوردی، بەرگی دووەم (دەستنووس) .

ـ عەزیز گەردی، رابەری کێشی کلاسیکی کوردی، بەرگی سێیەم (دەستنووس).

بیبلوگرافیا ـ کوردییەکان

ـ رۆژنامەی ژین، ژ ١ـ٨١، ئامادەکردنی رەفیق ساڵح و لێکۆڵینەوەی صدیق ساڵح، بەرگی یەکەم، سلێمانی، دەزگای سەردەم، ٢٠٠٢.

سایتی ئەنتەرنێت

ـ د. کریم الوائیلی، تدفق الینبوع قراءة نقدیة فی مدرسة الدیوان، سایت (مینشاوی).

ملخص البحث

من المعلوم جدا، ان الشاعر ڤيرةميرد يعد من الاصوات الادبية والثقافية البارزة فى الادب الكردى. على الرغم من قلة الدراسات عنة لاسباب، ربما تعود الى ضبابية الحالة السياسية فى زمن الشاعر وبعدة، فان عالمة الادبى وبخاصة الشعرى منه ان لم يدرس بصورة واعية وعميقة فان الباحث لا يصل الى الحقيقة العلمية.

من هنا فان دراستنا لنتاجات الشاعر هى بحد ذاتها محاولة لانجاز ابداعية الشاعر داخل اطر الدراسات الادبية و النقدية الكردية و ذلك للسيطرة على أمر النسيان من جهة و اللجؤ الى دراسة علمية لعالم الشاعر الشعريى من جهة اخرى. فمن اجل تحقيق هذة الغاية و اظهار حقيقة صوت الشاعر حددنا هذا الموضوع ((صوت ڤيرةميرد فى حركة الشعر الكردى الحديث)) كعنوان لأطروحتنا.

تتكون هذة الدراسة من ثلاثة فصول و مباحث وصولا الى مجموعة من الاستنتاجات.

الفصل الاول بعنوان (ڤيرةميرد و حركة التجديد الشعر الكردى) يعالج ثلاثة محاور رئيسية: الاول بعنوان (الشعر الكردى الحديث ـ مفهوم و رؤية) ففى هذا المحور تطرقنا الى الحركة الادبية التركية و العربية والفارسية واخيرا الكردية باعتبار ان هناك حالة من التواصل بين هذة الاداب و بخاصة تأثر الادب الكردى عموما و الشعر خصوصا بهذة الاداب الثلاثة المجاورة.

وفى المحور الثانى الذى هو بعنوان (رؤية ڤيرةميرد التجديدية) عالجنا ثلاثة حقول معرفية لـ (ڤيرةميرد) وهى السياسة و الاجتماع و الثقافة باعتبار ان هذة الوحدات لها صلة قوية بتجربة الشاعر الادبية و الشعرية. والمحور الثالث تناول هذا العنوان (الصوت التجديدى لـ ڤيرةميرد فى المجال الادبى).

يتناول الفصل الثانى الذى هو بعنوان (النصوص الشعرية لـ ڤيرةميرد دراسة فنية) ثلاثة محاور رئيسة وهى: اللغة و الصورة الشعرية و الموسيقى الشعرية. وقد حاولنا تسليط الضوء على ابداعية الشاعر التجديدية وبيان الجوانب الفنية منها.

الفصل الثالث والذى هو بعنوان (النصوص الشعرية لـ ڤيرةميرد ـــ دراسة فى المضمون) ان الشاعر هنا بوعى فكرى و ثقافى استخدم موضوعات سياسية و وطنية و قومية و اجتماعية و جمالية

و احتفالية والتى جميعها تجسد صوت ڤيرةميرد التجديدى فى ادبيات الكرمانجية الجنوبية فى النصف الاول من القرن العشرين.

اخيرا، توصلنا فى هذة الدراسة الى مجموغة من الاستنتاجات والتى نطمح ان تكون جديدة و علمية فى أن واحد.

Abstract

Although it is evident that Piramerd is a great eminent literary, poetic and intellectual voice, very little has been written about him. If one reason for this inattention and negligence seems to be political now and in his own life, another probably is the richness and pervasiveness of his literary world, particularly his poetic world, which, unless approached with care and preciseness, could confuse the researchers and render their efforts fruitless.

Hence, this study, devoted to his poetic works, is an attempt to bring Piramird to the forefront, save him from marginality, make him the focus of literary and critical research, and lead others to his poetic world.

To achieve these aims on the one hand, and reveal Piramerd's innovative modernist voice in the poetic world of the Southern Kirmanji, on the other, the study has been assigned the title indicated and divided into three main chapters.

The first chapter, entitled Piramerd and the new Kurdish poetry movement, falls into three different parts. The first part, entitled new Kurdish poetry- concept and viewpoint, explores the modernist movement in the Turkish, Arabic, Persian, and Kurdish literature since the study presupposes that there is a link or a connection among them, in that Kurdish Literature in general ,and Kurdish poetry in particular, has been greatly influenced by the modernist movements in the literature of these neighbouring nations. The second part, Piramerd's modernist standpoint , addresses Piramerd's political, social, and intellectual activities which are directly related to his literary, and poetic experiments in particular. The last part is devoted to Piramerd's modernist voice in Kurdish literature.

The second chapter which is entitled Piramerd's poetic texts as art deals with three topics, namely, language , poetic images and prosodics in his literary products. Here an attempt is made to reveal with great objectivity his creative poetic ability and illustrate the great modernist strides he made

The third chapter is entitled Piramerd's poetic texts as intention.It is concerned with the themes to which he consciously and intelligently devoted his poetry, namely his political, social , national, patriotic and occasional poetry, which embody his modernist innovative standpoint as a great voice in the Southern Kirmanji literature of the first half of the twentieth century.

The study closes with a number of important conclusions arrived at as the result of the investigation, which will, hopefully, lead to further studies.